

Δικη

A MÁRKUS DEZSŐ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

Amikor Diké helyett Erisz uralkodik

A Miskolci Királyi Ügyészség tevékenysége 1938 és 1945 között

A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között

A Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidótörvények korában (1938 – 1944)

Adatok a polgári jogintézmények kialakulásához: a szociális gondoskodás tradicionális és modern formái a bonyhádi zsidó közösségben

Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt és az örökbefogadás gyakorlata Baranyában

A népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának nemzetközi jogi alapjai és a népbíróság tevékenysége Pécsen 1945-ben

Német nemzetiségi oktatás – kisebbségpolitika az Osztrák-Magyar-Monarchia felbomlásától 1945-ig

Házassági szerződések Fejér megyében (1938 – 1945)

A nőkérdés Márkus Dezső munkásságában

A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig

Polgári-kori jogintézmények, torzulások és jogkövetkezmények Magyarországon

Tudományos ülés
Pécs, 2018. április 26.

TARTALOM

BEVEZETŐ

HERGER Csabáné: Amikor Diké helyett Erisz uralkodik. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. április 26.)

TANULMÁNYOK

LEHOTAY Veronika: A Miskolci Királyi Ügyészség tevékenysége 1938 és 1945 között

HERGER Csabáné: A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között

SCHWEITZER Gábor: A Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidótörvények korában (1938 – 1944)

NAGY Janka Teodóra: Adatok a polgári jogintézmények kialakulásához: a szociális gondoskodás tradicionális és modern formái a bonyhádi zsidó közösségben

RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn: Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt és az örökbefogadás gyakorlata Baranyában

MŰHELYTANULMÁNYOK

NIKLAJ Patrícia Dominika – HORVÁTH Máté: A népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának nemzetközi jogi alapjai és a népbíróság tevékenysége Pécsen 1945-ben

DÁVID Gabriella: Német nemzetiségi oktatás – kisebbségpolitika az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásától 1945-ig

VIHART Ágnes: Házassági szerződések Fejér megyében (1938 – 1945)

AD HOC

CSÁSZÁR Kinga: Márkus Dezső a nőkérdésről

DÉKÁNY Botond: A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig. Schweitzer Gábor közjog- és tudománytörténeti tanulmánykötetéről

A címlapon: Márkus Dezső (1862 – 1912) bíró, jogtudós

Δίκη (diké) = szokás, jog, igazságosság, szóbeli közbád, perbeszéd, ítélet, büntetés

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ

ÖSSZEHA-SONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ: HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: ÁDÁM Antal (Pécs) – KAJTÁR István (Pécs) – STEPPAN, Markus (Graz) – STIPTA István (Budapest – Szeged)

A SZERKESZTŐSÉG CÍME: 7622 Pécs 48-as tér 1.

Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Felelős kiadó: FÁBIÁN Adrián dékán

ISSN 2631-1232

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01

A mű szerzői jogilag védett.

Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.

HERGER Csabáné
habilitált egyetemi docens
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.01

Amikor Diké helyett Erisz uralkodik

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. április 26.)

1. A kutatócsoport tevékenysége 2017-ben

A kutatócsoportunk 2018. április 26-i tudományos ülése jó alkalmat szolgáltat arra, hogy áttekintsük, mi az, amit közös céljainkból 2017 tavasza és 2018 tavasza között megvalósítottunk, és mi az, ami előttünk áll.

A 2017. év legnagyobb volumenű tudományos eseménye a kutatócsoportban az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány által támogatott oktatási és kutatási projekt („*Gemeinsame Elemente des österreichischen und ungarischen Familienrechts zur Zeit der Doppelmonarchie und innerhalb der EU*“, 2016 április – 2017 június) folytatása volt. A projekt résztvevői osztrák részről *Markus Steppan* egyetemi tanár (Grazi Egyetem, Jogtudományi Alapok Intézet, Jogtörténeti és Európai Jogösszehasonlító Részleg), *Susanne Kissich* egyetemi tanár (Grazi Egyetem Magánjogi Intézet), *Elke Joenig* bírósági és *Martin Moser* ügyvédjelölt, PhD-hallgató, magyar részről pedig e tanulmány szerzője (PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék), *Somfai Balázs* csoportvezető egyetemi docens (PTE ÁJK Polgári jogi Tanszék Családjogi Csoport), *Császár Kinga* bírósági, PhD-jelölt és *Niklai Patrícia Dominika* joghallgató, tanszéki demonstrátor voltak. A 2016 októberi pécsi blokksemináriumot követően ezúttal Grazban találkoztak a projekttagok és hét grazi valamint nyolc pécsi joghallgató. Feladatuk a grazi workshop alkalmával Ausztria és Magyarország jogfejlődéséből a házassági köteléki jog összehasonlító feldolgozása volt. Az osztrák és a magyar hallgatók a nekik kiosztott témakört a rendelkezésükre bocsátott, azonos kérdéssor segítségével, a jogforrások által kijelölt korszakokra tagolva mutatták be a kánonjogi előzményekre is tekintettel, de elsősorban az 1867-től a hatályos jogig terjedő időszakra vonatkozóan. A projekt eredményeit német nyelvű tanulmánykötetben publikálták, amely 2018-ban Grazban jelent meg.¹

2017. március 27-én *Thomas Olechowski*, a Bécsi Egyetem intézetvezető jogtörténész professzora az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttének 150 évfordulója alkalmából „*Die österreichische Dezemberverfassung 1867: Konstitutionalismus, Grundrechte, Verfassungs- und Verwaltungskontrolle*” címmel tartott nagyszerű előadást a pécsi jogi fakultás *Holub József*

¹ HERGER Csabáné – KISSICH, Susanne – STEPPAN, Markus (szerk.): *Gemeinsame Wurzeln und Elemente des österreichischen und ungarischen Familienrechts*. Grazer Rechtswissenschaftlichen Studien 67. Graz 2018

előadótermében telt ház előtt, oktatók és hallgatók részvételével. Előadását e tanulmány szerzője tolmácsolta, illetve annak írott változatát magyarra is fordította, hogy az a Kar tudományos folyóiratában széles közönség számára elérhető legyen.²

Kutatócsoportunk 2017. április 27-én tartotta első magyar nyelvű tudományos ülését „*Az európai jogi kultúra közös értékei?*” címmel. Természetesen nem vállalkozhattunk arra, hogy a kultúránk közös gyökereit teljességében feltárjuk, arra azonban kísérletet tettünk, hogy áttekintsük a zsidó-keresztény kultúra értékszemléletéből fakadó jogelveket valamint a polgári modernizáció korában a modernizációs modellként szolgáló európai államok alkotmányos dokumentumainak értékeit. Foglalkoztunk – a magyar jogi kultúrára koncentrálnak – az államalkotó nemzet valamint a nemzeti és etnikai kisebbségek egymás mellett élésének néhány elemével, melyek a polgári modernizáció korában és napjainkban is megkérdőjelezhetővé tették illetve teszik az ún. kulturális nemzetállam-felfogás érvényesülését, majd az „*európai hatások – magyar reakciók?*” témakörben – a sok közül ezúttal csak pár hatást és reakciót nevesítve – olyan jogintézmények fejlődését vizsgáltuk, melyek esetében az európai hatások közvetlenül kimutathatók.

A 2017. április 27-i tudományos ülésen elhangzott előadások írott változata a kutatócsoport elektronikus folyóiratában³ jelent meg, melyet ez év nyarán *Schweitzer Gábor* és e tanulmány szerzője alapított. A folyóirat névadója az antik görög kultúrából merítve Δίκη (díké = szokás, jog, igazságosság, szóbeli közbű, perbeszéd, ítélet, büntetés) lett. Ez a névválasztás – amellett, hogy egyedi és előzmények nélküli a jogi szakfolyóiratok között – kifejezi az alapítók eltökélt szándékát is, hogy a tudományos igazság és igazságosság szüntelen keresésével járuljanak hozzá az állam- és jogtudományok, valamint a társtudományok műveléséhez. A szerkesztők a nemzetközi szerkesztőbizottság tagjainak, *Ádám Antal* professor emeritusnak (Pécs), *Kajtár István* professor emeritusnak (Pécs), *Markus Steppan* egyetemi tanárnak (Graz) és *Stipta István* egyetemi tanárnak (Budapest – Szeged) a közreműködésével arra törekednek, hogy az európai jogi kultúra közös gyökereinek és értékeinek feltárására irányuló kutatások mellett a jogösszehasonlítással összefüggő további tudományterületek felé is megőrizték nyitottságukat.

2017 őszi szemeszterében jelent meg „*A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Kiadványai?*” sorozat I. kötete „*Szemelvények a magyar családjog 1848 utáni történetéhez. Népi jogélet és bírósági praxis a Pécsi Királyi Törvényszék előtt indított családjogi perek iratanyagából?*” címmel. A kötetben közölt forrásokat e tanulmány szerzője gyűjtötte össze, látta el magyarázattal és szerkesztette önálló kiadvánnyá.

² OLECHOWSKI, Thomas: Az 1867. évi osztrák Decemberi Alkotmány: Alkotmányosság – alapjogok – közjogi bíráskodás. JURA 2017/ 2. sz. 150–156.

³ HACK Márta: Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény gyökerei. Diké 2017/1. 9–32.; HERGER Csabáné: Szakrális kontra szekuláris értékek a polgári modernizáció korában. Diké 2017/1. 33–44.; SCHWEITZER Gábor: „Újabb időkben sok magyar utazik a mívelt külföldön”. Politikai-társadalmi útirajzok a 19. század első feléből. Diké 2017/1. 45–54.; NAGY Janka Teodóra: Kulturális diverzitás és/vagy közösségi integritás? Nemzetiségek, népcsoportok és jogi kultúrák egymás mellett élése Bonyhádon (18. század vége - 20. század közepe). Diké 2017/1. 55–70.; VIHART Ágnes: Zsidó és dunai-sváb házassági szerződések a dualista-kori Magyarországon. Diké 2017/1. 71–93.; RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn: Aki megment egy életet: Az örökbefogadás az osztrák és magyar magánjog rendszerében. Diké 2017/1. 94–114.; DÁVID Gabriella: A pedagógia egyetemi tudománnyá válása Ausztriában és Magyarországon. Diké 2017/1. 115–121.; NIKLAI Patrícia Dominika: A népoktatási törvény egyházi iskolákkal kapcsolatos rendelkezéseinek végrehajtása Pécsen. Diké 2017/1. 122–132., lásd http://md.ajk.pte.hu/sites/default/files/zeitschrift/dike-2017-1_1.pdf

Említésre méltó, hogy a kutatócsoport két tagjának is önálló kötete jelent meg 2017 végén. *Schweitzer Gábor*⁴ a két világháború közötti Magyarország közjog- és tudománytörténetével foglalkozó hét tanulmányát fűzte fel egy gondolatláncra, míg e tanulmány szerzője⁵ 2011 és 2017 közötti házassági vagyoni jogi kutatásai eredményeit rögzítette.

2018. március 22-én és 23-án a kutatócsoport és a Pécsi Akadémiai Bizottság Jogdogmatikai Munkabizottsága nemzetközi konferenciának adott otthont („Modernisierung des Staats- und Rechtssystems in der Habsburgermonarchie und ihre Auswirkung”). A konferencia-előadások a Habsburg Monarchia állam- és jogrendszerének modernizációjával illetve annak hatásaival foglalkoztak. A megnyitó alkalmával e tanulmány szerzője a közép-európai történeti jogösszehasonlítás jelentőségéről beszélt, majd Andrzej Dziadzió intézetvezető egyetemi tanár (Jagelló Egyetem, Lengyelország) „Die Schranken des ökonomischen Liberalismus in der Donaumonarchie. Der Fall des Gesetzes für Galizien über das Verbot der Ausbeutung”, Bíró Zsófia PhD-hallgató (PTE) „The foundational documents of the Austro-Hungarian compromise”, Dan Sato egyetemi tanár (Kiotói Egyetem, Japán) „Die Rechtsmodernisierung in Japan. Zum 150 Jahre Meiji”, Császár Kinga PhD-jelölt, bíró „Constitutional rights of women and the objectives of the Hungarian women’s Movements (1867 – 1918)”, Marian Malecki habilitált egyetemi docens (Jagelló Egyetem, Lengyelország) „Archeology of Law in Poland”, Falus Orsolya tanszékvezető egyetemi docens (Dunaújvárosi Egyetem) „Religious Tolerance in Hungary in the 16th Century. Intentions and Legislations of the Habsburg and the Ottoman Houses, that Ultimately Resulted in a Legal Modernization”, Marcin Kwiecien habilitált egyetemi docens (Jagelló Egyetem, Lengyelország) „Versuchen der Verfassungsreformen in Ländern der Habsburg Monarchie in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Verfassungsentwürfe von Peter Leopold für den Großherzogtum Toskana und Charta Leopoldina für Galizien”, Niklai Patrícia Dominika joghallgató, demonstrátor (PTE) „Durchführung des Volksunterrichtsgesetzes im Komitat Baranya nach 1868”, Yuko Shimada egyetemi tanár (Kiotói Egyetem, Japán) „Historische Entwicklung der japanischen Arbeitspraxis”, Korsósné Delacasse Krisztina adjunktus (PTE) „Der Betrug in der ungarischen Strafrechtskodifikation”, Piotr Michalik tanársegéd (Jagelló Egyetem, Lengyelország) „A disgrace to British legislation? – The Marriage Act of 1836 and the Introduction of Civil Marriage in England”, Vincze Fanny Rose joghallgató, demonstrátor (PTE) „The American constitutional thoughts’ impact on the Hungarian public law culture in the 19th century”, e tanulmány szerzője pedig „Die Bedeutung des vertraglichen ehelichen Güterrechts in der Modernisierung des ungarischen Privatrechts” címmel tartotta meg előadását.

A 2017 tavasza és 2018 tavasza közötti időszak tehát a kutatócsoport tagjai és külföldi közreműködő partnerei számára aktív és sikeres munkával telt. Nem volt olyan rendezvényünk vagy feladatunk, amelyet ne azzal az érzéssel fejeztük volna be, hogy gyümölcsöző az együttműködés, és hogy továbbra is legalább ilyen eredményességgel szeretnénk dolgozni.

2. Polgári-kori jogintézmények, torzulások és jogkövetkezmények Magyarországon

Kutatócsoportunk 2018. április 26-i tudományos ülésén időben tovább lépünk, és a polgári állam kiépülésének korszakát elhagyva a polgári állam lebomlásához vezető út lépéseire koncentrálnunk.

⁴ SCHWEITZER Gábor: A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig. Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok. Pécs 2017, 153 p.

⁵ HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017, 472 p.

Az ún. *Horthy*-korszak második felének jogalkotása és jogalkalmazása messze távolodott attól, amit a 19. század derekától, majd különösen 1867 után a jogkiterjesztés következtében elődeink megvalósítottak: a formális jogegyenlőség és a polgári jogállamiság eszméjétől. Történt mindez úgy, hogy – a Tanácsköztársaság rövid időintervallumán (1919. március 21. – 1919. augusztus 1.) és a természetes generációs elmozduláson kívül – radikális váltás 1920 után a hazai jogászság személyi összetételében nem történt.

Hogy volt lehetséges az, hogy ugyanazok a jogászok, akik a polgári korszak jogtudományát tanulták az egyetemen és ennek a korszaknak a jogi eredményeit alkalmazták bíróként, ügyészként, ügyvédként, közjegyzőként, a minisztériumokban, politikusként vagy a közigazgatásban, hivatalban maradtak akkor, amikor a jogkorlátozás megkezdődött, majd kibontakozott és jogfosztásba torkolt? A rendelkezésükre álló eszközökkel kifejezték-e ellenvetésüket a jogkorlátozással szemben? Ha igen, akkor ennek milyen következményei lettek? Ha nem, akkor miért nem tették ezt? Támogatták a jogkorlátozást bizonyos magasabb szempontokra hivatkozva vagy csak tudomásul vették azt? Találtak jogász érveket a jogkorlátozás mellett? Milyen társadalmi és jogi következményei voltak a jogkorlátozásnak? Kérdések sora jut eszébe a korszak kutatójának, amikor a levéltárban őrzött korabeli dokumentumokat olvassa. A kérdésekre a válaszok azonban nem feltétlenül egyszerűek.

Tudományos ülésünk első blokkjának előadói a polgári-kori jogelvek (elsősorban a törvény előtti egyenlőség) sérelmével és annak következményeivel foglalkoznak a Miskolci Királyi Ügyészség, a Pécsi Közjegyzői Kamara és a Pécsi Ügyvédi Kamara 1938 és 1945 közötti iratait forrásként használva, valamint a háború utáni felelősségre vonás tanulságait keresik a Pécsi Népbíróság fennmaradt iratanyaga segítségével. A második blokk némileg színesebb: itt az előadók a polgári korszak néhány jogintézménynek (az örökbefogadásnak és a házassági vagyoni jogi szerződéseknél) illetve jogterületének (a szociális gondoskodás formáinak) az alakulását tekintik át úgy, hogy a soknemzetiségű haza kisebbségpolitikáját, a jogfejlődés köztörténeti hátterének egy szeletét is bemutatják.

A tudományos ülés célja az, hogy a kutatócsoport 2017 végén megkezdett új kutatási projektjének („*A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében a náci rendszer tükrében*”) az első eredményeit egymással megismertessük, közösen továbbgondoljuk, valamint a tudományos közönség elé tárjuk. A történelemtudomány (és így a jogtörténet-tudomány is) a tények feltárásán alapul, ahogy a *hisztoreo* (ιστορειο) szó jelentése az ógörög nyelvben „*érdeklődni*”, „*utána járni*”, „*megvizsgálni*”, „*kikutatni*”, „*rájönni*”, „*megtanulni*”. Kívánom mindannyiunknak, hogy tényfeltáró és a tények alapján következtetéseket levonó tevékenységünk egy lépéssel legalább hozzájáruljon ahhoz, hogy körülöttünk *Díké* (a természetjogból fakadó igazságosság) helyett ne *Erisz* (a viszálykeltés mestere) uralkodjon.

LEHOTAY Veronika
egyetemi adjunktus
ME ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.02

A Miskolci Királyi Ügyészség tevékenysége 1938 és 1944 között

The Activity of the Crown Prosecution Service of Miskolc between 1938 and 1944

In the second part of the Horthy era (1938 – 1945), the prosecution service of Miskolc had a total of 3.279 ongoing cases of which 23 were procedures related to anti-Jewish laws. A significant part of the 23 procedures terminated already in the investigation phase and only 2 of them reached the court. The study of these 23 cases reflects that the prosecution service conducted a comprehensive investigation and it rather dropped the charges if the proof resulted to be insufficient. We can state that the prosecution service of Miskolc handled the few cases related to anti-Jewish laws very “carefully”, and its practice was not as discriminating as the legal frame would have allowed.

Keywords: *Crown Prosecutor of Miskolc, anti-Jewish laws, discrimination, Horthy era*

1. Bevezető gondolatok

„A napilapokban minden nap lehet olvasni, hogy itt és ott is fajgyalázásért zsidót ítél el a bíróság, itt Miskolcon ilyen fajgyalázási eset nyomozásáról, illetve kiderítéséről olvasni még nem lehetett. Pedig itt is van. Kérem a rendőr nyomozó urakat Vörösmarty út 65 szám alatti lakás (szuterin) pincébe egy zsidó ember él ott egy keresztén lánnyal már figyelmeztetve volt, hogy hagyjon fel a dolgaival, mert az ő eljárása helytelen és az büntetést von maga után” – írja egy olvashatatlan aláírású feljelentő 1942-ben a Magyar Királyi Államrendőrség miskolci bűnügyi osztályának címzett feljelentésében.¹ Milyen szerepe volt a Miskolci (Királyi) Államügyészségnek az 1938 és 1944 között született zsidótörvények alapján indított eljárások megindításában, foganatosításában, a diszkriminatív joggyakorlat megvalósításában? A tanulmányban erre a kérdésre keresem a választ, amely kiegészítésül szolgálhat a *Schweitzer Gábor* által feltett kérdésre, hogy a jogszolgáltató szervek mennyiben lassították vagy gyorsították a zsidóság jogi, politikai, gazdasági és társadalmi diszkriminációját, milyen mértékben segítették elő azt, hogyan járultak hozzá a megalkotott és többé-kevésbé végrehajtott rendelkezések értelmezéséhez.² Korábban a három hatalmi ág működését kutattam a diszkriminatív intézkedések tükrében az 1938 és 1944 közötti időszakban, a harmadik hatalmi ágon belül pedig a zsidótörvények Curiai joggyakorlatát vizsgáltam.³ Ennek a kutatásnak a során jöttem rá arra, hogy a zsidótörvényeket alkalmazó felsőbb bíróságok gyakorlata, az ehhez kapcsolódó helyi bírósági gyakorlat, valamint az ügyészség működése is jelentős mértékben feltáratlan területe a

¹ MNL.BAZML.VII.51/b.427.IV.6893/1943.

² SCHWEITZER, A zsidótörvények a Közigazgatási Bíróság ítélkezési gyakorlatában 164–175.

³ LEHOTAY, Szabadságjog-megvonó intézkedések 4–326.

jogtörténetnek. Így míg a korábbi kutatásomban csak a Curiai joggyakorlatra helyeztem a hangsúlyt a szakirodalomban és az Országos Levéltárban fellelhető források alapján, addig a jelenlegi kutatást a helyi szintű jogszolgáltató szervek dokumentumainak feltárásával kezdtem el. Ezek még a kutatás kezdő lépései. A tanulmány három részre oszlik. Az első részben a kutatás forrásaival, az eddig rendelkezésre álló adatokkal foglalkozom, majd általában a (miskolci) ügyészség előtti jogesetek statisztikáját, jellemzőit mutatom be a vizsgált korszakban, végül pedig a rendelkezésre álló zsidótörvényekkel kapcsolatos Borsod megyei ügyészségi eljárások jellegzetességeit vázoló fel.

2. A kutatás forrásairól

A kutatás első lépése annak tisztázása, hogy milyen adatok állnak eddig rendelkezésünkre a zsidótörvényekkel összefüggő ügyészségi eljárásokról országos és helyi szinten. Léteznek a bírói gyakorlatra vonatkozó kutatások és statisztikai adatok, ezek azonban nem teljes körűek, hanem a zsidótörvényekkel összefüggő eljárások egy-egy területére terjednek ki (elsősorban a fajgyalázási perekre valamint a zsidótörvény kijátszásával összefüggő esetekre.) Történeti, társadalomtörténeti, jogtörténeti megközelítéseket is találunk a szakirodalomban. Ezek tanulmányozása során kiderült, hogy a zsidótörvényekkel kapcsolatos eljárásokra, különösen az ezzel összefüggő bírói gyakorlatra és a fajgyalázási perekre több szerző is utal, így például *Szita Szabolcs*⁴, *Karsai László*⁵, *Nathaniel Katzburg*⁶ és *Nagy Sándor*.⁷ *Szita* a *Halálerőd* című könyvében utalt arra, hogy a fajgyalázás mellett jelentős számban megnövekedett a zsidók ellen többféle ürüggyel indított, zömében „*kobolt perek*” száma, részletesen azonban nem foglalkozott ezeknek az ügyeknek a bemutatásával.⁸ *Karsai* a fajgyalázási perekkel kapcsolatban azt emelte ki, hogy az eddigi kutatások alapján rendkívül ritkák az ilyen esetek.⁹

A fajgyalázási perek társadalomtörténeti megközelítésével – ahogy arra *Nagy Sándor* is utalt tanulmányában – foglalkozott *Lugosi András*¹⁰ és *Szegedi Gábor*.¹¹ *Nagy* – aki ugyancsak nem kifejezetten az ügyészséggel foglalkozott – *A fajvédelem útvesztőjében* című tanulmányában a fajgyalázási pereket vizsgálta. Ő egyrészt azt rögzítette, hogy a történészek döntő többsége egyetért azzal, hogy a harmadik zsidótörvény házasságon kívüli zsidó-keresztény nemi viszonyra, „*fajgyalázásra*” vonatkozó 15. §-t a gyakorlatban nem vagy csak elvétve alkalmazták, másrészt viszont rámutatott arra is, hogy „*a kép ettől összetettebb és mindenképpen árnyaltabb*”.¹² Különbség van szerinte a büntető igazságszolgáltatás különböző szintjeinek működését, ügyforgalmát jelző adatok között városi és vidéki szinten. Míg vidéken viszonylag ritkán került sor fajgyalázás miatt indított büntetőeljárásra, addig Budapesten (ahol a zsidóság 2/3-a élt) jelentős számú ilyen eset volt. *Nagy* statisztikai adatokat is közölt: országos statisztika csak az 1942-ben jogerősen befejezett fajgyalázási

⁴ SZITA, *Halálerőd* 15.

⁵ KARSAI, *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek* 140–163.

⁶ KATZBURG, *Zsidópolitika Magyarországon* 153–162.

⁷ NAGY, *A fajvédelem útvesztőjében* 487–588.

⁸ SZITA, *Halálerőd* 15.

⁹ KARSAI, *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek* 132.

¹⁰ LUGOSI, „*Sztalin főhercege*” 527–576.

¹¹ SZEGEDI, *Good Health is the Best Dowry* 307–317.

¹² NAGY, *A fajvédelem útvesztőjében* 488.

ügyekről készült, eszerint viszont ebben az évben nem kevesebb mint 707 alkalommal tettek feljelentést „*fajvédelmi törvénybe ütköző bűntett*” miatt.¹³ Ezek közül 605 esetben az eljárás nem jutott bírói szakaszba; a törvényszékek 102 ilyen pert tárgyaltak; 61 esetben hoztak marasztaló, 41 alkalommal pedig felmentő ítéletet.¹⁴ Ezekből az adatokból nem derül ki, hogy mely törvényhatóságokban indultak az eljárások. Budapesten az 1941-ben és 1942-ben lezárt rendőrségi nyomozásokról áll rendelkezésre publikált statisztika: eszerint a fővárosban a törvény életbe lépése (1941. október 10.) utáni két és fél hónapban 104 megindult nyomozást sikerült lezárni; a következő teljes évben ez a szám 1.459-re ugrott.¹⁵ Arról azonban nem rendelkezünk statisztikai adatokkal sem országos, sem pedig helyi szinten, hogy az ügyészségek előtt összesen hány zsidótörvénnyel kapcsolatos eljárás indult, mert ebbe a számba azok az esetek is beletartoznak, amelyek már ügyészi szakban lezárultak, tehát nem is kerültek a bíróságok elé.

A magyarországi ügyészség történetével a legrészletesebben *Nánási László* a 2011-ben megjelent „*A magyar királyi ügyészség története 1871 – 1945 között*” című monográfiájában foglalkozott.¹⁶ Ő mutatott rá arra, hogy a jogtörténet kutatói az igazságszolgáltatáson belül alapvetően a bíróságok történetére koncentráltak, azonban az ügyészségről átfogó munka nem született. Ugyancsak *Nánási* utalt az ügyészségre vonatkozó levéltári források hiányosságaira is, ami mind központi, mind pedig területi szinten jellemző.¹⁷ A Magyar Országos Levéltárban az Igazságügyi Minisztérium anyagának jelentős része az 1956-os tűzvész során megsemmisült. Az egyes megyékben is eltérően alakult az iratanyag sorsa. Így egyes megyékben jelentős az iratanyagvesztés (Békés, Fejér, Tolna, Veszprém), míg más megyékben viszonylag sok irat maradt meg (Budapest, Csongrád).¹⁸ Bár *Nánási* külön nem említette, de Borsod megye is ebbe az utóbbi kategóriába sorolható. Monográfiájában külön fejezetben tárgyalta az 1938 és 1944 közötti időszakot „*A területi visszacsatolások és a II. világháború korszaka*” címen.¹⁹ Mindössze néhány sorban utalt a zsidótörvényekre, amelyek „*(...) a korszak politikai igényeinek megfelelő tényállásokat jelentettek*”.²⁰ Ebben a részben ismertette az 1938-ban megalkotott államvédelmi törvényjavaslat indokolását, amelyben a kormány szerint az ügyészség „*(...) a büntető igazságszolgáltatásnak első, legfontosabb és mindenkéül fölélló hivatása, hogy az anyagi igazság kiderítése mellett megvédje a törvényes jogrendet. El kell távolítani mindazokat az akadályokat, amelyek az eljárás gyors lefolytatását, a hatályos és gyors felelősségre vonás és megtorlás lehetőségét feleslegesen hátráltatják*”.²¹

Ezeknek a céloknak a megvalósítására és az ügyészség hatáskörének növelésére született meg két törvény 1938-ban.²² Az 1930-as évek végétől megalkotott jogszabályok tehát az igazságszolgáltatás működését is lényegesen befolyásolták. Egyrészt az 1939. évi IV. tc. alapján

¹³ NAGY, A fajvédelem útvesztőjében 488.

¹⁴ NAGY, A fajvédelem útvesztőjében 488.

¹⁵ NAGY, A fajvédelem útvesztőjében 488.

¹⁶ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 365.

¹⁷ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 8.

¹⁸ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 8.

¹⁹ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 290–338.

²⁰ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 380.

²¹ A képviselőházi naplóból idézi: NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 376.

²² Az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről szóló 1938. évi XVI. tc. valamint az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről szóló 1938. évi XVIII. tc. Lásd hozzá NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 376.

megtörtént a bíróságok, ügyészségek faji alapú „*megtisztítása*”. Másrészt az ügyészség feladatai bővültek (sajtócenzúra, katonai bűncselekmények, statárium, zsidótörvények), ezért az ügyészségi szervezet létszáma is növekedett. Ezekben az években egy külön ügyészi szerv is működött a közélet tisztasága elleni bűncselekmények ellen és a velük szembeni fellépés érdekében. *Nánási* röviden utalt a második zsidótörvény és végrehajtási rendelete alapján bekövetkezett személyzeti változásokra is, amelyekre hivatkozással két ügyész mint „*tiszta zsidó fajú egyén*” nyugdíjazásra került, másik két ügyészt pedig mentesítettek.²³ Ezt követően – személyi kérdésében – nyilatkoznia kellett arról az előterjesztőnek, hogy „*olyan származási körülmények, amelyek a kineveztetésnek akadályai lehetnének, nem forognak fenn.*”²⁴

Az ügyészség elé kerülő, növekvő számú bűnügyekről közölt *Nánási* statisztikai adatokat, amelyekbe 1938-tól a zsidótörvények alapján indított eljárások is beletartoztak. Így 1940-ben 143.851, 1941-ben 222.101, 1942-ben 223.161, 1943-ban pedig összesen 284.558 eljárás indult az ügyészségek előtt.²⁵ *Nánási* azonban általában foglalkozott az ügyészség történetének a bemutatásával, így tehát a zsidótörvényekkel kapcsolatos eljárásokra részletesen nem tért ki, a fajgyalázásra utalt a háborús büntetőjogi tényállások (mint például a tiltott gyülekezés, kivándorlásra csábítás, árdrágítás, árulrejtés, rémhírterjesztés, tiltott határátlépés) körében.²⁶ Továbbá bemutatta a fajvédelmi törvény végrehajtásával kapcsolatos 70651/1941. IM. IV. számú leiratot, amely az ügyészségeket az eljárások „*erélyes vitelére utasította*”.²⁷ Ugyanakkor arról is írt a szerző, hogy ezeknél a tényállásoknál a legszemélyesebb viszonyokról kellett a nyomozó hatóságnak információkat gyűjteni, ezért ezek a nyomozások általában eredmény nélkül értek véget.²⁸ Ez utóbbi állítást, ahogy az a jelen tanulmány későbbi részében látható lesz, a jelenlegi kutatás eredményei is alátámasztják. Kifejezetten a miskolci ügyészségre vonatkozóan szakirodalmat a vizsgált korszakra vonatkozóan nem találtam. Így az ügyészség munkáját a levéltári források segítségével lehet feltárni, amelyek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár alsózsolcai fióklevéltárában találhatóak.

3. Eljárások a Miskolci Királyi Ügyészség előtt 1938 és 1944 között

A szakirodalom csak érintőlegesen utal a miskolci ügyészségre. Így például a zsidók internálásával összefüggésben került említésre. Az 1941-ben hatályba lépett harmadik zsidótörvény egyik következménye a zsidó szervezetek feloszlata, vagyonuk elkobzása volt. 1942. április 15-én így kapta az utasítást *Fekete Bertalan* polgármester (1938 – 1943), hogy a belügyminiszter a Miskolci Kereskedők és Gazdák Körét feloszlatta, ezért a polgármester az ezzel kapcsolatos eljárásokat azonnal tegye meg. 1942. április 30-án már *Borbély-Maczkó Emil* főispán, a VII. Honvéd Hadtest Országmozgósítási Kormánybiztosa utasította a rendőrhatalóságokat, hogy „*a zsidókkal és megbízhatatlan egyénekekkel követendő*” eljárásnak maradéktalanul tegyenek eleget. Az utasítás a zsidók és az agitátorok internálásáról, vagy az ügyészségnek történő azonnali átadásukról szólt. A magyarázat

²³ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 393.

²⁴ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 393.

²⁵ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség a II. világháború idején 270–271.

²⁶ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 409.

²⁷ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 410.

²⁸ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 410.

csupán ennyi: „*Rendelkezésem nem szorul indoklásra. Annak végrehajtására érvényben lévő jogszabályok módot nyújtanak. Komoly időket élünk. Itt az ideje a legerélyesebb intézkedéseknek.*”²⁹

A jogkorlátozó szabályok betartása a büntetőjog feladata lett. Hogyan alakult az ügyészség tevékenysége Miskolcon? Milyen eljárásokra került sor a Miskolci Királyi Ügyészség előtt 1938 és 1944 között? Milyen adatok derülnek ki a miskolci királyi ügyészség dokumentumaiból? Mennyiben cáfolják vagy erősítik meg a korábbi (főleg a bírósági gyakorlattal foglalkozó) kutatások eredményeit a rendelkezésre álló levéltári iratok? A borsodi levéltárban az ügyészségre vonatkozó iratok jelentős része megmaradt és kutatható. Az iratok között találunk a megszokott eljárások mellett (mint pl. lopás, gyújtogatás, okirathamisítás, izgatás) rémhírterjesztés, nemzetgyalázás, kormányzósértés, honvédelem elleni izgatás, fegyveres erő elleni izgatás, izgató nyomtatványok terjesztése, állam és társadalom elleni vétség, valótlanhír-terjesztés, tiltott sajtótermék terjesztése, nemzet megbecsülése elleni vétség miatt indított eljárásokat is. Milyen arányban került sor zsidótörvényekkel összefüggő eljárásokra? Az 1938 és 1944 közötti időszakban a Miskolci Királyi Ügyészség iratai szerint a rendelkezésre álló levéltári lista alapján összesen 3279 ügyből mindössze 23 zsidótörvénnyel kapcsolatos eljárás indult. Ebből 2 a zsidótörvény kijátszása, 11 a zsidótörvénybe ütköző vétség, 1 a zsidótörvénybe ütköző kihágás, 5 fajgyalázás, 3 zsidó bűjtetés vétsége és 2 eljárás zsidó vagyon rejtegetése miatt indult.³⁰ A 23 eljárásból 10-re 1940-ben, 2-re 1941-ben, 9-re 1943-ban és 2-re 1944-ben került sor. A kutatás még megválaszolatlan kérdése: mi lehet az oka annak, hogy ilyen kevés eljárás zajlott? Ez az évenkénti 3 eljárás a gyakorlatban azt jelenti, hogy voltak olyan évek (1938, 1939 és 1942), amelyekben egyáltalán nem volt zsidótörvény miatt indított eljárás a miskolci ügyészség előtt.

4. Diszkriminatív(?) joggyakorlat a Miskolci Királyi Ügyészségen 1938 és 1944 között

A zsidótörvénybe ütköző vétség miatti eljárások a második zsidótörvény, az 1939. évi IV. törvénycikk alapján zajlottak, de ezek nem azonosak a strómansággal. Ezeknek az eljárásoknak a lényege az volt, hogy az érintett személyt az országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékébe felvették, de a második zsidótörvény szerint zsidónak minősült (vagy felmerült ennek a lehetősége), és így bejelentési kötelezettség terhelte, amelynek polgármesteri felhívás ellenére nem tett eleget. A levéltárban rendelkezésre álló esetek a törvényszéki hatáskörébe tartozó vétségnek minősültek az 1897. XXXIV. tc. 17. szakasza alapján.³¹

²⁹ BERÁNNÉ NEMES – ROMÁN, Miskolci története 290–291.

³⁰ MNL BAZML VII. 51/b.

³¹ 1897. évi tc. XXXIV 17. § A kir. törvényszékek hatásköréhez tartoznak: 1. azok a büntettek, melyek a 15. § szerint az esküdtbírók hatásköréhez utasítva nincsenek; 2. az esküdtbíróknak bűnösséget megállapító ítéletével már sujtott elmeműnek (1848. évi XVIII. tc. 27. §) ujra közlése vagy árulása által elkövetett büntettek, vétségek és kihágások; 3. az 1878. évi V. tc. 258., 260., 261, és 262. §-ában meghatározott vétségeknek azok az esetei, melyekben az eljárás a büntetőtörvénykönyv 269-272. §-ai értelmében hivatalból indítandó meg; 4. azok a vétségek, melyek a 18. § szerint a kir. járásbírók hatásköréhez utasítva nincsenek. Az 1878. évi V. tc. második részének I., II., III., IV. és XI. fejezetében körülírt büntettek és vétségek, a mennyiben ezen § értelmében a kir. törvényszékek elé vannak utasítva, a kir. ítélőtáblák székhelyén levő kir. törvényszékeknek, Budapesten a budapesti kir. büntető törvényszéknek kivételes hatáskörébe tartoznak. A budapesti kir. büntető törvényszéknek az 1887. évi XXVI. tc. 4. §-ában, illetőleg az 1895. évi XLIV. tc. 1. §-ában megállapított kizárólagos hatásköre érintetlen marad.

A nyomozás elrendelésekor az ügyész meghatározta a nyomozás konkrét irányát is: „Kihallgatandó gyanúsított arra vonatkozólag, hogy a fenti törvény értelmében zsidónak kell-e őt tekinteni, amennyiben nem, így ezt a lehetőséghez képest okmányokkal kell igazolni. Kihallgatandó a tényállásra vonatkozólag is a védekezésig kiterjedő részletességgel. Kihallgatandók még mindazok, akiknek a vallomása bizonyítékul szolgálhat. Beszerzendő a gyanúsított erkölcsi bizonyítványa.”³² Két borsodi esetben a törvényszéki főtárgyalásra 1940. május 10-én került sor.

Az egyik vádlott a vádirat szerint E. Lajos 29 éves, római katolikus vallású, szabósegéd foglalkozású, miskolci születésű vádlott volt, akit az ügyészség az 1939. évi IV. tc. 26. szakaszának 1. pontjában meghatározott vétséggel azért vádolta, „mert Miskolcon 1939 év folyamán ma már közlebről meg nem állapítható időben, mint a lajstromos országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékébe felvett, de az 1939. évi IV. tc. 1. bek. szerint zsidónak tekintendő személy a második zsidótörvény és annak végrehajtási rendeleteiben előírt bejelentési kötelezettségét annak ellenére elmulasztotta, hogy ezen kötelezettségére őt Miskolc polgármestere írásban figyelmeztette.”³³ A vádirat indokolása szerint a terhelt kihallgatása során beismerte, hogy zsidó szülőktől származik, ezzel beismerte azt is, hogy az ún. zsidótörvény hatálya alá tartozik és bejelentési kötelezettségének a felhívás ellenére nem tett eleget. Védelmére azt hozta fel, hogy mint római katolikus vallású egyénnek nem kellett a bejelentési kötelezettséget teljesítenie. Az ügyészség azonban ennek ellenére megállapította a vádemeléshez szükséges törvényes feltételek meglétét.

Az E. József 32 éves, római katolikus vallású, miskolci születésű órásségéd elleni vádirat szinte szóról szóra megegyezik az előző eljárásban elmondottakkal. A tényállás szerint a terhelt kihallgatása során beismerte, hogy bár ő már kereszténynek született, de a zsidótörvény hatálya alá esik. Beismerte azt is, hogy ezen kötelezettségének teljesítésére Miskolc város polgármestere őt felhívta. Védelmére azt hozta fel, hogy az 1939. május 17-én kézbesített felhívás után néhány napra egy kérvényt adott be a polgármesteri hivatalhoz, melyben kifejtette, hogy ő római katolikus vallásúnak született, és így nem tartozik bejelentést tenni. Ezzel a védekezéssel szemben a polgármesteri hivatal a 36258/1939. ki. szám alatt a királyi ügyészséget arról értesítette, hogy mint zsidónak tekintendő személy e körülmény bejelentését elmulasztotta. A vád tárgyává tett cselekmény elkövetését itt is bizonyíthatónak állapította meg az ügyészség 1940. március 26-án. A per mindkét vád elejtésével, megszüntetéssel zárult. A megszüntető végzés így szólt: „E. Lajos elleni bűnügyi iratokat a bíróság a miskolci ügyészséghez átteszi, mert a vád tárgya olyan vétség, amely az 1897. XXXIV. tc. 17. szakasza szerint törvényszéki hatáskörbe tartozik. A kitérőt tárgyalás nem lesz megtartva. Miskolc, február 23. Dr. Barys sk. kir. járásbíró”.³⁴ Hogy mi lehetett ezeknek a döntéseknek az oka? Erre az ügyészségi iratok sajnos itt nem adnak választ.

Ezekben az ügyekben tehát a lényeg az volt, hogy a terhelt bizonyítsa, hogy ő nem minősül zsidónak és így nem vonatkozik rá a jogszabály által előírt bejelentési kötelezettség. Sz. Mártonné a nyomozási jegyzőkönyvben szereplő vallomásában a következőket mondta: „A vádat megértettem. Bűnösnek nem érzem magam. Én őskeresztény vagyok, szüleim és nagyszüleim apai és anyai ágon keresztények.”³⁵ Hogy hogyan merült fel az ő bejelentési kötelezettsége, vagyis az, hogy ő zsidónak minősül, erre

³² MNL BAZML VII. 51/b. 416. IV. 1023/1940.

³³ MNL BAZML VII. 51/b. 416. IV. 1023/1940.

³⁴ MNL BAZML VII. 51/b. 416. IV. 1023/1940.

³⁵ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 2013/1940.

ugyancsak a rendőrkapitány által készített jegyzőkönyv ad választ: „(...) *ma már nem lehet megállapítani, hogy a beosztott tisztviselők és munkások közül ki volt az, aki őt zsidónak nézte, vagy gondolta. Valószínűnek tartom, hogy a felülvizsgáló közeget Szt. Mártonné <Regina> keresztneve vezette arra a gondolatra, hogy Szt. Mártonné esetleg zsidó származású és ezért szólította fel az igazolásra. Amennyiben Szt. Mártonné a felszólításnak engedelmeskedett volna, és igazolta volna keresztény mivoltát, úgy a feljelentés minden bizonnyal elmaradt volna.*”³⁶

A dokumentumok között megtalálhatóak bizonyítékként a keresztlevelek, amelyek alapján bűncselekmény hiányában a nyomozás megszüntetésére került sor 1940. június 20-án.³⁷ Hasonlóan alakult az L. Vendel elleni eljárás is, amely a polgármester feljelentése alapján indult. Miután a gyanúsított a keresztlevéllel bizonyította, hogy ő római katolikus vallású és így nem tekinthető zsidónak, a nyomozás megszüntetésére került sor 1940. május 13-án.³⁸ Az 57 éves S. Árpád hadirokkant-igazolással bizonyította a bejelentési kötelezettség, és ezzel egyúttal a törvény alóli mentességét is.³⁹ A 43 éves, izraelita vallású, fakereskedő foglalkozású S. Jenő ellen indított zsidótörvénybe ütköző vétség miatti eljárást a miskolci törvényszék a bizonyítékok elégtelensége miatt szüntette meg.⁴⁰ A 35 éves, diósgyőri, gazdálkodóként dolgozó V. Györgyöt a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt 50 pengő pénzbüntetésre ítélte a törvényszék, amelynek végrehajtását 3 év próbaidőre felfüggesztette. A vádlott elismerte, hogy bejelentési kötelezettségét elmulasztotta, de azzal védekezett, hogy az iparát a felhíváskor megszüntette, mivel a szükséges papírokat megszerezni nem tudta.⁴¹

A legnagyobb számban, 11 esetben a strómanság, a zsidótörvény kijátszása, tehát a zsidótörvénybe ütköző vétség, illetve kihágás miatt indított eljárást a miskolci ügyészség. A strómansággal összefüggő büntetőeljárás lefolytatására a királyi törvényszék rendelkezett elsőfokon illetékességgel, míg iparral összefüggő kihágás esetén az elsőfokú iparhatóság járhatott el. A bírósági eljárás a második zsidótörvényben foglalt rendelkezések alapján indulhatott meg vétség miatt, de amennyiben zsidónak nem tekintendő személyek követték el a színleges iparűzést, akkor az nem minősült bűncselekménynek. Utóbbi esetben került sor a büntetőeljárás mellőzésével iparügyi kihágás címen közigazgatási eljárásra, és ennek során az iparhatóságnak joga volt az iparjogot is megvonni.⁴² Itt tehát egy hatásköri összeütközésről volt szó (a zsidónak minősülés alapján), mert nem volt mindegy, hogy melyik hatóság járt el az ügyben. A büntetőbíróóság egy évig terjedő fogházbüntetést és 20.000 pengőig terjedő pénzbírságot is kiszabhatott, míg az elsőfokú iparhatóság az iparendély megvonására volt jogosult, amelyet a büntetőbíróóság ítélete alapján is megtehetett.⁴³ A strómanság vétségének elkövetéséhez legalább két személy közreműködésére volt szükség. A vádlottak egyik csoportját általában olyan iparűzési jogától megfosztott, zsidónak minősülő személyek alkották, akik hatósági engedélytől függő jogosítványt, iparigazolványt szereztek olyan személyektől, akik erre jogosultsággal rendelkeztek, vagy kereskedelmi társaságok zsidónak minősülő tulajdonosai, részvényesei, irányítói voltak, akik a törvény korlátozó

³⁶ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 2013/1940.

³⁷ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 2013/1940.

³⁸ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 1984/1940.

³⁹ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 1917/1940.

⁴⁰ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 2228/1940.

⁴¹ MNL BAZML VII. 51/b. 418. IV. 6527/1941.

⁴² BODA – VINCENTI, A Jogi Hírlap döntvénytára 44.

⁴³ LEHOTAY, Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban 282.

rendelkezései alapján nem láthatták volna el ezeket a funkciókat. A strómanság megvalósulásában legalább egy zsidónak nem minősülő személy vett részt, aki az előbb felsorolt jogosítványok vagy funkciók valamelyikével rendelkezett. Ezt a személyt „szalmaembernek” is nevezték.⁴⁴ A bűncselekményt megvalósító magatartások körébe tartozott a zsidónak minősülő személy által hatósági engedélytől függő jogosítvány megszerzése a törvény rendelkezéseinek kijátszásával. A zsidónak minősülő személy a nem zsidó vádlott nevére kiállított iparigazolvánnyal folytatta az adott kereskedést.

F. Miksa és társai ellen 1943-ban zajlott az eljárás, amely tipikus példája a strómanságnak. „*O. ügyvezett stróman volt a zsidó kezében.*”⁴⁵ 1943-ban a *Dobó István* 14. honvéd gyalogezred III. zászlóalj sűrgősként megjelölt iratának címe: *O. Jenő hentes iparának bitorlása zsidó által (zsidótörvény kijátszása)*. A dokumentum szerint *O. Jenő* önként feljelentette magát nemzetvédelmi tisztjénél, és előadta, hogy iparát 1938 és 1942 között *F. Miksa* zsidó hentes és mészáros használta. *F. Miksa* mindent tagadott. Az 1943 szeptemberében kelt feljelentésben a 62 éves *F. Miksa* gyanúsítottként szerepel, míg a 66 éves *O. Jenő* és felesége tanúként vettek részt az eljárásban. Ez azért érdekes, mert a törvény szerint a keresztény és a zsidó fél is büntetendő volt a strómanság elkövetése esetén, itt azonban *O. Jenő* tanúként szerepelt. A tényállás szerint *F. Miksa* azzal védekezett, hogy azért alkalmazta *O. Jenőt* üzletvezetőként, mert az ő iparát bevonták. *O. Jenő* tagadta, hogy megbízást adott *F. Miksának*, aki 1935-ben kérte el tőle az iparendelvényét, ami 1939-ig nála volt. Ez egy újabb érdekessége ennek a jogesetnek, hiszen 1935-ben még nem volt hatályban zsidótörvény, amely *F. Miksa* iparát korlátozta volna. Mivel *F. Miksa* nem fizette be a hűsfogyasztási adót, ezért *O. Jenőre* a pénzügyi igazgatóság pénzbüntetést szabott ki. Végül megállapítást nyert az 1939. évi IV. tc. 26. szakaszába ütköző vétség azzal az indokolással, hogy a gyanúsítottól az ipart bevonták, és ő azt keresztény ember neve alatt tovább folytatta. Az ügyben 1943-ban megszüntető határozat keletkezett, mely szerint mivel a bűncselekmény elévült, az elkövetéstől számított három év eltelt, és az elévülés félbeszakítását eredményező intézkedés nem történt, ezért a BTK 105. § 3. bekezdése szerint az elévülés bünvádi eljárás lefolytatását kizáró oknak minősült, ezért a nyomozás megszüntetésére került sor 1943. november 14-én.⁴⁶

Az 58 éves *N. T. Miklós* ócskavas-kereskedő és társa ellen 1943-ban zsidóbújtatás címén zajlott eljárás, az ügy lényegét tekintve azonban strómanság volt. A nyomozás során megállapítást nyert, hogy *N. T. Miklós* ócskavas-kereskedő *B. Sándor* zsidó nélkül nem adott el semmit, a vételt és az eladást is közösen végezték. Csak nyomozati és tanúvallomási jegyzőkönyvek maradtak meg, sajnos az ügy befejezése nem derült ki az iratokból.⁴⁷

V. Kálmán ellen 1942-ben az ügyésznek címzett, géppel írt, névtelen („egy figyelő” aláírással) feljelentés alapján indult eljárás, amelyet azonban az ügyész megszüntetett, mivel a feljelentés „*semmilyen alappal nem bír*”.⁴⁸ A feljelentés így szólt: „*Kijátszották a zsidó törvényt. Hát kérem ezt lehetőleg kivizsgálni. A nyomozás úgy lehetséges a legjobban, ha egyszerre történik Diósgyőrben és Miskolcon. V. a dolgról talán a legkevesebbet tud, tudomásom szerint a felesége a főmakber. Tehát a férfi volna először kihallgatandó, és az*

⁴⁴ Gazdasági Jog 209.

⁴⁵ MNL BAZML VII. 51/b. 427. IV. 6336/1943.

⁴⁶ MNL BAZML VII. 51/b. 427. IV. 6336/1943.

⁴⁷ MNL BAZML VII. 51/b. 427. IV. 6870/1943.

⁴⁸ MNL BAZML VII. 51/b. 418. IV. 7979/1941.

említett kocsmáros (...) 1941. december 12.”⁴⁹ Ezt a feljelentést tehát az ügyész nem tekintette elegendőnek ahhoz, hogy az eljárást lefolytassa. A zsidóbújtatás címen indított eljárások is lényegüket tekintve tehát a strómanság tényállásának feleltek meg.

Kézzel írt levelében F. Béla tett feljelentést „stróman üzlet” miatt: „Tisztelettel a tudomásukra adom, hogy Miskolcon a H. utca 51. szám alatti üzletnek a tulajdonosaként K. Ferencné (...) szerepel és az iparendelő a nevére van kiállítva és árul: tejet, vaját, túrót, tojást, szóval élelmiszereket. K. Ferencné bérbe adta az iparát egy zsidónak, név szerint R.-nek és feleségének. Minthogy R.-nek előbb ugyanabba a helyiségbe korcsmaiipara volt, de mint zsidónak be kellett [zárni a] korcsmaiipart, mert hogy a zsidótörvényt kijátssza, K. Ferencné néven gyakorolja a tej, tojás és baromfi ipart. K. Ferencné az üzletben még soha senki nem látta, csak R.-t, aki szombatán mindig zárva tartja az üzletet. Amiből világosan kitudnik, hogy stróman üzlet. R. és felesége, mint korcsmáros elég szegény embert kizsebelt, ezért kérem, hogy K. Ferencné, mint R.-eket miután összejátszottak a zsidótörvény kijátsszása miatt a legszigorúbban megbüntetni és az ipar gyakorlásától megfosztani és a rádióját elkobozni, mivel folyton az angol híreket hallgatják. Aztán mindent drágábban árul a hatóságilag megállapított áraknál. Tisztelettel: F. Béla, hadirokkant.”⁵⁰ A dokumentumok között szerepelnek a tanúvallomási jegyzőkönyvek, a vagyoni és erkölcsi bizonyítványok, a rendőrségi jelentések, azonban arról nincs irat, hogyan végződött az eljárás.

1944-ben zsidóvagyon rejtegetés miatt Cs. Zoltán ellen indított eljárásról annyi információ maradt fenn, hogy a nyomozás befejezésével egyidejűleg az ügyész a mezőcsáti járás főszolgabírájához utalta az esetet, amely az 1600/1944. számú ME rendeletbe ütköző kihágást valósított meg, és ebben a fentebb említett tisztviselő rendelkezett hatáskörrel. Ez az ügy 1944 júniusában zajlott, tehát már a német megszállást követően. Az ügyészség azonban a hatáskör hiánya miatt a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező közigazgatási szervnek továbbította az esetet.⁵¹ Az ügy befejezéséről a kutatás jelenlegi állása szerint nem áll rendelkezésünkre adat.

A másik ügýtípus a fajgyalázás miatt indított eljárások köre. A levéltári dokumentumok szerint öt ilyen eljárást indított a miskolci ügyészség, mindegyiket 1943-ban.

A tanulmány bevezetőjében említett, iskolai vonalas lapra kézzel írt feljelentés alapján indított nyomozást fajgyalázás vétsége miatt J. Márton görög-katolikus, előzőleg zsidó vallású péksegéd ellen az ügyészség. Az iratok között megtalálható J. Márton erkölcsi és a vagyoni bizonyítványa, a részletes személyleírás, továbbá egy külön ábra a bűnözői arcformákról. 1943 januárjában a detektívi jelentés arról számolt be, hogy J. Zsuzsanna egyedül élt az említett lakásban, és „vadházás társa” J. Márton 1942 augusztusától katonai szolgálaton vett részt az orosz harctéren. J. Zsuzsanna elmondása szerint nem tudta J. Mártonról, hogy szülei zsidók. 1943 tavaszán – ahogy arról egy újabb kézzel írt jelentés tanúskodik – J. Zsuzsanna „(...) magatartását megfigyelés útján is eszközölték”⁵², azonban bűncselekmény elkövetésére utaló jelet nem találtak. Négy „tulajdonsággal” kellett rendelkezni ahhoz egy személynek, hogy a fajgyalázás sértettjévé váljon. Ezek a feltételek a következők voltak: magyar állampolgárság, nemzsidó, tisztességes, nő.⁵³ A tényállás szerint a hölgy elköltözött, és mosónőként dolgozott. 1943 nyarán kelt, kézzel írt, a detektívcsoporthoz címzett

⁴⁹ MNL BAZML VII. 51/b. 418. IV. 7979/1941.

⁵⁰ MNL BAZML VII. 51/b. 423. IV. 2047/1943.

⁵¹ MNL BAZML VII. 51/b. 442. IV. 3547/1944.

⁵² MNL BAZML VII. 51/b. 427. IV. 6893/1943.

⁵³ CSÍKY, A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei 99.

irat a következőket tartalmazta: „*J. Zsuzsannát kérdezze ki, hogy a fajvédelmi törvény életbe lépése óta közöszült-e J. Mártonnal? Állapítsa meg, hogy J. Zsuzsanna tisztességesnek tekinthető-e? Kihágási prius lapja csatolandó!*”⁵⁴ Az ügyési határozat szerint sor került J. Zsuzsanna bejárónő tanú kihallgatására, aki 1940 és 1942 között közös háztartásban élt a gyanúsítottal, akinek a szülei zsidók voltak. Elmondta továbbá azt is, hogy nem tekinti magát tisztességes nőnek, mert tiltott kéjelgés miatt többször büntetve volt, amelyet a kihágási büntetési törzslappal bizonyított. Mindezek alapján került sor a nyomozás megszüntetésére 1943. december 31-én a Bünvádi Perrendtartás 101. szakaszára hivatkozással azzal az indokolással, hogy a feljelentés tárgyát képező vétség tényálladéka nem valósult meg. Ez a per több, a fajgyalázási perekkel összefüggésben felmerülő kérdésre adhat választ. A fajgyalázási perek, ahogyan arra Nagy Sándor is utalt a tanulmányában – a gyanúsított személyek legszemélyesebb viszonyait érintették. Felmerül a kérdés, hogyan indultak ezek a perek. Az itt ismertetett eljárás lehet az utóbbi kérdésre az egyik válasz: névtelen feljelentéssel, aláírás és dátum nélkül, feltehetőleg 1942 őszén/telén. Később a nyomozás során is rögzítették, hogy a gyanúsított 1942 nyarától katonai szolgálaton volt. Az ő kihallgatására tehát egyáltalán nem is került sor. A tanúként meghallgatott J. Zsuzsannát megfigyelték, kihágási törzslapját ellenőrizték, ő időközben elköltözött a Vörösmarty utcából, és végül – miután tisztességtelennek vallotta magát, és ezt a kihágási törzslapja is megerősítette – a nyomozást megszüntették.

Egy másik eljárásban W. Izidor 54 éves, izraelita vallású, budapesti születésű lakost ugyancsak 1943-ban az ügyészség fajgyalázás vétségével vádolta meg. A vádirat szerint 1943. július 26. és július 30. között zsidónak tekintendő személyként D. Erzsébet „magyar honos, tisztességes nem zsidó nővel házasságon kívül több alkalommal nemileg közöszült”.⁵⁵ A vádlott tagadta ezt, és azzal védekezett, hogy jó ismerősként laktak együtt a nyaralás ideje alatt egy szobában négy napig. Ezt azonban az ügyész nem fogadta el a fennálló körülményekre tekintettel, miszerint „egy szobában egymás mellett lévő ágyban aludtak négy napon keresztül, továbbá az ágyakban a közöszülés megtörténte mutató nyomok vannak.”⁵⁶ A vádlottat előzetes letartóztatásba helyezték, amely ellen a védője felfolyamodással élt, ezt a törvényszék elfogadta, és mivel „a szökéstől tartani nem kell”⁵⁷, így az előzetes letartóztatást megszüntette. 1944. május 16-án az ügyész a törvényszéknek írt levelében indítványozta az „ismeretlen helyen” tartózkodó vádlott ellen a személyi körözés kibocsátását, annak eredménytelensége esetén pedig az eljárás megszüntetését. Az ügyben a miskolci törvényszék nem nyilvános ülésen végzést hozott 1945. június 23-án(!), amelyben az eljárást megszüntette, miután az ügyészség a vádat tárgyaláson kívül ejtette.

A harmadik eljárás fajgyalázás miatt W. Tibor ellen első fokon a miskolci törvényszéken, majd másodfokon a kassai ítélőtáblán zajlott. Ez az egyetlen olyan eljárás a vizsgált jogesetek közül, amelyben marasztaló ítélet született. Az elsőfokú bíróság 500 pengő pénzbüntetésre és egy évi hivatalvesztésre, valamint a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésére ítélte a vádlottat. Ezt követően az ítélőtábla nem nyilvános főtárgyaláson megváltoztatta az elsőfokú bíróság ítéletét és felmentette a vádlottat. A tényállás lényege az volt, hogy a sértett és a vádlott egymást gyermekkoruk óta ismerték, jó barátságban voltak egymással és egy fürdőhelyen egymás melletti nyugágyon

⁵⁴ MNL BAZML VII. 51/b. 427. IV. 6893/1943.

⁵⁵ MNL BAZML VII. 51/b. 426. IV. 4864/1943.

⁵⁶ MNL BAZML VII. 51/b. 426. IV. 4864/1943.

⁵⁷ MNL BAZML VII. 51/b. 426. IV. 4864/1943.

napoztak, miközben a vádlott egy ízben megcsókolta a sértett kezét. Az ítéletábra a gyanú keltésére alkalmas tényeket vizsgálta, és arra jutott, hogy a sértett és a vádlott nem lépték át „a tisztességes társas érintkezés kereteit.”⁵⁸ Érdekessége a pernek, hogy a felmentő ítéletében az ítéletábra iránymutatást is adott az elsőfokon eljáró bíróság számára, amely tévesen jelölte meg a bűncselekményre vonatkozó törvénycikk szakasz számát. A törvény ugyanis szabályozta a fajgyalázás vétségét és büntetését is.

Bírósági szakba jutott *E. Tibor* ügye is, amelyben csalárdsággal elkövetett fajgyalázás (másik megfogalmazás szerint: fajvédelem elleni büntett) miatt a miskolci törvényszék a Bünvádi Perrendtartás 326. szakaszának 2. pontja alapján – mely szerint, ha a vád tárgyává tett cselekmény, vagy az, hogy a vádlott követte el, nincs bizonyítva – felmentő ítéletet hozott 1943. július 1-jén.⁵⁹

Az ötödik fajgyalázási eset iratai alapján egy bonyolult családi dráma eseményei tárulnak elénk, amelyben a család miatt szigorított dologházban lévő *T. Andor* a saját feleségét jelentette fel. Továbbá fajgyalázással vádolta meg a zsidó *F. Sámuel*t, majd *K. József*et, akikkel a felesége szerelmi viszonyt folytatott. Feleségét (akitől különvált) továbbá sikkasztással is megvádolta, mert a ruháit és egyéb személyes tárgyait nem adta neki vissza, miután köztük az életközösség megszakadt. A levéltári dokumentumok között számos magánlevél, tanúvallomás és jegyzőkönyv található. A kihallgatás során a gyanúsítottak tagadták az ellenük felhozott vádakot. *K. József* elismerte, hogy *T. Andor* feleségével közös háztartásban élt, azonban azt tagadta, hogy ő zsidó lenne (bár ezt dokumentumokkal bizonyítani nem tudta). Mindezek alapján a nyomozást megszüntették, mert az ügyészség szerint a feljelentő vádjait alátámasztó és releváns bizonyítékokat nem sikerült feltárni.⁶⁰

Megállapítható mindezek alapján a fajgyalázás miatt indított eljárásokról, hogy a rendelkezésre álló ügyészségi dokumentumok szerint viszonylag kevés ilyen jellegű eljárás indult, volt olyan, amely el sem jutott a vádemelésig, ahol pedig perre került sor, az megszüntetéssel vagy felmentéssel végződött. Ugyanakkor – mint ahogy arról fentebb szó volt – még 1945-ben is foglalkozott a bíróság fajgyalázási ügygel. A fajgyalázási eljárások jelentik azoknak az eseteknek a körét a zsidótörvényekkel kapcsolatos ügyeken belül, amelyek közül a legtöbb bírósági szakba jutott. Az ügyészségnek ezekben az esetekben meghatározó szerepe volt, mert az érintett személyek magánéletében (az együttélés formája és ideje, a kapcsolat jellege, a társas érintkezési formák mélysége) kellett nyomozni ahhoz, hogy megalapozott legyen a vád.

Összegzésként rögzíthető, hogyan zárultak illetve hogyan értek véget a tanulmányban vizsgált ügyek. A feltárt 23 eljárás jelentős része már a nyomozási szakaszban befejeződött, tehát el sem jutott az ügy a bíróság elé, vagy ha igen, akkor felmentő ítélet született. 4 esetben nem derült ki az ügyészségi iratokból, hogyan zárult az eljárás. A 23 esetből mindössze 2 ügy jutott el bírósági szakaszba. Elsőfokon mindkét esetben marasztaló ítéletet hozott a bíróság, *V. Györgyöt* zsidótörvény kijátszása miatt pénzbüntetésre ítélték, de az ítélet végrehajtását három évre felfüggesztették.⁶¹ A másik eljárásban az elsőfokú bíróság *W. Tibort* fajgyalázás vétségében bűnösnek mondta ki, azonban az ítéletábra felmentő ítéletet hozott.⁶² A vizsgált ügyek közül 9 esetben a Bünvádi Perrendtartás 101. szakaszának 1. vagy 3. pontjára hivatkozással szüntette meg

⁵⁸ MNL BAZML VII. 51/b. 426. IV. 4865/1943.

⁵⁹ MNL BAZML VII. 51/b. 423. IV. 57/1943.

⁶⁰ MNL BAZML VII. 51/b. 425. IV. 3494/1943.

⁶¹ MNL BAZML VII. 51/b. 418. IV. 6527/1941.

⁶² MNL BAZML VII. 51/b. 426. IV. 4865/1943.

az ügyészség az eljárást még a nyomozási szakaszban. A jogszabály szerint a nyomozást meg kellett szüntetni, ha nem forgott fenn bűncselekmény, vagy ha bizonyítékok hiánya vagy azok megszerzésének rendkívüli nehézsége miatt eredményt nem lehetett várni az eljárás további folytatásától.⁶³ Erre a jogszabályhelyre hivatkozással ért véget a zsidótörvény kijátszása miatt indult eljárás is, amikor kiderült, hogy a vádlott zsidónak nem tekintendő személy volt, ezért bejelentési kötelezettséggel sem tartozott.⁶⁴ Egy esetben a Büntetőtörvénykönyv 105. szakaszának 3. pontjába foglalt elévülés miatt ért véget az eljárás.⁶⁵ Ugyancsak egy esetben került sor a Bűnvádi Perrendtartás 232. szakasza alapján a bizonyítékok elégtelensége miatt az eljárás megszüntetésére.⁶⁶ Mindezek alátámasztják *Nánási* kutatásának eredményeit, mely szerint a fajgyalázás miatt indult eljárások száma csekély volt és a nyomozások nagy részét megszüntették. A kevés vádemelés jelentős része is eredménytelenül ért véget, mert az „igen labilis bizonyítékokat a bíróság nem honorálja marasztalással”.⁶⁷ Szintén *Nánási* ismertette a bíróságok és ügyészségek vezetőinek 1944 nyarán készült jelentéseit, amelyeket az igazságügyminiszter kérésére készítettek el. Ezek szerint a társadalomban „a jogtisztélet hanyatlása” terjedt el, a túlszabályozottság súlyosan érintette „egyesek lényeges érdekeit”, továbbá a zsidó lakossággal történtek hatására létrejött az a képzet, hogy „azt holnap másokkal szemben is alkalmazni lehet, ami nem csekély oka a törvény biztosságába vetett hit meglazulásának”.⁶⁸ A miskolci ügyészség elé került és fennmaradt viszonylag kevés ügyből levonható az a következtetés, hogy az ügyészség a törvény betűjéhez ragaszkodva járt el, mindenre kiterjedő nyomozást folytatott le, és inkább ejtette a vádat, ha a bizonyítékokat elégtelennek találta, tehát nagyon óvatosan kezelte a zsidótörvényekkel kapcsolatos ügyeket.

5. Záró gondolatok

A tanulmány záró gondolataként felmerül az a kérdés is, hogy mire utal(hat) a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok csekély száma. Az ügyészségi iratokból leszűrhető adatokat, számokat óvatosan kell kezelni, mert ez egyrészt a források hézagosságára mutathat rá a borsodi zsidóság számarányát figyelembe véve. Elképzelhető az is, hogy ezeket az iratokat kiválogatták és egy részüket megsemmisítették, de erre választ csak akkor tudnánk adni, ha több megye adatait tudnánk összehasonlítani. Ugyanakkor az is lehetséges, ahogy arra *Nagy* is utalt, hogy vidéken valóban viszonylag kevés zsidótörvénnyel összefüggő eljárás indult. Ez nemcsak a fajgyalázási perekre, hanem általában a zsidótörvényekre is igaz, és e kutatás mostani állása is ezt a megállapítást erősíti. Elmondható az is, hogy az országos tendenciának megfelelően alakult Borsod megyében a zsidótörvényekkel összefüggésben zajló eljárások befejezése. A főügyészségi jelentések szerint, amelyeket az Igazságügyi Minisztériumhoz kellett felerjeszteni, a vidéki ügyészségeken kevés ügy fordult elő, és ezek száma is csökkent.⁶⁹ Országos szinten a törvényszékek marasztaló ítéletet a

⁶³ 1896. évi XXXIII. tc. a bűnvádi perrendtartásról

⁶⁴ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 2232/1940.

⁶⁵ MNL BAZML VII. 51/b. A 427. IV. 6336/1943.

⁶⁶ MNL BAZML VII. 51/b. 417. IV. 2228/1940.

⁶⁷ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 410.

⁶⁸ NÁNÁSI, A magyar királyi ügyészség története 439.

⁶⁹ NAGY, A fajvédelem útvesztőjében 488.

fajgyalázási ügyek 15 százalékában hoztak.⁷⁰ Borsod megyében az 5 fajgyalázási perből egyetlen egy esetben hozott az elsőfokú bíróság marasztaló ítéletet, másodfokon azonban ebből is felmentő ítélet született. Elképzelhető, hogy más név alatt, más bűncselekményi kategóriába sorolva is folytak zsidótörvény alapján eljárások, így például a gazdasági bűncselekmények körében. Úgy gondolom, hogy teljes képet a jogszolgáltató szervek (köztük az ügyészség) 1938 és 1944 közötti működéséről akkor kaphatunk, ha a tanulmány elején feltett kérdésre – azaz hogy mennyiben gyorsították vagy lassították a jogszolgáltató szervek a diszkriminációt – a további kutatások alapján válaszolni tudunk.

Felhasznált források és irodalom

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML) VII. 51/b. A Miskolci (Királyi) Ügyészség. Államügyészség iratai
- KUNCZ Ödön (szerk.): Gazdasági Jog (1940 – 1944). I. évf. 1. sz. Budapest 1940 január
- BODA Gyula – VINCENTI Gusztáv (szerk.): A Jogi Hírlap Döntvénytára. Magánjog. V. köt. Budapest 1942
- BERÁNNÉ NEMES Éva – ROMÁN János: Miskolc története. Borsodi Történelmi Évkönyv 5/1. IV. kötet. Miskolc 1981
- CSÍKY János: A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei. Budapest 1941
- ECKHARDT Ferenc: Magyar alkotmány-és jogtörténet. Budapest 2000
- FINKEY Ferenc: A kir. ügyészség teendői az új büntetőnovellával kapcsolatban. Budapest 1928
- SZEGEDI Gábor: Good Health is the Best Dowry: Marriage, Counseling, Premarital Examinations, Sex Education in Hungary 1920 – 1952. Budapest 2014
- HORÁNYI Miklós: Fejezetek az ügyészség 130 éves történetéből 1871 – 2001. Budapest 2002
- KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920 – 1944. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 140–163.
- KATZBURG, Nathaniel: Zsidópolitika Magyarországon 1919 – 1943. Budapest 2002
- LEHOTAY Veronika: Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre. Miskolc 2013 http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/lehotayv_ertmh.pdf (letöltve: 2018. 06. 29.)
- LUGOSI András: „Sztalin főhercege.” Kohn báró vacsorái a Falk Miksa utcában a fajgyalázási törvény idején. Fons XVII. 2010/4. 527–576.
- NAGY Sándor: A fajvédelem útvesztőjében. Bírói gyakorlat „fajgyalázási” perekben (1942 – 1944) Fons XXII. 2015/4. 487–588.
- NÁNÁSI László: A magyar királyi ügyészség a II. világháború idején. http://acta.bibl.u-szeged.hu/30709/1/juridpol_doct_009_249-305.pdf (letöltve: 2018. 06. 29.)
- NÁNÁSI László: A magyar királyi ügyészség története. Budapest 2011
- NÁNÁSI László: A magyar királyi ügyészség története. Szeged 2011. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/895/1/Nanasi_Laszlo_ertekezes.pdf. (letöltve: 2018. 06. 29.)
- NÁNÁSI László: Különleges nyomozószerv a második világháború idején. Az Államvédelmi Központ Ügyésze. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00018/pdf/EPA01268_betekinto_2011_2_nanasi_0.pdf (letöltve: 2018. 06. 06.)
- PÜSKI Levente: A Horthy-rendszer. 1919 – 1945. Budapest 2006
- SCHWEITZER Gábor: A zsidótörvények a Közigazgatási Bíróság ítélkezési gyakorlatában. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 164–175.
- SZENTMIKLÓSI István: A házassági per kézikönyve. Budapest 1942
- SZITA Szabolcs: Halálerőd. Budapest 1989

⁷⁰ NAGY, A fajvédelem útvesztőjében 488.

HERGER Csabáné
habilitált egyetemi docens
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.03

A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között

The Notary Chamber of Pécs between 1938 and 1945

The writings of the Notary Chamber of Pécs are important documents of the epoch between 1938 and 1945. In particular, the word-for-word reports of the annual ordinary general meetings reveal the reactions of the highly educated chamber members to the historical and political changes. It is also important for legal historians to study the outlawry in the 2nd half of the Horthy era and to consider the following questions: Which rhetorical methods were used in the chamber accounts? What was the opinion of the royal notaries ("the wards of the constitutional state") about the violation of equality under the law? Did the outlawry have an impact on the membership in the chamber? If so, how did the royal notaries evaluate these changes? The report of the annual ordinary general meetings began every year with the opening speech of the chamber president, Béla Angyal. Surprisingly Angyal analyzed the political changes instead of professional questions. In 1938 he spoke about the 900th jubilee of the death of King St. István and about the glory of his empire. In 1939 he rejoiced over the annexation of North Hungary (Felvidék) and Subcarpathia, which he called the "resurrection of Hungary" after the tragical peace treaty in Trianon 1920. In 1940 Angyal considered it necessary to celebrate the 20th jubilee of the governor's reign, who was honored as "Savior of Hungary sent by God" and achieved the annexation of East Hungary and a part of Transylvania. The general meeting began this year with a common "prayer". This so-called Magyar Hiszekegy ("I believe in one God, I believe in one mother country, I believe in the eternal godlike verity, I believe in the resurrection of Hungary") was not really a prayer, but more like a kitschy and chauvinist quatrain. In 1941 the main topic of the opening speech was the annexation of South Hungary and the chamber president blessed the "wise governor". In 1942 Angyal mourned for the son of the governor, the "young hero of the nation", who died in plane accident in the eastern front lines. In 1943 Angyal designated World War II (and unexpressed also the convention of Hungary with the Nazi Germany) "a fight against communism for Christianity". In 1944 the Notary Chamber of Pécs did not hold the general meeting, and finally in September 1945 the rhapsody of Angyal broke off. Neither in the opening speeches of the chamber president nor in the chamber reports can we find protest against the harm of the principle of equality before the law. The outlawry, especially the anti-Jewish statutes and orders were no problematic for the members at the general meetings or they simply remained quiet. When the number of the Jewish notaries was limited in the chambers, Angyal suggested the introduction of the notary identity card and in 1945, when he informed the membership that the notary of Mohács, Győző Krausz, did not return from the extermination camp, he did not use the word "unfortunately".

Keywords: notary chamber, anti-Jewish laws, violation of equality under the law, Horthy era

1. A kutatás kérdései és forrásai

A Pécsi Közjegyzői Kamara iratai fontos kordokumentumok. Különösen a kamara évi rendes közgyűléseinek szószerinti jegyzőkönyvei világítanak rá arra, hogy a köztörténeti illetve politikai eseményekre milyen módon reagáltak a kamara képzett, a korabeli társadalmi elithez tartozó tagjai. Az ún. *Horthy*-korszak második felének (1838 – 1945) jogkorlátozó illetve jogfosztó intézkedéseivel foglalkozó jogtörténész számára fontos az is, hogy az elnöki nyitó beszédben vagy a kamarai jelentésben milyen retorikai eszközöket használnak, hogy a magukat a jogállamiság biztosítékának tekintő királyi közjegyzők miként vélekedtek a jogegyenlőség sérelméről, hogy a kamara összetételére milyen hatást gyakorolt a jogkorlátozás és ezt hogyan értékelték a kamarai tagok. Az alábbi tanulmányban ezekre a kérdésekre a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában őrzött iratok segítségével keresem a választ.

2. A kamara évi rendes közgyűléseinek jegyzőkönyvei

2.1. A Szent István emlékév jegyében (1938)

Pátoszos hangú elnöki köszöntővel kezdődött a kamara Pécsen, 1938. szeptember 8-án tartott rendes közgyűlése, melyen *Angyal Béla* pécsi, *Barna Lajos* sásdi, *Berzsenyi László* keszthelyi, *Csempesz Dénes* letenyei, *Csonka Zenó* tabi, *Debreczeni Dezső* szigetvári, *Fehérvári Dezső* bajai, *Hanny Andor* lengyeltóti, *Kasza Sándor* marcali, *Keck László* siklói, *Kiss Elemér* pécsváradi, *Májay Dezső* kaposvári, *Mike Imre* nagyatádi, *Milassin Jenő* bajai, *Nozdroviczky Ferenc* gyönki, *Örley György* nagykanizsai, *Szakáts István* szekszárdi, *Szilléry Péter* pécsi, *Szlávi Kornél* mohácsi és *Várnay Ernő* csurgói királyi közjegyzők, továbbá *Siklói Tamás* pécsi királyi közjegyző-helyettes vett részt. *Angyal Béla* kamarai elnök¹ az igen tisztelt és kedves Kartásakat a *Szent István* év alkalmából köszöntötte, és az említett tagok jelenlétét a királyi közjegyzők családjában uralkodó otthonos összetartással és együttérzéssel magyarázta. *Angyal* ebbe a majdhogynem baráti-bajtársi viszonyrendszerbe természetesen azokat is beleértette, akik távolmaradásukat kimentették (*Csányi László* szekszárdi, *Hennyei László* igali, *Illgenn Aurél* dombóvári, *Hirrmann Gyula* bácsalmási, *Kenderessy János* tamási, *Kollár Győző* szentlőrinci, *Krausz Győző* mohácsi, *Iváncsy István* paksi, *Mártonffy Bogdán* kaposvári, *Nemes József* bonyhádi, *Perger Elemér* dunaföldvári és *Tarajosy Sándor* bácsalmási királyi közjegyzők).²

A harmincegy oldalnyi jegyzőkönyvből mintegy hét oldalon³ az elnöki nyitóbeszéd található. Ebből másfél oldalon arról olvashatunk, hogy *Angyal* szerint „*milyen messzebató esemény*” *Szent István* király halálának 900 éves jubileumi ünneplése. A jogász kamarai elnök – a közgyűlések szokásos menetéhez képest – aránytalanul hosszú jogtörténeti elemzésbe kezdett: „*Ezen ünnepségek az egészművelt világ előtt dokumentálták, hogy hazánk megszentelt területén ezer éve lakik az államalkotó magyar nemzet. Országalapító Szent István királyunk működését számtalan újságcikk, különböző előadások s egyéb munkák kimerítően méltatták és érdem szerint értékelték. Minket jogászokat különösen azért érdekel Szent István működése mert tőle származnak első írott jogszabályaink. Az ilyen régi törvényeknek, jogszabályoknak ma már*

¹ *Sikabonyi Angyal Béla* a neves pécsi büntetőjogász professzor, *Angyal Pál* bátyja volt. Tíz éven át, 1934 és 1944 között volt a Pécsi Közjegyzői Kamara elnöke.

² MNL.BML.IX.705.340/1938.1.

³ MNL.BML.IX.705.340/1938.1–7.

csak történeti jelentőségük van ugyan, de azért nem érdektelen azokról röviden megemlékezni. Szent István <végezményeinek> két könyve ismeretes. Az első azokat az erkölcsi, kormányzati <tanácsokat>, <intelmeket> tartalmazza, amelyeket a király fiához intézett. A második részben túlnyomóan egyházi és büntető rendelkezések foglaltatnak, de abban némely magánjogi vonatkozású törvények is fellelhetők. Nem lesz talán érdektelen ezek közül egyes, mint közjegyzőket különösen érdeklő végezményeket ezúttal felemlíteni.” Az elnök az istváni dekrétumok tartalmi összefoglalását egy lelkes megjegyzéssel zárta: „Milyen érdekesek ezek az ezeréves ősi magyar jogszabályok!”⁴

Beszédének második eleme még kevésbé kapcsolódott a közjegyzői tevékenységhez. Szükségesnek tartotta, hogy megemlékezzen az 1938-ban Budapesten tartott eucharisztikus világtalálkozusról, „mely alkalommal sok külföldi fordult meg hazánkban, kik megismerve az itteni helyzetet, talán színtén közelebb segítenek csonka hazánk feltámasztásához”⁵

Angyal – a Szent István év jelentőségének hangsúlyozásához képest – igen röviden tért ki az igazságügyi miniszter személyét érintő változásra (Lázár Andort a bársonyszékben Mikecz Ödön követte, aki eddig ugyanebben a minisztériumban államtitkárként tevékenykedett), majd tájékoztatta a megjelenteket, hogy Glánffy János debreceni királyi közjegyző halála következtében a megüresedett felsőházi tagságra rendes taggá Hanny Tódor kormányfőtanácsost, győri királyi közjegyzőt, póttaggá Fekete László kormányfőtanácsost, budapesti királyi közjegyzőt választották meg.⁶

Innentől kezdve az elnöki beszéd egy ideig már valóban a közjegyzői tevékenységhez szorosabban kötődő témákról szólt. Ilyen téma volt egyrészt az egyesület 1938. évi vándorgyűlése (Pécs, 1938. június 24. és 25.), melynek fő tárgya a közjegyzői rendtartás reformja volt⁷, másrészt a kodifikált magánjog hiánya. „A gyakorlati életben sokszor érezzük, de a jogbiztonság rovására is van az, hogy nincsen a magyar polgári törvénykönyv kodifikálva s míg egyrészt a még törvényerővel nem bíró törvénykönyv tervezetere, máskor még Verbóczy hármaskönyvében összefoglalt, vagy az országbírói értekezlet által elrendelt s egyéb régi jogszabályokban lefektetett jogszabályokra történik hivatkozás, pedig sokszor még az is kétséges, hogy valamely régi törvény hatályában van-e. Ez gyakran igen különös helyzeteket teremt. Így történt, hogy a budapesti törvényszék nemrég egy hagyatéki perben az 1840. évi VIII. cikk-re, tehát egy közel 100 év előtti, de kifejezetten sehol se hatálytalanított törvényre hivatkozva azt vizsgálta, hogy az örökhatályú jogbájosorba tartozott-e? Tehát az Úr 1938. évében egy perben az a döntő kérdés, hogy az illető jogbájosorban lévők tekinthető-e?”⁸

A példaként említett gyakorlati nehézségen túl érdekes az is, hogy *Angyal* miként vélekedett a társadalmi viszonyokhoz történő alkalmazkodásról a jogalkotásban. „Az emberi törvények nem készülnek örök időkre, mert azok nem dogmák, mint a vallási tételek. Már maga a túl konzervativizmus is téves tan a magánjogi és szociális vonatkozású törvényalkotás terén s amikor az események vágtában torlódnak egymásra, az egész társadalom gyökeres változáson ment át s az életviszonyok annyira megváltoztak, a haladó élet nem érheti be a jog merev tételeivel, hanem e téren is liuktető életet követel, s ha valahol, úgy e téren is érvényesül az evolúció, mert a régi, idejétmúlt törvényekhez való merev ragaszkodás, azoknak a megváltozott életviszonyokra való rideg alkalmazása, nem csak méltánytalan és igazságtalan, de könnyen kirobbanásra is vezethet. Összhang kell az élet

⁴ MNL BML IX.705 340/1938 2–3.

⁵ MNL BML IX.705 340/1938 3–4.

⁶ MNL BML IX.705 340/1938 4.

⁷ MNL BML IX.705 340/1938 5.

⁸ MNL BML IX.705 340/1938 6.

és a jog között, mert csak így születik meg az igazság és ezzel a társadalmi nyugalom, megelegedés és általános béke.”⁹

Mielőtt az olvasó némán bölintana a fenti mondatokra, szeme továbbsiklik az írott szövegen, és bölintás helyett inkább kérdést fogalmaz meg. Vajon milyen társadalmi változásokra gondolt a kamarai elnök, amikor a jogi változásokat sürgette a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló ún. első zsidótörvény (1938. évi XV. tv.) elfogadásának évében?

Angyal a kodifikált magánjog hiányáról szóló észrevételei után újra letévedt a közjegyzőket érintő témák által kirakott útról, és politikai programbeszédbe illő, világos értékelést adott a jelenlévő királyi közjegyzőknek: „Kedves Kartársaim! Világtörténeti időkben élünk s nagy jelentőségű események játszódnak le körülöttünk, melyek kihatásai beláthatatlanok. Mi, maroknyi magyar nép a nagy hatalmak közepette csakis a csendes szemlélő szerepét tölthetjük be, megvárva a helyzet kialakulását. De egyet tartsunk be: legyünk és maradjunk mindenkor magyarok, ne utánozzunk idegen intézményeket, hanem ragaszkodjunk ezeréves ősi alkotmányunkhoz és a magyar nemzeti geniusnak megfelelő módon az ősi hagyományok tiszteltetésében tartásával törekedjünk megoldani az elént torló társadalmi problémákat. (...) Hitem az, hogyha kitartunk a keresztény, magyar nemzeti erkölcsök mellett s nem tűrjük, hogy ocsmány férgek rájájék a magyar baza életfáját, akkor élni és virulni fog a ma még létért küzdő s bilincsbe vert drága magyar hazánk. Adja Isten, hogy úgy legyen!” A jelenlévők az elnöki nyitóbeszédet hangos éljenzéssel fogadták.¹⁰

Ezek után Májay Dezső kaposvári királyi közjegyző, a kamara titkára az éves kamarai jelentést olvasta fel. Ennek első tartalmi eleme a gazdasági helyzet vázolója volt. A mezőgazdasági és ipari termelés nehézségeit valamint a kereskedelmi élet problémáit a jelentés elsősorban az országot 1931 óta sújtó gazdasági válsággal, másodsorban a Darányi-kormány által tervbe vett és az Imrédy-kormány által megvalósított reformokkal magyarázta, melyek páratlan gyorsasága „a sokkal lassúbb, fokozatos fejlődéshez szokott gazdasági életünkben átmenetileg némi zavart keltettek”. Ennek hatásai a közjegyzői kart is sújtották: „ha nem is az ügyek számának minden téren való apadásában, de az ügyek érdemleges voltának csökkenésében és a feleknek abban a természetzerű igyekezetében, hogy a lehetséges többféle megoldások közül mindenkor a legcsekélyebb költséggel járót válasszák, még akkor is, ha a másik – valamivel költségesebb – megoldásnak az előnyösebb voltáról vannak is meggyőződve”.¹¹ Az elnöki nyitóbeszéd pátozához igazodott, hogy a jelentés készítői ezek után gyorsan hitet tettek a szebb és jobb jövőről szóló hivatalos kormányzati ígéret mellett: „Rendületlenül bízunk azonban a gazdasági helyzetnek a közel jövőben való erőteljes javulásában”.¹² A kormány iránti határtalan lojalitás fedezhető fel abban a megállapításban, hogy a szebb és jobb jövőben való bizakodás indokolja az adóterhek növelését, mert ezzel a kormány már valóságnak vette a fellendülést, amit a lakosság még csak remélt.

A jelentés második tartalmi eleme az igazságügyi miniszteri széket és egy államtitkári pozíciót érintő személyi változás volt,¹³ majd harmadikként a friss jogforrásokat (törvények, rendeletek) illetve a javaslatokat sorolták fel.¹⁴ Mivel a közgyűlési jegyzőkönyvben sem az itt közölt

⁹ MNL BML IX.705 340/1938 6–7.

¹⁰ MNL BML IX.705 340/1938 7.

¹¹ MNL BML IX.705 340/1938 9.

¹² MNL BML IX.705 340/1938 10.

¹³ MNL BML IX.705 340/1938 10.

¹⁴ MNL BML IX.705 340/1938 11–12.

lista előtt, sem utána nem tettek említést a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának biztosításáról szóló 1938. évi XV. törvényről, hanem az elnöki nyitóbeszéd és a jelentés is a politikai változásokkal való elvi egyetértést tanúsította, vélelmezhető, hogy a kamarai elnök és a jelentés készítői ezt a törvényt is helyesnek tartották, és nem sértette őket, hogy az újra és újra hivatkozott ezeréves magyar alkotmánynak 1867 illetve 1895 óta a zsidók polgári és politikai valamint az izraelita felekezetek felekezeti jogegyenlősége is része volt. Akit pedig mindez mégis zavart, az – hiszen a királyi közjegyző jogalkalmazó volt, akinek a hatályos pozitív jog szerint kellett eljárnia – inkább csöndben maradt vagy esetleg meg sem jelent. Az aktuálpolitikával mélyen átítatott légkör másra talán nem is adott lehetőséget abban a „magyar és keresztény” hazában, ahol szép számmal éltek a magyarok mellett más népcsoportok és a keresztények mellett nem keresztények is.

Innentől kezdve a közgyűlési jegyzőkönyv szakmai kérdésekkel foglalkozott. A közjegyzői gyakorlat számára releváns felsőbbírószági határozatokat¹⁵ elemezték, az ebben a kamarai évben elhunyt királyi közjegyzőkről emlékeztek meg és a friss kinevezéseket¹⁶ sorolták fel, majd mindezt az ügyforgalmi és a számviteli jelentés¹⁷ követte.

A jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy a Pécsi Közjegyzői Kamara 1938. évi rendes közgyűlését átította a trianoni békeszerződés utáni éveket jellemző nemzetsirató, de a nemzet feltámadásában bizakodó légkör. A kormányzati tevékenységet feltétlenül támogató politikai megnyilvánulások jellemezték a rendezvényt, amelytől politikai állásfoglalást nyilvánvalóan senki sem várt el, és amelynek teljes egészében szakmai fórumnak kellett volna lennie. A kamara személyi összetételére nézve csak a nevek hangzása ad némi bizonytalan eligazítást, hiszen a felekezeti és etnikai hovatartozásról vagy a politikai felfogásról listák – helyesen – nem készültek, vagy azok a kamarai iratok között nem maradtak fenn.

2.2. A Felvidék és Kárpátalja visszacsatolása feletti öröm jegyében (1939)

A Pécsen 1939. szeptember 8-án tartott rendes közgyűlésen *Angyal Béla* pécsi, *Barna Lajos* sásdi, *Berzsenyi László* keszthelyi, *Csempesz Dénes* letenyei, *Csonka Zenó* tabi, *Fehérváry Dezső* bajai, *Hanny Andor* lengyeltóti, *Hirrmann Gyula* bácsalmási, *Illgen Aurél* dombóvári, *Iváncsi István* paksi, *Keck László* siklósi, *Kiss Elemér* pécsváradi, *Májay Dezső* kaposvári, *Mike Imre* nagyatádi, *Milassin Jenő* bajai, *Nozdroniczky Ferenc* gyönki, *Örley György* nagykanizsai, *Siklósi Tamás* bonyhádi, *Szilléry Péter* pécsi, *Szlávi Kornél* mohácsi, *Tarajosy Sándor* bácsalmási és *Várnay Ernő* csurgói királyi közjegyzők, továbbá *Vass Gyula* pécsi királyi közjegyző-helyettes vett részt. Távolmaradását *Csányi László* szekszárdi, *Hennyey László* igali, *Kasza Sándor* marcali, *Kenderessy János* tamási, *Kollár Győző* szentlőrinci, *Krausz Győző* mohácsi, *Mártonffy Bogdán* kaposvári, *Nozdroniczky Ferenc* gyönki, *Perger Elemér* dunaföldvári és *Szakáts István* szekszárdi királyi közjegyző mentette ki.

A kartársak meleg szeretettel történő köszöntésekor *Angyal Béla* kamarai elnök a kamara tagjai közötti hagyományos együttérzést és barátságot méltatta, melyre „mindenkor, de mostanában

¹⁵ MNL BML IX.705 340/1938 13–15.

¹⁶ MNL BML IX.705 340/1938 16.

¹⁷ MNL BML IX.705 340/1938 18–30.

fokozottabb mértékben szükség van, hogy így a közjegyzői intézménynek az őt egy igaz jogállamban megillető méltó helyét biztosítsuk, ha kell, kibarcoljuk”.¹⁸

Mivel az elnöki nyitóbeszéd tökéletes képet ad arról, hogy a köztörténeti-politikai változásokat hogyan élte meg a korabeli társadalmi elithez tartozó kis csoport, azaz a Pécsi Közjegyzői Kamara elnöke és valószínűleg a tagjai is, nem felesleges azt hosszabban ismertetni. A fent idézett mondat a következőkkel folytatódik: „*Alig pár nappal múlt évi közgyűlésünk után megindult a bomlási folyamat a Benes által összehazudott, mesterségesen összetákolt szomszédos Csehszlovákiában. Drámai gyorsasággal követik egymást az események! Két keserves évtized szenvedése, küzdelmei s annyi megpróbáltatások után, múlt év szeptemberében végre örömnappok virradtak hazánkra. A Felvidékekkel egymásután tértek vissza Szent István országába Komárom, Léva, Losonc, Ungvár, Munkács, Kassa. Az emlékezetes őszi napokat nyomon követték az életfakasztó tavaszi napok. Március 15-e, a magyar szabadság napja meghozta Kárpátalja felszabadulását s dicső honvédeink bámulatos teljesítménye folytán a régi magyar határon újra ott leng a háromszínű magyar lobogó. A visszacsatolt területek berendezése, a magyar impérium helyreállítása tengernyi munkát ad az illetékes köröknek. Nap mint nap jelennek meg még ma is újabb rendeletek, amelyek a visszacsatolt területek jogviszonyait minden téren szabályozzák s a gazdaság helyzetét is rendezik. A Felvidék visszacsatolása és Kárpátalja bekebelezése minden magyar ember lelkét örömmel tölti el, de öröndetesen érint minket közjegyzőket is, mert e területeken ismét magyar kir. közjegyzők működnek s újra működni a fog a volt kassai közjegyzői kamara is. Meleg szeretettől áthatott hazafias kartársi érzéssel köszöntöm a Felvidéken és Kárpátalján működő kartársainkat s működésükre Isten bőséges áldását kérem.”¹⁹*

Az elnök *Mike István* nagyatádi királyi közjegyző kormányzói kitüntetéséről emlékezett meg, a személyi változásokra (*Nemes József* bonyhádi közjegyző halála és helyére *Siklósi Tamás* kinevezése) tért ki röviden, majd újra a politikai események következményeivel foglalkozott: „*A megcsönkítésünk óta eltelt 20 év alatt országunk egy, az ezeréves nagy múlthoz nem méltó, mondhatnám vegetatív életre kényszerült. Az ellenünk alakult kis entente államai, mint ellenséges gyűrű vettek körül s igyekeztek gazdaságilag tönkre tenni, hogy ily könnyű prédaként osztozkodhassanak a magyar földön. Ezen évtizedek izgalmi, a helyzet bizonytalansága nem volt alkalmas mélyreható reformok megalkotására s a még mindig forrongásban lévő helyzet arra int, hogy várjunk meg a viszonyok végleges tisztulását konszolidálódását s egy olyan nyugalmi állapot elkövetkezését, amely alkalmas lesz egy végleges, mindenre kiterjedő új közjegyzői rendtartás megalkotására.”²⁰*

Az igazságügyi minisztérium által tervbe vett, a közjegyzői irodákban alkalmazottak jogviszonyaira vonatkozó szabályozás kapcsán *Angyal* úgy vélte, helyes, ha „*a közjegyzői irodákban alkalmazottakról – már csak az 1939. évi IV. tv-re és a 772061/1939 M.E. rendeletre való tekintettel is külön nyilvántartási jegyzék vezettségükre.”* Elhallgatta, hogy a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényről és annak végrehajtási rendeletéről van szó, bár ez nyilván minden jelenlévő előtt ismert volt. Tárnyilagosan csupán arra a feladatra koncentrált, amit a pozitív jogi norma elé állított, és mellőzött bármiféle értékelést.²¹

Az elnök ezek után másfél oldalon keresztül az adó- és illetékügyek egységes szabályozására vonatkozó és a kamarának véleményezésre megküldött pénzügyminiszteri rendelettervezetről beszélt, majd – mintegy a fenti hideg távolságtartás indoklásaként – *Teleki Pál* budapesti, 1939.

¹⁸ MNL BML IX.705 368/1939 1–2.

¹⁹ MNL BML IX.705 368/1939 2.

²⁰ MNL BML IX.705 368/1939 3.

²¹ MNL BML IX.705 368/1939 4.

szeptember 1-jei beszédét idézte, melyben a miniszterelnök az ország lakosságát arra szólította fel, hogy „általános közérdekből, valamint minden egyes polgár jól felfogott egyéni érdekéből teljes erővel arra törekedjen, hogy a hatóságok hazafias munkáját megkönnyítse. A nyugalom és a rend fenntartása mindannyiunk kötelessége. Midőn ezt kérem, a mai éves rendes közgyűlésünket Isten nevében megnyitom”.²² A tagság pedig lelkesen éljenzett...

Amilyen az elnöki nyitóbeszéd volt, olyanra sikerült a kamara évi jelentése is, amelyet a jegyzőkönyvvezetéssel megbízott királyi közjegyző, *Siklósi Tamás* olvasott fel. A tizennégy oldalnyi jelentésből több mint egy oldal ismét a köztörténeti-politikai változásokkal foglalkozott. Kulcskifejezései („szegény, megcsontított hazánk”, „agyonsanyargatott nemzet”, „Trianon átká”) jól jellemzik a közhangulatot és a közjegyzői karban is uralkodó atmoszférát: „A magyarság pedig, ez az egyébként egységre nehezen képes faj, egy emberként mélyszéges ábitattal és csodát váró lélekkel fordult valláskülönbség nélkül az Egek Urához, óvja meg, segítse meg szerencsétlen hazánkat s adja vissza sok vérrel áztatott, ezer éves határainkat”.²³

A jelentés hangsúlyozta, hogy az elmúlt kamarai évben nem sok érdemleges történt, mert „az ország mindenek fölé emelkedő nagy eseményei mellett természetesen eltörpül karunknak belső élete”. A közjegyzői reformtörvény megalkotását nem látták időszerűnek a külpolitikai tekintetben zavaros időkben, sürgették ellenben a jegyzői magánmunkálatok megszüntetését, ami nem csak a kellő jogismeret esetleges hiánya miatt volt fontos a kamara tagjai számára, hanem azért is, mert a jegyzők ezzel elvonták az ügyfeleket a királyi közjegyzők elől és veszélyeztették azok megélhetését.²⁴

A jelentés hosszan elemezte a pénzügyi hatóságok negatív viszonyulását a közjegyzői kamara tagjaihoz: „Rendkívül bántó tehát még a gondolata is annak, hogy éppen a pénzügyi hatóságok, akiknek munkáját nagy mértékben elősegítjük, bennünk adórövidítőket, adócsalókat lássanak csak azért, mert nem vagyunk képesek olyan fantasztikus jövedelmeket bevallani, amelyeket a félrevezetett közhangulat nekünk minden ok nélkül tulajdonít.” – szölt a jelentés, majd konkrét eseteket említve jellemezték a nehézség súlyos voltát.²⁵ Mindezeket a problémákat – a várakozásokkal szemben – a tényleges gazdasági nehézségekből vezette le a jelentés készítője. „A gazdasági életben tulajdonképpen nagymértékű fellendülésnek kellett volna bekövetkeznie a felvidék visszacsatolásával kapcsolatosan. Sajnos azonban a fellendülés csak egészen rövid ideig tartott s már az év tavaszától kezdve, mióta állandó külpolitikai bizonytalanságban élünk, állandóan fokozódó visszaesést tapasztalunk. Ha a gazdasági élet jelenlegi nyomasztó helyzete meg nem szűnik, a lehető legsötétebb kilátásokkal nézhetünk a jövő elé.”²⁶ Mindezek következményét a királyi közjegyzők elsősorban az ügyforgalom visszaesésében látták.

Ékesszólással és Isten áldását kívánva köszöntötték *Tasnádi Nagy András* igazságügyi minisztert és *Antal István* államtitkárt, majd a jogalkotás kérdésére tértek rá. Olyan törvényt, mely a karra vonatkozó lényegbevágó rendelkezést tartalmazna, nem tudtak említeni, ezért csak utaltak arra, hogy a királyi közjegyzők közlönye magas színvonalon nyújt tájékoztatást minden változásról.²⁷

²² MNL BML IX.705 368/1939 6.

²³ MNL BML IX.705 368/1939 7.

²⁴ MNL BML IX.705 368/1939 8.

²⁵ MNL BML IX.705 368/1939 9. és 10–11.

²⁶ MNL BML IX.705 368/1939 11.

²⁷ MNL BML IX.705 368/1939 12–13.

A jelentés a jogszabályi változások kapcsán megemlítette azt, hogy „*az értelmiségi munkanélküliségnek kormánybiztosa feljelentést tett legtöbb kartársunk ellen a bejelentési kötelezettség megszegése miatt. Az Igazságügyminiszter Úr közbenjárására ezek az ellenünk indított eljárások megszüntek. Itt említhetjük meg, hogy a II. zsidótörvény 7720/1939 M. E. sz. végrehajtási utasítása a 42. §-ban kimondja, hogy a bejelentési kötelezettség a kir. közjegyzőt is terheli s annak módját a 40-41. §§-ban szabályozza*”.²⁸ Nehezen elképzelhető eset, hogy zsidótörvény hatálya alá tartozó munkatárs védelmezése érdekében nem történt meg az előírt bejelentés, és az igazságügyi miniszter mégis gondoskodott az adott közjegyzői iroda elleni eljárás megszüntetéséről. Sokkal inkább életszerűnek tűnik az, hogy az adott királyi közjegyző illetve közjegyzői iroda mulasztása nem volt érdemi, mert az irodában nem volt zsidó munkatárs, és az eljárást ezért szüntették meg miniszteri közbenjárásra.

A királyi közjegyzők számára releváns bírói gyakorlat ismertetését ebben az évben elhagyták. Ehelyett a jelentés azt hangsúlyozta, hogy ez a színvonalas jogi szakfolyóiratokban megtörténik, ezért felesleges. A személyi változásokat tekintve a kamarai évben a bonyhádi királyi közjegyzői állás üresedett meg *Nemes József* szolnoki áthelyezése miatt. Az állásra *Siklósi Tamást* nevezték ki. A jelentést az ügyforgalmi mutatóval és annak részletes indokolásával folytatták, míg a jövő év feladatairól nem szóltak. Ennek oka kézenfekvő volt: „*Sajnos el kell ismernünk, hogy a mai idő, mely egyik percről a másikra a legnagyobb meglepetések elé állíthatja az egész világot, semmiképp sem alkalmas arra, hogy mi a jövő feladatainak megvalósítását sürgezzük és ezen elmélkedjünk. Egyelőre örüljünk, ha rendes napi feladatunkat zavartalanul teljesíthetjük és existenciánkat úgy-ahogy biztosítva látjuk*.”²⁹

A kamarai év számadásának vizsgálása után a közgyűlés a számvizsgáló elnök jelentését tudomásul vette és a pénztárkezelő elnöknek a felmentvényt a szokásos óvás mellett megadta. A kamara újraelakítása mint mindenkor, most is titkos szavazással történt. A Pécsi Királyi Közjegyzői Kamara elnöke – 18 szavazattal a lehetséges 19 szavazatból – továbbra is *Angyal Béla* maradt. Ennek a választásnak nem csupán a szakmai munka értékelése tekintetében van üzenetértéke, hanem azt is kifejezi, hogy a köztörténeti-politikai események elhangzott értékelésével és az elnöki beszédben megfogalmazott reakciókkal a tagság minden bizonnyal egyetértett.³⁰ A jövő évi költségvetés előterjesztése vitát nem váltott ki. Annak elfogadása után *Angyal Béla* indítványozta, hogy a közjegyzők és a közjegyző-helyettesek részére a kamarai elnök aláírásával és a kamara pecsétjével ellátott fényképes igazolványt állítsanak ki. A határozat a részletes indokolást nem tartalmazta, csak azt mondta ki, hogy „*a közgyűlés ezen megokolt indítványt helyesnek tartja*”.³¹ Bár a kamarai igazolvány további tartalmi elemeit a határozat nem adta meg, az ún. II. zsidótörvényből következő bejelentési kötelezettség innentől kezdve nem jelenthetett problémát.

A jogállamiság védelmének szépen hangzó jelszava lehetett az oka annak is, hogy *Fekete László* budapesti királyi közjegyző a Királyi Közjegyzők Közlönye 1939/10. számában precíz tanulmányt publikált *Az ún. zsidótörvények s az azokkal kapcsolatos rendeleteknek a közjegyzői gyakorlatot érintő magánjogi rendelkezései* címmel tízoldalmi terjedelemben (293–303.). A tanulmány, amely elsősorban a zsidónak minősülő személyek mező- vagy erdőgazdasági ingatlanszerzési képességéről szólt, egy figyelmeztetéssel zárult: a jogállamiság öre kérte kartársait, hogy kétség esetén világosítsák

²⁸ MNL BML IX.705 368/1939 13.

²⁹ MNL BML IX.705 368/1939 20.

³⁰ MNL BML IX.705 368/1939 23.

³¹ MNL BML IX.705 368/1939 26.

fel a feleket a vázolt súlyos magánjogi (telekkönyv-jogi) jogkövetkezményekről. A jogszabály jogállami karakteréről vagy annak hiányáról nem fogalmazott meg véleményt.

2.3. A kormányzó országglását ünnepelve (1940)

Bár a Budapesti Közjegyzői Kamara már 1938-ban *Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna* 1920-ban írt háromsoros nemzeti imájával, a revizionista Magyar Hiszekegy³² elmondásával kezdte meg közgyűlését, ezzel a gyakorlattal Pécssett – elnöki felszólításra – először csak az 1940. szeptember 8-i évi rendes közgyűlés jegyzőkönyvét olvasva találkozhatunk. A jegyzőkönyv nem szól arról, hogy a jelenlévő kamarai tagok (*Barna Lajos* sásdi, *Berzsenyi László* keszthelyi, *Csempesz Dénes* letenyei, *Hanny Andor* lengyeltóti, *Illgenn Aurél* dombóvári, *Iványi István* paksi, *Kiss Elemér* pécsváradi, *Köszeghy Antal* szentlőrinci, *Májay Dezső* kaposvári, *Mike Imre* nagyatádi, *Örley György* nagykanizsai, *Siklósi Tamás* bonyhádi, *Szlávi Kornél* mohácsi királyi közjegyzők, valamint *Csolosz Jenő* szigetvári és *Vass Gyula* pécsi királyi közjegyző-helyettesek) *Angyal Béla* kamarai elnök felszólításának ne engedelmekedtek volna.

Angyal nyitó beszédében ebben az évben sem fukarkodott a világos politikai üzenettel. „Ez év március hó 1-én egész Magyarország bensőséges, meleg érzésekkel ünnepelte vitéz nagybányi Horthy Miklós országglásának huszadik évfordulóját. Ha visszatekintünk a trianoni békediktátumot követő időkre, úgy látszik, hogy halálos aléltságba esett hazánkat akkor egy piszkos, szennyes áradat borította el, melynek zavarosában felbukkanó ocsmány férgenek pusztították embertelen módon Magyarország életerejét, szípolyozták vérét! De akadtak még magyarok, akik szövetkeztek a haza megmentésére. A <szegediek> üzenetet küldtek Kenderesre Horthy Miklós kúriájára is. A felelet röviden ez volt: <Hívtatok, itt vagyok! > És megkezdődött a Magyarországot újjáépítő nagy küzdelmes munka. Horthy Miklós (...) hűséges, magyar munkatársaival megkezdte az elesett, szegény, kifosztott magyar hazánk feltámasztását. A helyzet kétségbeejtő volt. Megcsonkított hazánkat prédára leső ellenség vette körül, barátunk sehol! Ekkor, talán Magyarország patrónájának anyai szíve könnyörült meg hazánkon és eszközölte ki Istenfiánál, hogy olyan vezetőt adott nemzetünknek, aki kivételes kormányzó-i képességével, a magyar nemzet jövőjébe vetett töretlen hitével, lehetővé tette, hogy a lelkeben megrendült magyar nemzet elesettségéből felemelkedve, az ő vezetésével rálépjen az építő munka útjára. A régi római birodalom Róma alapításától – ab urbe condita – számította az éveket. Magyarország újjáépítését joggal vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzóságának kezdetétől számíthatjuk, s ma annak 20-dik évfordulóján adjunk hálát a Gondviselésnek, hogy őt adta nekünk s kérjük, hogy segítse továbbra is szeretett magyar hazánk, Nagymagyarország feltámasztására irányuló áldásos munkájában!”³³ A neobarokk giccsekkel díszített és a rekatolizáció szellemét idéző, túlzásoktól hemzsegő dicshimnusz olvasva egy kérdést mindenképp feltehetünk: nem lehetett volna Magyarország Trianon utáni történelméből a pozitívumokat, eredményeket – melyeket konkrétan egyébként nem is említett – kiegyensúlyozott megközelítéssel értékelni, ha már a kamara jogász elnöke politizálásra adta a fejét? A Bizánc bukása előtti időszak krónikásainak vakságával vetekszik az a köd, ami 1940 szeptemberében még örömmámmorral itatta át a kamarai elnököt a józanság lehelete helyett. A hivatalos propagandisták sem énekelhették volna meg szebben *Horthy* tetteit.

³² A Budapesti Közjegyzői Kamara 1938. március 26-i közgyűlési jegyzőkönyvét lásd MNL BML IX.705 187/1938

³³ MNL BML IX.705 sz. n./1940 1–2.

Az elnöki nyitóbeszéd második részében *Angyal* „bizalommal és reményteljesen” üdvözölte *Radocsay László* volt főispán kinevezését igazságügyi miniszterré, miután *Tasnádi Nagy András* volt minisztert a képviselőház elnökévé választották. *Angyal* biztosította a jelenlévőket *Radocsay* jóindulatáról, aki a kamarai elnök gratuláló feliratára „meleg hangú levélben” válaszolt.³⁴

Angyal röviden szölet a közjegyzői reformtörvény tervezetéről, melyet a Budapesti Közjegyzői Kamara elnöke, *Lázár Ferenc* készített és terjesztett az igazságügyi miniszter elé. A tervezet egyes részei ellen a leghatározottabban tiltakozott, és közölte, hogy „feliratában kifejtette a kamara még azt is, hogy az alaptörvény óta gyökeresen megváltozott viszonyokra és az újabb jogfejlődésre való tekintettel nem egyes novelláris módosításokra van szükség, hanem az egész közjegyzői rendtartás egységes, új, korszerű megalkotása volna kívánatos.” Tiltakozott a 75 éves közjegyzői korhatár bevezetése ellen³⁵, a havi 600 pengő értékben megállapított nyugdíj ellen valamint a kamarai központosítás (azaz az ún. csúcscamara) bevezetése ellen, és kérte az igazságügyi minisztert, hogy a „tervezet tárgyalását, mint időszertütlent teljesen mellőzzék és helyette alkalmas időben az egész közjegyzői intézményt magába foglaló törvény megalkotásához szükséges lépéseket” tegyék meg.³⁶

Az elnöki nyitóbeszéd – *Kollár Győző* szentlőrinczi királyi közjegyző haláláról történő megemlékezés után³⁷ – egy ismételt politikai értékeléssel zárult: „Most harmadszor világot be a fény sugar a trianoni sötét éjszakába és az augusztus 30-i bécsi döntés alapján ez év szeptember 5-én már átlépték honvédeink Erdély határát és 11-én már bevonulunk kincses Kolozsvár ősi magyar városába és a Székelyföldre. Így ha nem is teljesedik minden vágyunk, mert hisz még sok magyar honfitársunk van idegen uralom alatt és Erdély is csak részben került vissza, mégis teljes bizalommal nézhetünk a jövő elé azon reményben, hogy idővel az igazság győzni fog és Szent István birodalma újból nagy és erős lesz”.³⁸ *Angyal* megállapította, hogy kik azok, akik távolmaradásukat kimentették³⁹, majd átadta a szót *Májay Dezső* kamara titkárnak, aki felolvasta a kamara évi jelentését.

A hét oldal terjedelmű jelentés első oldala ismét a politikai eseményekről szölet: a „baráti nagy Németország háborújáról” Lengyelország ellen, „a győzedelmes német hadsereg” sikeréről Franciaországban, majd a német-olasz-magyar müncheni értekezletről, amely az 1940. augusztus 30-i bécsi döntéshez (Erdély egy részének visszacsatolásához) vezetett: „Bármennyire is fáj a szívünk a Romániában maradt testvéreinkért és azért, hogy Erdélyt, mely szívünkben nőtt mindannyionknak, nem kaptuk vissza egészen, ebbe bele kell törődnünk” – szölet a következtetés.⁴⁰

A jelentés szerint „az elmúlt kamarai év alatt nem sok említésre méltó és karunkat érintő esemény történt”, és ezekről a Közjegyzők Közlönye rendszeresen be is számolt. *Radocsay László* miniszteri kinevezéséről⁴¹ itt is nagy örömmel emlékeztek meg, kiemelve a volt főispán (Komárom –

³⁴ MNL BML IX.705 sz. n./1940 3.

³⁵ *Angyal Béla* 1867-ben született, azaz 1940-ben 73 éves volt.

³⁶ MNL BML IX.705 sz. n./1940 5.

³⁷ MNL BML IX.705 sz. n./1940 5.

³⁸ MNL BML IX.705 sz. n./1940 6.

³⁹ *Csányi László* szekszárdi, *Debreczeny Jenő* szigetvári, *Febérváry Dezső* bajai, *Henneyi László* igali, *Hirmani Gyula* bácsalmási, *Kasza Sándor* marcali, *Keck László* siklósi, *Kenderesy János* tamási, *Krausz Győző* mohácsi, *Mártonffy Bogdán* kaposvári, *Csonka Zenó* tabi, *Milassin Jenő* bajai, *Nezdreveczky Ferenc* gyönki, *Péger Elemér* dunaföldvári, *Szakáts István* szekszárdi, *Szilléri Péter* pécsi, *Tarajosy Sándor* bácsalmási és *Várnay Ernő* csurgói királyi közjegyzők.

⁴⁰ MNL BML IX.705 sz. n./1940 7.

⁴¹ *Radocsay* 1939. november 9-től 1944. március 22-ig volt igazságügyi miniszter.

Esztergom – Győr vármegyék) „*egyéniiségének kiválóságát*”, amely „*a legszebb reményekre jogosítja fel*” a kamara tagjait, és ezekben „*semmi esetre sem fognak csalódní*”. Sokat mondó mondatok...

Megtudjuk azt is egy félmondatból, hogy Radocsay 1939. december 12-én „*tisztelget*” is a karnál, azt azonban csak vélelmezhetjük, hogy ez a látogatás kapcsolatban állt a másnapi pécsi értekezlettel, amelyet „*az ún. zsidótörvények gyakorlati alkalmazása tárgyában*” tartottak: „*Előadó Siklósi Tamás dr. bonyhádi kartársunk volt, aki részletesen ismertette a törvény és rendelet folytán a szerződéseknél és a hagyatéki eljárásnál követendő szabályokat. A jelenlévők hozzászólásai folytán kialakult megállapodásokat a magunk mibeztartása végett a kamara kinyomatta s egyöntetű eljárás végett kamaránk tagjainak megküldötte*”. Az értekezlet célja tehát az volt, hogy a közjegyzői eljárás feltétlenül jogszerű legyen és a gyakorlat egységesen alakuljon. Nem feltétlenül az ellenvélemények megfogalmazásának helye volt, így nem is olvasható a jegyzőkönyvben semmi arról, hogy egyáltalán felmerült volna bármiféle ellenvélemény a formailag hibátlan jogi norma tartalma ellen erkölcsi vagy természetjogi elvekre, esetleg a jogállamiság sérelmére hivatkozva.⁴²

A jelentés sérelmezte a közigazgatási szervek gyakori beavatkozását a közjegyzői hatáskörbe, illetve a községi és körjegyzők okiratólasi tevékenységét, amely elvonta az ügyfeleket a közjegyzőktől, de nagyra értékelte a társkamarak közötti együttműködést.⁴³ A közjegyzői nyugdíjintézettről szóló rendelet kiegészítése tárgyában készült tervezet kapcsán a jelentés a közjegyzői irodákban dolgozók bizonytalan szociális helyzetét sérelmezte, majd rögzítette, hogy „*az ún. zsidótörvények végrehajtási rendelete alapján kötelesek a kir. közjegyzők az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott alkalmazottaiknak személyében, munkakörében és illetményeiben beállott változásokat félévenként, január 31-ig és július 31-ig bejelenteni, de ha nem volt változás, ezt is külön jelenteni. Felhívjuk kamaránk tagjait, hogy ezeket a bejelentéseket pontosan teljesítsék, mert ezáltal sok kellemetlenségtől mentesülnek*.”⁴⁴ Ezt a rendelkezést azonban nem sérelmezték, csak tudomásul vették.

A jelentés ezek után a közjegyzői novellatervezettel foglalkozott, melyet időszerűtlennek találtak, és a kamarai elnök írásban tiltakozott is ellene az igazságügyi miniszternél.⁴⁵ Végezetül pedig a statisztikai adatok következtek a kamara területén működő királyi közjegyzőkről (váltakozatlanul 32 közjegyző, 16 jelölt, 7 helyettes), továbbá az ügyforgalom alakulásáról, amely összesítésben az 1938. évi 5.432-ről 1939-ben 5.920-ra növekedett, ami a másolatok és fordítások hitelesítésének jelentősen magasabb számából következett, miközben az óvások száma csökkent, a hagyatéki ügyek és a beadványok száma pedig nem számottevő mértékben nőtt.⁴⁶ A jelentés szerint a kamara területén 8 királyi közjegyző és 3 helyettes teljesített ekkor már hosszabb idő óta katonai szolgálatot. Bár a közérdekű munkaszolgálat mellett 1940 nyarán a mozgósítási program keretében már felállították az ún. különleges munkásszázadokat a fegyveres szolgálatra alkalmatlannak vagy fölöslegesnek talált zsidó állampolgárokból⁴⁷, a jelentés munkaszolgálatos kamarai tagról nem tett említést.

⁴² MNL BML IX.705 sz. n./1940 8.

⁴³ MNL BML IX.705 sz. n./1940 9.

⁴⁴ MNL BML IX.705 sz. n./1940 10.

⁴⁵ MNL BML IX.705 sz. n./1940 10–11.

⁴⁶ MNL BML IX.705 sz. n./1940 12.

⁴⁷ SZITA, Munkaszolgálat 16.

A jelentés elfogadása után a jegyzőkönyvben a számadást és a kamarai tisztségviselők következő évre történő választását rögzítették.⁴⁸ *Angyal Bélát* 17-ből 16 szavazattal ezúttal is újraválasztották kamarai elnökké, ami azt bizonyítja, hogy a jelenlévők és három távolmaradó tag, akik postán küldték be szavazatukat, messzemenően elégedettek voltak a tevékenységével, sőt *Mike Imre* szükségesnek látta azt is, hogy az újraválasztottat egy teljes jegyzőkönyvi oldalon át, azaz nagyjából 4 percen keresztül éltesse.

A giccses szólamok itt sem hiányoztak: „(...) az emlékezés szárnyain visszaszállva a múltba megállapítottam, hogy pár nap híján, pontosan szeptember 12-én 40 éve lesz annak, hogy a mi szeretett kamarai elnökünket, dr. *Angyal Bélát*, az akkori Igazságügyminiszter Úr Ó Exelenciája királyi közjegyzővé kinevezte. *Angyal Bélának* bálványai nem voltak, de voltak ideáljai. Ideálja volt a munka, a szorgalom, a felebaráti szeretet, mely ideáljait soha el nem hagyta s az ideálok is hűségesek maradtak őhozzá. Merem állítani, ha a magyar élet fiatal hajításai, a magyar ifjúság ezekkel az ideálokkal hagyja el az iskolák padjait, akkor lesz feltámadás, lesz nagy, boldog és hatalmas Magyarország!” Tagtársai minden bizonnyal egyetértettek Mikével, mert a jegyzőkönyv szerint „a közgyűlés az elnököt sokáig lelkesen éllette”.⁴⁹ A költségvetés elfogadását követően *Angyal* az ülést berekesztette.⁵⁰

2.4. Az országgyarapító bölcs vezér (1941)

Nem okoz különösebb meglepetést az olvasónak, hogy a Pécsi Közjegyzői Kamara 1941. szeptember 8-i évi rendes közgyűlése – elnöki felszólításra – a Magyar Hiszekegy elmondásával kezdődött, ahogy ez az előző évben is történt.⁵¹

Az elnök nyitó beszédében köszöntötte azt a 19 közjegyzőt, aki a közgyűlésen „a súlyos idők” ellenére is megjelentek, felsorolta azokat, akik katonai szolgálatot teljesítettek az év során (*Kis Elemér* pécsváradai, *Hanny Andor* lengyeltóti, *Iváncsy István* paksi, *Csempesz Dénes* letenyei közjegyzők) valamint akik még a közgyűlés időpontjában is a szolgálat miatt maradtak távol (*Debreczeni Dezső* szigetvári és *Szakáts István* szekszárdi közjegyzők), és megnevezte azokat is, akik távolmaradásukat más okból kimentették (*Hennyey László* igali, *Illgenn Aurél* dombóvári, *Kasza Sándor* marcali, *Keck László* siklói, *Krausz Győző* mohácsi, *Mártonffy Bogdán* kaposvári, *Nozdroviczky Ferenc* gyónki, *Perger Elemér* dunaföldvári, *Szilléry Péter* pécsi és *Tarajosy Sándor* bácsalmási közjegyzők).

A mintegy háromoldalmi nyitó beszéd jelentősége ebben az évben elsősorban abban található, hogy – a már megszokott trinanonni keserűségen és az 1938 óta visszacsatolt területek feletti örömmámoron túl – egyre erőteljesebbé vált a kormányzó dicsőítése úgy, hogy amellé feltétel nélküli engedelmisséget is társítottak. „Ezen időkre gondolva a hála és köszönet érzése tölti el mindannyiunk lelkét a Főméltóságú Kormányzó Urunk vitéz nagybányai Horthy Miklóssal szemben (a közgyűlés tagjai lelkesen éljenzik a Kormányzó Úr Őfőméltóságát), akinek a magyar közvélemény joggal adta az <Országgyarapító> nevet, mert az ő bölcs, körültekintő kormányzása juttatta vissza hazánk elszakított részeit a magyar haza testéhez. Áldja meg a Mindenható Úristen töretlen erővel, egészséggel, hogy még hosszú ideig vezethessen minket a szebb és boldogabb magyar jövő felé. Nekünk, e nemzet napszámosainak pedig szent kötelességünk, hogy a Főméltóságú Kormányzó

⁴⁸ MNL BML IX.705 sz. n./1940 14–16.

⁴⁹ MNL BML IX.705 sz. n./1940 17.

⁵⁰ MNL BML IX.705 sz. n./1940 20.

⁵¹ MNL BML IX.705 346/1941 1.

Úr és Munkatársai mögé tömören és egységesen felsorakozva teljesítsük – ha kell, áldozatok árán is – kötelességünket, mert csakis akkor remélhetjük Magyarország teljes feltámadását.”⁵² Az *Angyal* beszédéből kitűnő szellem egyrészt kizárta az önálló véleményalkotás lehetőségét, de még inkább annak másokkal történő szabad közlését, másrészt feltűnő módon a kormányzó személyéhez, nem pedig a kormányhoz vagy a miniszterelnökhöz kötődött. Nem túlzó az állítás, hogy a bölcs vezér a korszak emblematikus figurájává lett.

Az ez évi jelentést *Májay Dezső* olvasta fel. A jelentés az év hadi eseményeivel kezdődött: a „szerezhói-szergei Szerbia” legyőzéséről, a baranyai háromszög „megtisztításáról”, Muraköz és a Vendvidék visszatéréséről a „Szent Korona jogára alá” – szónokolt a kamarai titkár. Majd utalt a területi növekedés következményeire, a régi-új közjegyzőségek (újra)felállítására. A jelentés hangsúlyozta, hogy kevésnek találták az elmúlt évi közgyűlésen a tagok jelenlétét, és nagyobb aktivitást sürgetnek. A közjegyzői rendtartás novellájának újabb tervezetét, melyet a kamara 1941. május 8-án kapott meg, ezúttal üdvözölték. A május 18-i értekezleten a kamarai tagok tárgyalták a tervezetet, majd az észrevételeiket közölték a minisztériummal. Elsősorban azonban hálás köszönetüket fejezték ki „a régóta kívánatos módosításokért, különösen az okiratolás kiterjesztéséért, amely a jogkereső közönség érdekeit is élénken érinti, mert nagyon fontos a sok és jó okirat révén a perek megelőzése”.⁵³ A novellatervezet a *Közjegyzők Közlönye* ez év júniusi számában is megjelent, sőt június 7-re a budapesti kamara elnöke kamaraközi értekezletet hívott össze.

Ezen az értekezleten a pécsi kamarai tagok – mivel észrevételeiket a minisztériumnak már megküldték – nem vettek részt, és az értekezlet által kidolgozott tervezetjavaslatot nem is üdvözölték. Az elsődleges problémát a jelentés készítője abban látta, hogy a kamaraközi értekezlet javaslatának 11. §-ában „a magyar közjegyzői kamarák központi közös szerveként a kir. közjegyzői kamarák országos bizottságát [jelölték meg], amit mi idáig csúcskamarának neveztünk, székhelye Budapest és elnöke a budapesti kamara elnöke lenne. E bizottság feladata volna állásfoglalás és javaslat-tétel az igazságszolgáltatásra és jogalkotásra vonatkozó kérdésekben, megfelelő eljárás és állásfoglalás mindazokban az ügyekben, amelyek a kir. közjegyzői kar egyetemét érintik. E szakasz utolsó mondata azt tartalmazza ugyan, hogy ez a rendelkezés nem csorbítja az egyes közjegyzői kamarák törvényes autonóm hatáskörét, de azért lényegében mégis a kamarák felett álló szervezet lenne, ami bizony csökkentené a kamara hatáskörét s ezért kamaránk egy ilyen szervezet megalkotását mindig ellenezte.”⁵⁴ Ezek szerint a budapesti csúcskamara felállításának terve sértette a pécsi kamara tagjainak érdekét, és ez ellen világosan állást is foglaltak a jelentésben. Jó példa arra, hogy ellenvéleményt kifejtteni vagy vitát generálni olyan kérdéseknél mert/akart csak a pécsi kamara, amelyekben a szervezetről és annak hatásköreiről vagy olyan jogi kérdésekről van szó, melyeknek aktuálpolitikai vetülete nem volt.

Ellenben a jelentés röviden említette csak a „rendkívüli idők” következményét, amely „indokolja, hogy a miniszteri rendeletek állandóan nagy számban jelennek meg, melyekkel csak úgy tudunk megbirkózni, ha indexbe foglaljuk a bennünket érdeklőket”. E rendeletek tartalmára nézve azonban utalás sem történt: a közjegyzői kar az alakilag jogszerű normákkal szemben nem tett észrevételt. Bár ezek egy része volt csak olyan norma, melyek a közjegyzői tevékenységgel kapcsolatban álltak, mégis meg kell jegyezni azt a tényt, hogy a *Szálasi*-kormány (1944. október 16. – 1945. március 27.)

⁵² MNL BML IX.705 346/1941 3.

⁵³ MNL BML IX.705 346/1941 6.

⁵⁴ MNL BML IX.705 346/1941 7.

időszakában mindössze 10 ún. zsidórendeletet hoztak, míg az *Imrédy*-kormány (1938. május 14. – 1939. február 16.) 17, a *Teleki*-kormány (1939. február 16. – 1941. április 3.) 100, a *Bárdossy*-kormány (1941. április 3. – 1942. március 9.) 72, a *Kállay*-kormány (1942. március 9. – 1944. március 22.) 78, a *Sztójay*-kormány (1944. március 22. – 1944. augusztus 29.) 85 és végezetül a *Lakatos*-kormány (1944. augusztus 29. – 1944. október 16.) 5 ilyen tárgyú rendelettel⁵⁵ büszkélkedhetett, de ennek a kamarai évnak a terméke volt 1941. évi XV. tv. a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről, továbbá az 1941. évi XIX. tv. is, amely a törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestületi tagsági jogról rendelkezett.

Az 1941. évi kamarai jelentés egyrészt a jogkorlátozó rendeleti jogalkotás csúcsidejében született, amikor a polgári korszak egyik kiemelt jelentőségű jogszabályának, a szekularizált házassági jogot bevezető törvénycikknek a módosítása is megtörtént a házassági akadályok újraszabályozásával a fajvédelem jegyében, másrészt ezeknek az éveknek a jogalkotása előkészítette a teljes jogfosztást, ezért jelentőségük súlya nem vonható kétségbe. Mindezt egy félmondattal a „*rendkívüli idők következményének*” nevezni nagyfokú látászavart tükröz.

A jelentés mindenestre rögzítette, hogy a kamara kapcsolata a királyi bíróságokkal és társhatóságokkal ebben az évben zavartalan volt.⁵⁶ A kamara területén 36 közjegyző, 14 jelölt (közülük 12 helyettes), 49 segéd működött, az ügyszám pedig az előző évi adatokhoz hasonlóan alakult, azaz tetemes visszaesés volt tapasztalható. Ennek természetesen van egy olyan üzenete is, hogy a közjegyzők megélhetése jelentős mértékben megnehezedett 1941-re.

A jelentés elfogadása után a jegyzőkönyv a kamara pénzügyi számadásáról, majd a tisztújításról számolt be. A következő évre újra *Angyal Béla* került a kamara elnöki székébe, akire a leadott 19 szavazatból 18-an voksoltak.⁵⁷ *Mike Imre* korelnöknek az újraválasztott elnökhöz intézett köszöntése ebben az évben némileg rövidebbre, de stílusában épp oly emelkedettre sikeredett: a szeretettől, „*a lélek legértékesebb tulajdonságáról*” szónokolt, melyből „*sokat adtunk ma Méltóságodnak azáltal, hogy a mai közgyűlés újra Kamaránk elnökévé választotta Méltóságodat. Adjon a jó Isten Méltóságodnak erőt, egészséget ahhoz, hogy ugyanazzal a hozzáértéssel, ugyanazzal a lendülettel és ugyanazzal a kitartással vezesse kamaránkat, mint ahogy azt eddig tette.*”⁵⁸ Ezek a mondatok és a tagság lelkes éljenzése azt jelzik, hogy a (jelenlévő) tagok továbbra is elégedettek voltak a dolgok folyásával, az adott körülmények között.

2.5. Horthy Istvánt gyászolva (1942)

1942. szeptember 8-ra, a következő közgyűlés idejére a háborús események teljes mértékben a háttérbe szorították a közjegyzőket érintő szakmai kérdések jelentőségét. A közgyűlésen meglepő módon nagy számban vettek részt a kamarai tagok. Mivel a névsorban több változás is felfedezhető nem felesleges a jelenlévőkről pontosan megemlékezni: *Angyal Béla* pécsi, *vitész Barna Lajos* sásdi, *Berzsenyi László* keszthelyi, *Bertin József* csáktornyai, *Csempes Dénes* letenyei, *Fehérváry Dezső* bajai, *Debreczeny Dezső* szigetvári, *Hirrmann Gyula* bácsalmási, *Illgenn Aurél* dombóvári, *Jelen Miklós* pécsi,

⁵⁵ KARSAI, A magyarországi zsidótörvények- és rendeletek 144.

⁵⁶ MNL BML IX.705 346/1941 9.

⁵⁷ MNL BML IX.705 346/1941 15.

⁵⁸ MNL BML IX.705 346/1941 16.

Keck László siklósi, Kiss Elemér pécsváradi, Kováts Kálmán pécsi, Kőszeghy Antal szentlőrinci, Májay Dezső kaposvári, Medvegy György lengyeltóti, Mike Imre nagyatádi, Milassin Jenő bajai, Örley György nagykanizsai, Róth Sándor dárdai, Sebestyén Mátyás perlaki, Siklósi Tamás bonyhádi, Szlávi Kornél mohácsi, Várnay Ernő csurgói közjegyzők valamint Székldányi László mohácsi és Várnay László csurgói közjegyző helyettesek.

A rendezvény ebben az évben is a Magyar Hiszekegy elmondásával kezdődött, majd *Angyal Béla* elnök megkezdte szokásos nyitóbeszédét. „1942. február hó 19-én az Országház kupolacsarnokában vitéz nagybányai Horthy Istvánt, szeretett Kormányzó urunk fiát egyhangú lelkesedéssel az országgyűlés kormányzóhelyettesnek megválasztotta s ő az ősi Horthy nemzetségnek a férfikora delén levő s a legszebb reményekre jogosító tagja, érces hangon mondta el esküjét, mondván: <Mindent megteszünk, amit az ország javára és dicsőségére megtehetünk>. Ó, a köteleességteljesítés mintaképe ezt minden téren teljesítette is és pedig nem csak mint kormányzóhelyettes végezte teljes odaadással teendőit, hanem őseibez méltóan mint magyar ember és mint katona is ki akarta venni részét a hazá védelmében s bár maga közjogi méltóságban nem lett volna kötelessége, úgy érezte, hogy neki, a kormányzóhelyettesnek a harctéren is első sorban kell állnia. Mint kiváló repülő, önként jelentkezett a harctéri szolgálatra és ott érte a minden magyart mélyen sújtó csapás, a hősi halál. Szent István ünnepén zúgott végig az országon a szomorú hír, mely gyászba borította hazánkat. Vitéz nagybányai Horthy István katonai szolgálata közben az orosz fronton hősi halált halt. 1942. augusztus 27-én ismét ott volt az országgyűlés az országház gyászba borult kupolacsarnokában, ahol döbbenetes csendben egy fájdalomtól sújtott nemzet várta a gyászba borult szülőkkel, hogy elbúcsúzzon hősi halottjától. A szívbe markoló gyásznak és a mélységes fájdalmat és a nagy veszteséget tolmácsoló búcsúszavak mellett kísérté a nemzet nagy halottját utolsó útjára. Földi maradványait a szeretett hazá szent földje fogadta magába s emlékéét minden magyar ember szívébe zárta. Az ezeréves Magyarország történelmének márványlapján a sok dicső hősi neve mellett immár ott ragyog az ő neve is. Szolgáljon ezen nagy áldozat sokat szenvedett szeretett hazánk felvirágzására s országunk szebb, boldogabb jövőjének megalapozására.”⁵⁹ Az idézett szöveg szóhasználata és fogalmazásmódja többet mond mint bármiféle értékelés; hadd lássa és értelmezze azt maga a 21. századi olvasó, hadd érezze meg azt a légkört, amelyben *Horthy* fia közjogi méltóságot nyerhetett, és amelyben a nemzet hősi halottjaként a Pécsi Közjegyzői Kamara 1942. évi közgyűlésének is központi szereplője lehetett.

Az elnöki beszéd ezek után a háború eseményeinek felsorolásával folytatódott. *Angyal* szerint az előző évi közgyűlés idején „talán némi remény mutatkozott arra, hogy a háború fürgetege elvonul hazánk felett s mentek maradunk a vele járó szenvedésektől és nélkülözésektől. Most belesodrottunk a csaknem egész világon dúló totális háborúba és nekünk is fegyvert kellett ragadnunk, hogy a barbár keleti veszedelem ellen megvédjük határainkat s biztosítsuk hazánk jövő fennállását. Hála illeti a németek nagy vezérét, hogy bölcs előrelátással megelőzte azt, hogy a háború pusztító réme hazánkat közvetlenül fenyegetse és ezzel vitéz honvédeink az ősi hazá földjén, messze a Kárpátokon túl védhetik dicső haditetteikkel s vérük feláldozásával mai hazánk határait, nemzeti létünket, de ezzel egész Európa kultúráját is”.⁶⁰

Nos, *Adolf Hitler* a „németek nagy vezérének” nevezni akkor, amikor a német hadvezetés 1941 telén Moszkvánál súlyos és csúfos vereséget szenvedett, erős túlzás. Ennek következtében 1942-től a szövetséges Magyarországtól (pontosabban a több mint 200 ezer fős 2. magyar hadseregtől, amely a harci feladat nagyságához képest rosszul felszerelt és váltást nélkülöző

⁵⁹ MNL BML IX.705 472/1942 2.

⁶⁰ MNL BML IX.705 472/1942 3.

könnyűhadosztályokból állt) erőn felüli teljesítményt vártak el. 1942 júliusának végére már mindhárom magyar hadtest megérkezett a Don folyó vidékére, ahol a következő év áprilisáig harcoltak. Az év végéig 33.763 magyar katona esett itt el⁶¹, és itt szenvedett halálos repülőgépbalesetet augusztus 20-án *Horthy István* is. Bár ezekkel az adatokkal *Angyal* a közgyűlés idején még nem lehetett tisztában, hálásnak lenni *Hitlernek* azért, mert a 2. magyar hadsereg a honfoglalás kora előtti magyar területeken harcolhatott, nyilvánvaló vakságra utal. Kérdéses az is, hogy milyen „kultúra” jellemezte azt az Európát (és benne Magyarországot), amelyben a jogállamiság kifejezés 1942-re már csak alaki értelemben volt használható.

Angyal lojalitása a kormányzó és rendszer felé kérdésesen felül áll. Az itthon maradókat hosszan buzdította, hogy – miként a frontkatonák – ők is minden áldozatot hozzanak meg a háború sikeres befejezése érdekében, a közjegyzők feladatát is megfogalmazta: „a nagy feladat érdekében belátással, türelemmel kell elviselniünk, sőt nekünk, akik a nép között élünk s velük közvetlenül érintkezünk, ki kell vennünk a részünket azon felvilágosító munkából is, mely a belső rend és fegyelem fenntartására irányul, nehogy az alattomos, gyalázatos bujtogatók aknamunkája egy újabb kommunista forradalom lángjával végveszedelembé dönthesse országunkat”.⁶²

S hogy milyen eredményeket várt *Angyal*? A közjegyzői rendtartás reformját (az előző évekkel szemben) most már kívánatosnak tartotta volna, és meg is indokolta ezt: „Ugyanis ha azt akarjuk, hogy a háború befejezése után hazánk az újjá rendezendő Európában elfoglalhassa a Duna-medencében őt történelmi elhivatottságánál fogva megillető helyet, akkor már most meg kell tenniünk mindent arra nézve, hogy az ország belső berendezésében minden vonalon teljesen felkészülve várja a bekövetkező eseményeket”.⁶³

Angyal bizalma töretlen volt, köszönhetően „kormányunk előrelátó politikájának és a szociális ügyek tekintetében tett intézkedéseknek. Elismerés illeti, hogy gazdaság terén is (...) jelentékenyen hozzájárult országunk várható anyagi megerősödéséhez”. *Angyal* ehhez hasonlóan sürgette a jogi reformokat is. „Nézetem szerint azonban ugyanezt meg kell tenni a jogélet terén is, és elő kell készíteni egy modern jogállam intézményeit arra, hogy majdan mutatkozó kívánalmaknak, szükségleteknek meg is feleljenek. A közjegyzői intézmény egyik erős pillére a modern jogállamnak (...)”.⁶⁴ Mindebből az is világos, hogy a kamarai elnök nem látott problémát 1942 szeptemberében a magyar jogállamiságban; annak fejlesztését azért sürgette, hogy a visszacsatolt területeket az anyaország vérkeringésébe integrálni lehessen.

Hogy a kamarai tagok fejében e mondatokat hallva milyen gondolatok futottak át, nem tudjuk. Azt azonban igen, hogy a kamarai jelentés épp olyan szellemben íródott, mint az elnöki nyitóbeszéd. A „világháború gigászi küzdelméről” szóló, a szövetséges oldalán „a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratról”, a „töretlen hűségéről és kitartásról”, amellyel Magyarország a „nagy szövetséges oldalán” áll Európa megszerzéséért vívott harcában. A jelentés írója hitet tett a győzelem mellett, amelyet – mintegy reformkori szóhasználattal – a „magyarok Istene” fog megadni, aki „hazánk földjét megkímélte attól, hogy a földi erők hadszíntérévé váljék”.⁶⁵ „Európa újrendezéséről” vizionálta a jelentésíró, melyben szerinte „csak a nagy, erős, integer Magyarország lesz képes megvalósítani” a rá váró nagy feladatokat.⁶⁶

⁶¹ Az adatokat lásd <https://www.masodikvh.hu/hadszinterek/europa/kelet-europa/47-don-kanyar-1942-43>

⁶² MNL BML IX.705 472/1942 4.

⁶³ MNL BML IX.705 472/1942 5.

⁶⁴ MNL BML IX.705 472/1942 6.

⁶⁵ MNL BML IX.705 472/1942 7.

⁶⁶ MNL BML IX.705 472/1942 8.

Köszöntötték *Angyal Bélát*, aki póttagként a felsőház tagja lett, mivel Pécs szabad királyi város felsőházi tagja elhunyt, és megemlékeztek arról, hogy *Örley György*, vitéz *Barna Lajos* és *Szakáts István* közjegyzők a kormányzótól Nemzetvédelmi Keresztben részesültek.⁶⁷ Felsorolták a személyi változásokat a kamarában, és hosszan ecsetelték, miért helytelen az a gyakorlat, hogy nem a pécsi kamarai tagok közül neveznek ki új közjegyzőket a megüresedett helyekre, ahogy ez ebben az évben kivétel nélkül történt. Mivel a jelentés hangsúlyozza, hogy fontos lenne a minimális tapasztalat követelményét érvényesíteni, ezért vélelmezhető, hogy az igazságügyi miniszter a közjegyzői kinevezésénél nem a tapasztalatot, hanem más szempontokat (lojalitás, megbízhatóság) tartott szem előtt.⁶⁸

A jelentés megjegyzi, hogy ebben az évben is több kamarai tag teljesített katonai szolgálatot, míg munkaszolgálatra történt behívásról nem tesz említést. Kétségbeejtőnek nevezi, hogy a közjegyzők nem kapnak felmentést a katonai szolgálat alól, aminek súlyos következményét (helyettesítés hiánya, iroda bezárása) a jogkereső állampolgárok fogják megérezni, de maga a kincstár is hátrányos helyzetbe kerül.⁶⁹

A jelentés beszámolt röviden az új törvényekről és rendeletekről is, de egyik esetben sem tett említést arról, hogy ezek bármiféle módon különbséget tettek volna az állampolgárok között vagy jogkorlátozó jellegűek lettek volna. Éppen ellenkezőleg. A hadfelszerelési adó bevezetése (5290/1941. M. E. rendelet) kapcsán megjegyezte a következőt: „*Mi az állam bevételeinek fokozását egyrészt az adózás arányosításától, másrészt pedig a nagy vagyonok és a mamut-jövedelmek progresszív megadóztatásától várjuk. Meggondolandónak tartjuk azt is, ne vétessék-e egészen kivételes adózás alá a zsidók vagyona, jövedelme és keresete. A zsidók a honvédelmi törvény novellája folytán ezentúl legfeljebb munkájukkal, de nem vérukkal szolgálják a hazát, melynek jóvoltából pedig még mindig eléggé jelentős üzleti tevékenységet fejtenek ki és ez által éppenséggel nem megvetendő nyereséghez, sőt hadinyereséghez juthatnak a hadbavonultakkal szemben. Méltányos és igazságos tehát, hogy legalább a közterhek viseléséből vegyék ki fokozottabban a részüket*”.⁷⁰

A jelentés ezek után az igazságügyi miniszterhez intézett kamarai felterjesztéseket sorolta a közjegyzői állandó díjak felemeléséről, a telekkönyvi szabályok egységes szerkezetbe foglalásáról valamint a harmadik pécsi királyi közjegyzői állás megszüntetése elleni tiltakozásról, majd megállapította, hogy „*a kamara sajnálattal tapasztalja, hogy a még oly indokolt felterjesztéseire sem kap semmi választ s azokat a legfőbb felügyeleti Hatóságunk úgyszólván sohasem méltatja figyelemre*”.⁷¹ A kamarának a bíróságokkal és egyéb hatóságokkal jó volt a kapcsolata ebben az évben is, ellenben Baranya vármegye árvaszékével az év során egy árvaszékelnöki utasítás következtében kialakult (a kamara álláspontja szerint törvénytörtő) gyakorlat miatt folyamatos problémája volt.⁷²

A jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a kamara területén lévő „*királyi közjegyzői irodák megvizsgálása részben már foganatosított. Az ügykezelés tekintetében kifogás nem merült fel*”. Az irodai alkalmazottakról, az irodák személyi összetételéről nincs említés.⁷³ Az éves ügyszámokban jelentős változás mutatkozott 1940 (4.988) és 1941 (5.884) között. Ez az emelkedés (+896) azonban

⁶⁷ MNL BML IX.705 472/1942 8.

⁶⁸ MNL BML IX.705 472/1942 9–10.

⁶⁹ MNL BML IX.705 472/1942 11–12.

⁷⁰ MNL BML IX.705 472/1942 14.

⁷¹ MNL BML IX.705 472/1942 16–18.

⁷² MNL BML IX.705 472/1942 18–20.

⁷³ MNL BML IX.705 472/1942 21.

majdnem 50%-ban az aláírás-hitelesítések számának növekedéséből következett, és a közjegyzők számára magasabb bevételt összességében nem eredményezett; csupán az ügyek megoszlása volt más, mint korábban. A váltóügyek óvása majdnem felére csökkent (1.632-ről 727-re), a hagyatéki ügyek fogyását a jelentés azzal magyarázta, hogy a községi jegyzők továbbra is, szisztematikusan elvonják az ügyfeleket a közjegyzőktől azzal, hogy „*a mindig kétes érvényű végrendeletek helyett – rendszerint már a halál árnyékában – vagyonátruházási szerződést állítanak ki. Ha ez a halálos ágyon való vagyonátadás még soká dívik, akkor egy-két évtized múlva nem is lesz hagyatéki eljárásra szükség*” – kesergett a jelentésíró. Végezetül a másolatok hitelesítésének csökkenését (5.773-ról 5.394-re) azzal magyarázta, hogy „*a zsidótörvény végrehajtása befejezéséhez közeledik*”.⁷⁴ Ennek a rövid félmondatnak a jelentősége abban áll, hogy a korábbi jegyzőkönyvekben, amikor a másolatok hitelesítésének megsokasodásáról tettek említést, nem fűzték hozzá, hogy az ok az ún. zsidótörvények végrehajtásában keresendő.

A jelentés hangsúlyozta a Közjegyzők Közlönye jelentőségét, mely nélkül a hatalmas mennyiségű új joganyagban és a joggyakorlatban jóval nagyobb erőfeszítéssel igazodtak volna csak el a közjegyzők, majd a következő mondattal zárult: „*Vajba adná a Mindenható, hogy a jövő közgyűlésünket már a mindannyiunk által oly hön óhajtott és várt béke korában tarthassuk meg és ünnepelheszük örömben mindnyájunk vágyát: a szebb, boldogabb, erős Nagymagyarországot*”.⁷⁵ A pénzügyi számadás, a tisztújítás (*Angyal* sokadik, 24-ből 23 szavazattal történt elnöki újraválasztása) és a jövő évi költségvetés elfogadása után a közgyűlést az elnök berekesztette.⁷⁶

2.6. A kijózanodás ideje? (1943)

„*A szebb, boldogabb, erős Nagymagyarországot*” – az 1942. évi közgyűlési jelentés zárószavainak reménységével szemben – azonban 1943. szeptember 8-án sem ünnepelheték. A kamara közgyűlésén megjelent 23 tag (*Angyal Béla* pécsi, *vitész Barna Lajos* sásdi, *Bertin József* csáktornyai, *Berzsenyi László* keszthelyi, *Csaplár Vilmos* nagykanizsai, *Debreczeny Dezső* szigetvári, *Febérváry Dezső* bajai, *Halasy-Rektorisz Lajos* gyönki, *Illgenn Aurél* dombóvári, *Iváncsy István* paksi, *Jelen Miklós* pécsi, *Kiss Elemér* pécsváradai, *Kőszeghy Antal* szentlőrinci, *Májay Dezső* kaposvári, *Mike Imre* nagyatádi, *Milassin Jenő* bajai, *Róth Sándor* dárdai, *Siklósi Tamás* bonyhádi, *Szakáts István* szekszárdi, *Sziráký László* pécsi, *Szlávi Kornél* mohácsi, *Vargha Pál* siklósi és *Várnay Ernő* csurgói közjegyzők valamint *Csolosz Jenő* nagykanizsai, *Széküladányi László* mohácsi, *Vass Gyula* pécsi és *Várnay László* csurgói közjegyző-helyettesek a rendezvényt idén is a Magyar Hiszekegy elmondásával kezdték.⁷⁷

Ebben az évben az elnöki nyitóbeszédéből kimaradt a visszaszerzett területek feletti eufórikus öröm, a kormányzót vagy a „*németek nagy vezérérel*” méltató mondatok, de a keleti fronton, az „*ősmagyar földön*” vívott háború nagyszerűségének naiv igazolása is. *Angyal* most valóban a kamarát érintő kérdésekre koncentrált. Felsorolta a kamarai évben történt személyi változásokat: áthelyezések (*Nozdroniczky Ferenc*), lemondás a közjegyzői állásról (*Mártonffy Bogdán*), természetes

⁷⁴ MNL BML IX.705 472/1942 22.

⁷⁵ MNL BML IX.705 472/1942 23.

⁷⁶ MNL BML IX.705 472/1942 24–29. A közgyűléstől távolmaradtak nevét ebben az évben nem sorolták fel, így nem tudni, hány közjegyző volt frontszolgálaton vagy munkaszolgálaton.

⁷⁷ MNL BML IX.705 sz. n./1943 1.

halál (Keck László, Örley György, Kováts Kálmán, Kasza Sándor, Hirmann Gyula) és új kinevezések, de egy szó sem a katonai szolgálatról vagy a munkaszolgálatról.⁷⁸

Angyal ezek után a közjegyzői intézmény jelentőségéről beszélt öt oldalon (azaz legalább negyed órán) keresztül. Figyelemre méltó mondat beszédében, hogy a királyi közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. tc. hatályba lépése óta állandó hatásköri problémák kísérték a közjegyzők működését, aminek „fő, mondhatni egyedüli oka a politika” volt: „a közjegyzőség fennállása óta nem tudta magának nálunk kivívni azon pozíciót, amely egy igazi jogállamban megilletné, mert azt a politikától függetlenül sohasem sikerült”.⁷⁹ Ennek a politikai befolyásnak több negatív következményét megemlítette.

„Kiküszöbölendőnek tart(otta) a magyar jogéletnek azt a rákfenéjét, hogy az okiratok felvételét ma is még a községi jegyzők (...), kellő képzettség nélküli egyének intézik a legnagyobb részben”. Súlyos hibának tekintette a kinevezési gyakorlatot, melyet az igazságügyi miniszterek a pályázatok értékelésekor tanúsítottak, és sürgette, hogy „közjegyzővé csak az legyen kinevezhető, aki az elméleti és gyakorlati szakvizsgát letette vagy közjegyzői irodában eltöltött gyakorlati időt kimutató”, és „a közjegyzőséget mint a jogállam egy szükséges, fontos részét nem más téren szerzett érdemek /??/ jutalmazására szolgáló állásnak tekintsük”.⁸⁰ A gondolat folytatása is sokatmondó: „Tény az, hogy a tömeges ügyvédi kinevezések miatt a fiatal jogász nemzedék nem kívánkozik a közjegyző-behettesi pályára, látván, hogy másutt szerzett, különösen politikai érdemei jutalmául, összeköttetései révén hamarabb juthat közjegyzői állásához”.⁸¹

Az elnöki nyitóbeszédet Angyal azzal fejezte be, hogy ő, mint „a magyar közjegyzőségnek ideális rajongója nyíltan leplezetlenül akar(ta) ezen intézmény érdekében a való helyzetet feltárni. Nekem e téren már nincsen veszteni valóm, mert bízom a törvény erejében, hogy további jogfosztásnak nem leszek, mert nem lehetek kitéve akkor sem, ha a rideg valóságot nyíltan kimondom”.⁸² Az idős elnök itt persze nem az ország közállapotáról beszélt, amikor a jogfosztás kifejezést használta, hanem csupán a közjegyzői intézményről. Mégis kézzel fogható az a fojtogató légkör, amely a politikai vezetésnek történő, kérdések nélküli engedelmesség elvárásából fakadt. A korábbi években Angyal még lelkesen tett eleget ennek az elvárásnak, és a nem közjegyzőket érintő jogfosztás ellen nem emelte fel a hangját még olyan módon sem, ahogy most – erőtlően – próbálkozott.

A kamara évi jelentését Siklósi Tamás olvasta fel. Ennek bevezetőjét – a hangnembváltás érzékeltetése céljából – érdemes röviden idézni. „Midőn már az ötödik háborús közgyűlésünket tartjuk, megrendült lélekkel kell megállapítanunk, hogy a világháború szinte óráról-órára mindinkább általános öldökléssé fajul és bellum omnium contra omnes állapotává válik, amely nem kíméli a békés polgári lakosságot sem, s aggodat, asszonyokat és ártatlan gyermekeket pusztít el és az emberiség kulturkincseinek a javát teszi a földdel egyenlővé. Olyan a helyzet, mintha az egész emberiséget valami téboly szállta volna meg, amely a romlásban és pusztításban keresi a maga perverz gyönyörét. Az ember valósággal megcsúfolja magában az Isten képmására teremtett lényt”.⁸³ A kormányzó iránti bizalom azonban továbbra is töretlen volt: „Hogy a jövőben mi vár ránk, csak a Mindenható Isten tudhatja, akinek oltalmába ajánljuk szegény, megpróbáltatások elé néző hazánkat, s akinek nem győzünk eléggé hálát adni azért, hogy 75. életévét éppen legutóbb ünneplő Kormányzó Urunk fennkölt

⁷⁸ MNL BML IX.705 sz. n./1943 3–4.

⁷⁹ MNL BML IX.705 sz. n./1943 5.

⁸⁰ MNL BML IX.705 sz. n./1943 7.

⁸¹ MNL BML IX.705 sz. n./1943 7.

⁸² MNL BML IX.705 sz. n./1943 8.

⁸³ MNL BML IX.705 sz. n./1943 9.

*személyében a nemzetnek olyan vezetőt adott, aki bölcsességével, vitézségével és még az ellenséges államok előtt is általánosan elismert lelki nagyságával és tekintélyével nemzetünk hajóját még a legháborgóbb vizeken át is, hisszük, hogy biztos révbe fogja vezetni?*⁸⁴

A jelentésből megtudjuk, hogy több kamarai tag teljesített ebben az évben is katonai szolgálatot. Név szerint *Szakáts Istvánt* és *Ivánscy Istvánt* említették; az elsőt megoldott helyettesítése, a másodikat hadbírói őrnagyként teljesített szolgálata okán, mivel a Királyi Pécsi Honvédtörvényszék vezetője hivatalosan méltatta „*értékes katonai működéséért*”. Munkaszolgálatos kamarai tagról nem tettek említést.⁸⁵

Az új jogszabályok kapcsán a jelentésben megjegyezték a következőt: „*Csupán arra óhajtunk rámutatni, hogy a zsidótörvény végrehajtása tárgyában kiadott többrendbeli rendeletek folytán immár annyiféle nyilatkozatnak az okiratba foglalása vált szükségessé, hogy ez már szinte túlzásnak látszik. Úgy véljük, untilig elég volna olyan nyilatkozatnak az okiratba foglalását előírni, hogy a szerződő felek rendelkezési képességét az ún. zsidótörvények és rendeletek semmiképp sem korlátozzák*”.⁸⁶ Jogtechnikai megjegyzésről volt tehát szó, semmi egyébről.

Sajnálattal állapították meg, hogy az igazságügyi miniszterhez az előző évben intézett felterjesztések eredménytelenek, sőt többnyire válasz nélküliek maradtak.⁸⁷ Újra tiltakoztak többek között a közjegyzői kinevezési gyakorlat ellen⁸⁸ és az új illetékrendelet ellen⁸⁹, majd a Közjegyzők Közlönye ez évi eredményeiről és szakmai jelentőségéről tettek említést, illetve a pénzügyi hatóságoknak a közjegyzőkkel szembeni inkorrekt eljárását panaszolták⁹⁰. A közjegyzői irodák folyamatban lévő felülvizsgálata során szabálytalanságot csak egy hivatalban észleltek, melynek közjegyzője meghalt és helyettesítése nem volt megoldott.⁹¹ Másról nem tettek említést, aminek az a közvetett jelentése, hogy a közjegyzői irodákban foglalkoztatott személyekről a kötelező jelentéseket rendben megtették a kamara területén. A királyi közjegyzők felsőházi tagjává 1942. december 19-én az igazságügyi minisztériumban tartott gyűlésen a kamarai elektorok *Hanny Tódor* győri, póttaggá *vitéz Fekete László* budapesti közjegyzőt választották.⁹² Az ügyszámok alakulását tekintve a háborúval magyarították a hagyatéki ügyek csekély emelkedését, míg más területen stagnálás mutatkozott. 1941-hez (5.884) képest 1942-ben (6.257) összesen 373-al nőtt az ügyek száma.⁹³ Az éves számadás, tisztújítás (azaz *Angyal Béla* 1934 óta kilencedik, egyhangú elnöki újraválasztása) valamint a következő évi költségvetés elfogadása után az elnök a közgyűlést berekesztette.⁹⁴

⁸⁴ MNL BML IX.705 sz. n./1943 10.

⁸⁵ MNL BML IX.705 sz. n./1943 12.

⁸⁶ MNL BML IX.705 sz. n./1943 13.

⁸⁷ MNL BML IX.705 sz. n./1943 14–16.

⁸⁸ MNL BML IX.705 sz. n./1943 17.

⁸⁹ MNL BML IX.705 sz. n./1943 19.

⁹⁰ MNL BML IX.705 sz. n./1943 24–25.

⁹¹ MNL BML IX.705 sz. n./1943 26.

⁹² MNL BML IX.705 sz. n./1943 27.

⁹³ MNL BML IX.705 sz. n./1943 28.

⁹⁴ MNL BML IX.705 sz. n./1943 29–37.

2.7. A sötétség ideje (1944)

1944 szeptemberében, amikor a Pécsi Közjegyzői Kamara évi rendes közgyűlését meg kellett volna tartani, Magyarország már mintegy fél éve náci megszállás alatt állt, túl volt a vidéki zsidóság gettósításán és deportálásán, és közeledett a keleti front. Ilyen körülmények között a közgyűlés elmaradt.

2.8. Az új korszakhoz igazodva (1945)

Az 1945. szeptember 23-i közgyűlésen a Pécsi Közjegyzői Kamara tagjai közül csupán *Angyal Béa* pécsi, *Illgenn Aurél* dombóvári, *Kőszeghy Antal* szentlőrinci, *Májay Dezső* kaposvári, *Szirák László* pécsi, *Szlávi Kornél* mohácsi és *Vargha Pál* siklói közjegyzők, valamint *vitész Bernáth Jenő* tabi, *vitész Rajnai Károly* bajai, *Csolosz Jenő* nagykanizsai, *Késmárky Aladár* pécsi és *Vékony Béla* szintén pécsi közjegyző-helyettesek vettek részt, miközben távolmaradását az összes meg nem jelent tag kimentette.⁹⁵

Az elnöki nyitóbeszédben *Angyal* hosszan méltatta a közjegyzők tevékenységét, akik – miközben „*hazánk hadszíntér lett?*” – az irodák felszerelését és az okmánytárakat ért károk ellenére is a helyzet magaslatán álltak. „*Az immár 70 éve életre hívott közjegyzői intézmény ezen súlyos időkben is kiállotta a tűzpróbát s megmutatta, hogy milyen fontos része hazánk jogéletének.*”⁹⁶ A köztörténeti események és a politikai változások értékelése ebben az évben teljes egészében kimaradtak a nyitóbeszédből. Ezek helyett *Angyal* immár kizárólag a közjegyzői tevékenységet érintő témákra (elsősorban a közjegyzői hatáskör kérdésére) koncentrált.

A kamarai jelentést ezúttal *Siklói Tamás* távolmaradása miatt maga az elnök olvasta fel. A jegyzőkönyvből ebben az évben derült ki először, hogy a jelentést ki szövegezte (ezúttal *Siklós*). „*Örömmel állapítjuk meg, hogy az éveken át dúlt viláégés befejeződött, szomorú szívvel látjuk azt a mérhetetlen pusztulást, amelyet ez a reánk kényszerített háború hazánkra zúdított.*” Felettből meglepi a megsárgult, poros irat olvasóját ez a megfogalmazás: „*reánk kényszerített háború?*”. Lehet, hogy még nem telt el a kellő idő az 1938 és 1941 közötti jegyzőkönyvek olvasásától ahhoz, hogy elfelejtődjön az akkori lelkesedés és az örömmámor szavai.

Siklós a Mindenható segítségét kérte „*a haza minden egyes polgárának, így a magyar közjegyzőknek is, hogy mielőbb újjá építhessük ezt a sokat szenvedett Magyarországot.*”⁹⁷ A jelentés beszámolt arról, hogy a kamarai évben a megszállás következtében csak néhány napra szünetelt a kamarai munka, majd némi önigazolás következett: „*Öntudatunkat jelentős mértékben növeli az a változatlan megbecsülés és bizalom, melynek karunk ma épp úgy a részese, mint volt a múltban. Ez kétség kívül annak a jele és legékesebb bizonyítéka, hogy mi ezelőtt is jó úton jártunk. De nem is járhattunk helytelen utakon, mert mi, akik az egyszerű emberek ügyes-bajos dolgait intézzük mindenkor nagy megértéssel, türelemmel és jóakarattal, a munkás néppel való ezen szoros kapcsolatunknál fogva is csak szociális érületű, demokratikus gondolkodású és magatartású közhivatalnokokká válhattunk (...). Joggal hibetjük tehát ezek után, hogy az új, demokratikus Magyarország az állami jogvédelemnek ezt az immár 70 esztendeje jól bevált demokratikus és szociális érületől áthatott közhivatali*

⁹⁵ MNL BML IX.705 263/1945 1.

⁹⁶ MNL BML IX.705 263/1945 2.

⁹⁷ MNL BML IX.705 263/1945 3.

intézményét nemcsak fenntartani és támogatni, hanem bővíteni és így továbbfejleszteni igyekeznek”.⁹⁸ Érdekes, hogy ez az első közgyűlési jegyzőkönyv 1938 óta, melyben a demokratikus gondolkodás és a szociális érzék kifejezés előfordult. Természetesen nem vonható kétségbe, hogy ezek a vonások korábban is megvoltak a kamara tagjaiban, de arra érdemes felfigyelni, hogy a retorika jelentősen megváltozott a – vesztes – háború után.

A jelentésíró köszöntötte az ideiglenes nemzeti kormány új (második) igazságügyi miniszterét, *Ries Istvánt*, majd a kamarán belüli személyi változásokra tért rá. „*Szomorú szívvel*” emlékezett meg név szerint az elhunyt közjegyzőkről, majd felsorolta azokat is, akik hollétéről nem volt információ.

Ezek után külön szólt *Krausz Győző* mohácsi közjegyzőről, akiről szintén nem tudtak semmit, de „*a zsidótörvények hatálytalanítása folytán az ő állás(át) nem tekint(ették) megüresedettnek*”. Itt a jelentés a „*sajnos*” szót nem használta, csak tárgyilagosan közölte, hogy *Székeldányi László* mohácsi közjegyző-helyettes holléte sem ismert, „*akit a kamara a dr. Krausz Győző kinevezésének hatálytalanítása folytán megüresedett mohácsi közjegyzői hivatalba rendelt ki helyettesül*”.⁹⁹ Mivel a Magyar Közlöny szerint *Krauszt* 1943. november 23-tól kellett helyettesíteni¹⁰⁰, világos, hogy a mohácsi közjegyzőt¹⁰¹, aki 1938 óta minden közgyűlésről távol maradt, az 1943-as kamarai évben fosztották meg hivatalától. A formálisan megüresedett közjegyzői állásra pályázatot írtak ki, de – mivel kinevezésre nem került sor – helyettesről kellett gondoskodni. Biztosra vehető, hogy *Krauszt*¹⁰² is az 1944. május 6. és 9. között felállított mohácsi gettóba¹⁰³ zárták a többi helyi zsidóval együtt. A gettót ez év június 29-én számolták fel, és kezdték meg a deportálást Auschwitzba¹⁰⁴, ahonnan az ekkor már 82 éves, három évtizednyi ügyvédi¹⁰⁵, majd két évtizednyi közjegyzői tapasztalattal rendelkező férfi nem tért vissza.¹⁰⁶ Amennyiben a Dunántúl c. folyóirat 1944. július 2-i lapszámában a hírrovat információja pontos volt, a Pécsi Közjegyzői Kamarának ő volt az egyetlen zsidó tagja.¹⁰⁷ Az irodai alkalmazottak vallására vagy származására nézve nem maradt fenn forrás.

A jelentés a személyi változások után az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügyi miniszteréhez és pénzügyminiszteréhez intézett felterjesztéseket ismertette, míg a korábbi (nyilas) kabinet minisztereihez intézett felterjesztéseket érdekes módon nem tartotta érdemesnek arra, hogy a jegyzőkönyvben feljegyezzék őket. Az előbbieik közül említésre méltó a következő, igazságügyi

⁹⁸ MNL BML IX.705 263/1945 3–4.

⁹⁹ MNL BML IX.705 263/1945 5.

¹⁰⁰ *Krausz Győzőt* 1943. november 23-tól *Apáthy Árpád* helyettesítette. Lásd Magyar Közlöny, 1946. február 3. 28.

¹⁰¹ *Krausz*, aki 1862-ben Gyönkön született *Krausz Simon* és *Weltmann Róza* házasságából, 1918-ban tagja volt a Mohácsi Nemzeti Tanácsnak. 1922-től volt közjegyző, miközben 1925 és 1939 között virilis képviselőként illetve 1940-től a Mohácsi Nemzeti Kaszinó választmányának tagjaként „*előkelő szerepet*” vitt a város társadalmi életében is. Lásd ÚJVÁRI, Magyar Zsidó Lexikon 610. valamint *Vörös István Károly* közlése.

¹⁰² *Krausz* és felesége, *Wurm Leontin* mohácsi lakosok (Mohács, Kossuth u. 52.) számára „*háboriban távollevőként*” gondnokot rendeltek ki. A szerző köszönetet mond *Vörös István Károly* történésznek, aki *Krausz Győző* életrajzi adatait helytörténeti forrásokból összegyűjtötte és a szerző rendelkezésére bocsátotta.

¹⁰³ K. FARKAS, A mohácsi gettózás 2.

¹⁰⁴ K. FARKAS, A mohácsi gettózás 9.

¹⁰⁵ *Krausz Győző* 1890-ben nyert felvételt sásdi székhellyel a Pécsi Ügyvédi Kamarába. Lásd Pesti Hírlap, 1890. június 20. 11.

¹⁰⁶ ROMVÁRY, Memento mori 125–134.

¹⁰⁷ A hírrovat egy kerékpárolpásról és tíz fajtyúk ellopásáról szóló beszámoló között, vastagon szedve tette közzé, hogy „*Baranyában egy zsidó közjegyző volt*”. Lásd Dunántúl, 1944. július 2. 6.

miniszterhez intézett felterjesztés: „(...) szükségesnek tartjuk, hogy reámutassunk arra, hogy a német nemzetiségi vidéken működő közjegyzőink a német nemzetiségű lakosság hagyatéki ügyeinek elintézésében szinte minden tájékozódás nélkül állanak annyival is inkább, mert ők sem a vagyonekbejárásokról, sem az örökösök és örökösöknek házához hű vagy fasiszta magatartásáról feltétlenül megbízható és bízható értesítést nem kapnak. Ennek a következménye a százakra menő elintézetlen, függőben tartott hagyatéki ügy, melyből mérhetetlen anyagi kára van az illető közjegyzőknek.”¹⁰⁸ A jelentést Siklósi azzal zárta, hogy „a jó Isten áldását kérte a Magyar Hazára”.¹⁰⁹

Az ügyforgalomról adatot nem közöltek ebben az évben. A kamarai számadason és a következő évi költségvetés elfogadásán túl már csak a tisztújításról számolt be a jegyzőkönyv: a pécsi kamara élére – miután *Angyal* döntést hozott arról, hogy fiatalabb kollégáira hagyja az elnökséget – *Siklósi Tamást* választották meg 19-ből 19 szavazattal, melyből hetet személyesen adtak le, tizenkettőt postán küldtek be. A közgyűlést az új elnök – az új korszakhoz igazodva – minden pátoasz nélkül, egyszerűen berekesztette.¹¹⁰

3. Következtetések

A Pécsi Közjegyzői Kamara évi rendes közgyűléseinek jegyzőkönyveiből világos képet kapunk arról, hogy a kamara elnöke, a kamarai jelentés készítője és a közgyűlésen (az elnöki nyitóbeszéddel vagy a jelentéssel szemben ellenvélemény megfogalmazása nélkül) részt vevő tagok a köztörténeti illetve politikai eseményekre 1938 és 1942 között a kormányzat iránti feltétlen lojalitás jegyében reagáltak. Az „országgyarapító bölcs kormányzó” és a „németek nagy vezéré” méltatva elsődlegesen egy célra koncentráltak, a magyarság számára megalázó trianoni békediktátum következtében előállt területvesztés minél szélesebb körű orvoslására. Ezzel a „bármely áldozatot” megérő célkitűzéssel magyarázható az a minden józanságot nélkülöző álláspont, hogy a visszacsatolt területek „Nagymagyarország feltámadását” fogják eredményezni, és a 2. magyar hadsereg Don-vidéken történt bevetése nem más, mint egy „ősmagyar földön vívott, határvédő háború”.

Hogy hogyan lehetett a polgári kori jogegyenlőségen alapuló jogeszményt elfelejteni a jogkorlátozó törvények és rendeletek alkalmazásakor, melyekkel a közgyűlések alkalmával csak a közjegyzői tevékenységet közvetlenül érintő jogtechnikai részletek tekintetében foglalkoztak? A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy a zsidósággal szemben volt-e kulturális, vallási vagy ún. faji előítélet, esetleg ellenérzés is e mögött a tárgyilagos viselkedés mögött, de mindennek nem is lehet jelentősége akkor, ha a jogász feltétel nélkül elkötelezett a természetjog és az erkölcs mellett. Ha azonban csupán a pozitív jogi normák végrehajtására köteles közhivatalnoknak tekinti önmagát, nem a társadalom felelős tagjának, akkor valóban csak a pont hiányát veszi észre az „i” betűn, de az „i” betű jelentésével nem foglalkozik.

Más kérdés, hogy az igazságügyi miniszterhez intézett kamarai felterjesztések vagy a közgyűlési felszólalások hatékony eszközök lehettek-e volna a lépcsőzetes jogkorlátozással szemben. Egyrészt *Angyal Béla* 1943 szeptemberi elnöki nyitóbeszédéből világosan kiderült, hogy a felterjesztések rendszerint érdemi válasz nélkül maradtak és a közjegyzői intézményt fojtogatta a

¹⁰⁸ MNL.BML.IX.705.263/1945.8.

¹⁰⁹ MNL.BML.IX.705.263/1945.10.

¹¹⁰ MNL.BML.IX.705.263/1945.11–19.

politikai függés, amely elsősorban a kinevezési gyakorlatban és a közjegyzői hatáskörök korrektrögzítésének hiányában nyilvánult meg. Másrészt a közgyűlési felszólalásoknak csak a jelenlévők véleményét formáló hatása lehetett volna, erről az eszköztől azonban lemondtak vagy nem is tartották szükségesnek, hogy éljenek vele.

Ha a közgyűléstől távolmaradtak névsorát vizsgáljuk, abban évről évre folyamatos változás figyelhető meg; csupán *Krausz Győző* volt az, aki 1938 és 1945 között egy alkalommal sem vett részt a kamarai rendezvényen. Ezért megdölni látszik az, a kutatás első felében megfogalmazott vélelem, hogy a távolmaradás a politikai ellenvélemény megnyilvánulása lehet. A kamarán belül vetődött fel a zsidónak minősülő magyar állampolgárok differenciált adóztatásának javaslata, sőt *Krausszal* szemben tagtársai (nyilvánosan) nem fejezték ki támogatásukat a fokozatos jogkorlátozáskor, majd hivatalától történt megfosztásakor és nem adtak hangot sajnálatuknak sem, amikor a háború végén nem tért vissza Pécsre.

Végezetül le kell vonni az 1945. évi közgyűlési jegyzőkönyvből azt a következtetést, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány (1944. december 22. – 1945. november 15.) felállítását követően a kamara azonnal igazodott az új korszakhoz. A kamara vezetésében generációváltást hajtottak végre, valamint a közjegyzők demokratikus meggyőződését és szociális érzékenységét hangsúlyozták abban a reményben, hogy az intézmény megőrzi jelentőségét a háború utáni – újra csonka – Magyarországon is.

Felhasznált források és irodalom

- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) IX.705 A Pécsi Közjegyzői Kamara iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek
Pesti Hírlap, 1890. június 20-i lapszám
Magyar Közlöny, 1946. február 3-i lapszám
Dunántúl, 1944. július 2-i lapszám
CSILLAG Attila – ROKOLYA Gábor: A Pécsi Közjegyzői Kamara története 1875 – 1949. Budapest 2015
JUHÁSZ Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939 – 1944. Budapest 1983
KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920 – 1944. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 140–163.
K. FARKAS Claudia: A mohácsi gettózás.
<http://www.publikon.hu/htmls/tanulmányok.html?ID=41&essayID=518> (letöltve: 2018. 07. 01.)
NAGY Péter Tibor (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon. Javított és 1948-ig bővített digitális kiadás 2006, <http://mek.nif.hu/04000/04093/html/>
ROKOLYA Gábor: A polgári közjegyzőség emlékezete 1875 – 1949. Budapest 2009
ROMVÁRY Ferenc: Memento mori Pécs – Baranya. Pécs 1999
SZITA Szabolcs: Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944 – 1945. Budapest 1989
ÚJVÁRI Péter (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon. Budapest 1929

SCHWEITZER Gábor
tudományos főmunkatárs
MTA TK JTI
habilitált egyetemi docens
NKE ÁKK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.04

A Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidótörvények korában (1938 – 1944)

The Bar Association of Pécs in the Period of Anti-Jewish Laws (1938 – 1944)

The purpose of the study is to illustrate how anti-Jewish legislation, adopted between 1938 and 1944 in Hungary affected Jewish lawyers or lawyers with Jewish origin in the city of Pécs. Anti-Jewish laws, contrary to the principle of legal equality excluded Jewish lawyers from the management and leadership of Bar Associations and made it almost impossible for Jewish clerks to be a member of the Bar Association. Discriminatory provisions also limited the employment opportunities of Jewish lawyers. During World War II almost two thirds of Jewish lawyers living in Pécs became victims of the Holocaust.

Keywords: Bar Association of Pécs, anti-Jewish laws in Hungary, antisemitism, discrimination, 1938 – 1944

Az alábbiakban azt szeretném bemutatni, hogy miként érintették az 1938 és 1944 közötti időszakban érvényesülő jogkorlátozó, illetve jogfosztó rendelkezések a Pécsen működő zsidó vallású és zsidó származású ügyvédek, másként kifejezve, milyen elsődleges következményei voltak a jogállami elvekkel és intézményekkel ellentétes jogalkotói és jogalkalmazói intézkedéseknek. Az áttekintés a Pécsi Ügyvédi Kamara 1938 – 1944 közötti történetére irányuló kutatások első eredményeit kívánja megosztani az olvasókkal.¹

1., „A zsidók száma az ügyvédi karban óriási mértékben nő”

Noha az ügyvédek is érintő jogkorlátozó illetve jogfosztó rendelkezések törvényi alapjait a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. tc. (első zsidótörvény), továbbá a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. (második zsidótörvény), valamint az ügyvédekre, az ügyvédjelöltekre és az ügyvédi önkormányzatra vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról szóló 1941. évi XIII. tc. intézkedései rakták le, már az első zsidótörvény megalkotása előtt felmerült, hogy az ügyvédi kamarák vezetésében illetve az ügyvédi kamarákba felvehető ügyvédek számának megállapításánál figyelembe kell venni a felekezetek, nemzetiségek és fajok országos arányszámát is. Ezt a nagy tiltakozást kiváltó, nem is annyira burkoltan zsidóellenes elképzelést az ügyvédi rendtartásról szóló,

¹ A Pécsi Ügyvédi Kamara múltjára (is) vonatkozó szakirodalomhoz lásd KORSÓSNÉ DELACASSE, „Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon c. monográfiájának vonatkozó fejezeteit, CSIBI, A Pécsi Ügyvédi Kamara 29–47. valamint VÉRTESI, Ügyvédek Pécs társadalmában 167–194.

Lázár Andor igazságügyi miniszter által 1935-ben készítettett törvénytervezet tartalmazta.² Az ügyvédi kamarák akkor erőteljesen tiltakoztak a felekezeti, nemzetiségi és faji kvóta tervezett bevezetése ellen. A Pécsi Ügyvédi Kamara is egységesen foglalt állást a – miként fogalmaztak – jogeszmét, az állampolgári jogegyenlőséget valamint az autonómiát legsúlyosabban veszélyeztető törvénytervezettel szemben.³ A tiltakozások hatására végül az 1936-ban beterjesztett törvényjavaslatból, miként utóbb az ügyvédi rendtartásról szóló 1937. évi IV. tc.-ből is kimaradt a „faji paragrafus”.

Az előzményekhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy antiszemita beállítottságú szerzők már évtizedekkel korábban kifogásolták a szabad értelmiségi pályákon – így az ügyvédi karban – elhelyezkedő zsidók magas létszámát illetve arányszámát. Ezen szerzők közé tartozott ifj. *Weszprémy Kálmán*, aki 1907-ben megjelent, statisztikai adatokat is felvonultató kötetében hánytorgatta fel a szerinte kizárólag fényes megélhetést biztosító ügyvédi pályán elhelyezkedő zsidók magas létszámát. „A bíró, ügyész, közjegyző, bírósági tisztviselő, hiába, csak beamter valamennyi. A közjegyzőt kivéve mind csak a fixfizetéséből nyomorog, a közjegyzőségre meg sok a protekciós fóka – akarom mondani eszkimó. Nincs mit csodálni, hogy ezeken a pályákon csodálatosan kevés a zsidó. De van az igazságszolgáltatásnak egy másik ága, az, ahol szemesnek áll a világ, ahol a jövedelmet csak az korlátozza, hogy egy-egy emberről csak egy bőrt lehet lefejtani, mert nincs több (legalább egyszerre, mert apródonként a bőr is visszánő és újra lenyúzható, persze okkal móddal és ügyesen!). Ez a foglalkozási ág az ügyvédi kar, amelynek hihetetlen szaporodásával egy kissé részletesebben kell foglalkoznunk. (...) A zsidók száma az ügyvédi karban óriási mértékben nő. 1890-ben volt a zsidók száma 918, 1900-ban 1.538, szaporodott 620-al, azaz 68.6%-kal! Akkor, mikor az összes létszám 4.202-ről 4.507-re, 305-el, azaz csak 7.2%-kal szaporodott! Most azon tűnődhetünk, hogy a bírósági ügyforgalom – különösen az apró perek száma – azért nőtt-e meg olyan nagyon, mert elszaporodott a zsidó ügyvéd, vagy pedig azért szaporodott el a zsidó fiskális, mert megnőtt az ügyforgalom?

De bizonyos az, hogy a zsidó ügyvéd élelmesebb (olyiának kliens-szállító vigécei is vannak) és hogy egy zsidó ügyvéd eltartására több kliens kell, mint egy keresztény ügyvédnek. Már most indokolva látjuk, hogy e drága világban, ahol a kliensek rendje napról-napra pusztul és szegényedik: még a megnövekedett ügyforgalom mellett sem él meg a tenger sok fiskális tisztán a jogkereső publikumból, mellékfoglalkozásokra van utalva, és a zsidó ügyvéd tényleg visszatér ősei nyomdokára: üzérkedik is. Ismerek ügyvédet, aki utazik, nagyon sok bérrel és gazdálkodik, a legfőbb pedig ’népsegélyző’ betéti szövetkezeteket alapít.”⁴

A két világháború közötti időszakban a zsidóság károsnak tekintett gazdasági és társadalmi térfoglalását hirdető antiszemita nézetek egyik visszatérő motívuma volt az ügyvédi karban elhelyezkedő zsidók létszámának kiemelése. A zsidó ügyvédek túlzottan magasnak tartott arányszámára Kovács Alajos, a korszak elismert statisztikusa – egy időben a Központi Statisztikai Hivatal elnöke – több művében is hivatkozott. A zsidóság térfoglalásáról szóló 1922-ben megjelent kötetében egyenesen úgy fogalmazott, hogy az utolsó 20-30 év alatt a zsidóság szinte rohammal foglalta el az ügyvédi pályát. „Míg a keresztény ügyvédek száma 20 év alatt csak 12,5%-kal növekedett, addig a zsidó ügyvédeké 216,9%-kal, úgy hogy arányszámuk az ügyvédek közt 21,8%-ról 45,2%-ra szökött fel.”⁵ Másfél évtizeddel későbbi, „A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében” című munkájában –

² KOVÁCS, Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus 127 ff.

³ A Pécsi Ügyvédi Kamarának sem kell az új ügyvédi rendtartás. Dunántúl, 1935. szeptember 3. 3.

⁴ IFJ. WESZPRÉMY, A magyarországi zsidóságról 81., 83.

⁵ KOVÁCS, A zsidóság térfoglalása 43.

amelynek statisztikai táblázatai mellesleg az első zsidótörvény indokolásában köszöntek vissza – Budapest példáján keresztül arra mutatott rá, hogy jóllehet 1910 óta, az akkori 61,5%-hoz képest, fokozatosan csökkent a fővárosban a zsidó ügyvédek aránya, az abszolút többséget továbbra is megőrizték.⁶

Az eufemisztikusan a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat ügyvédek is érintő jogkorlátozásait a miniszteri indokolás az alábbi érveléssel kívánta alátámasztani: „A zsidóság hatalmas gazdasági térfoglalásához természetes következményképpen csatlakozott térfoglalásuk az összes értelmiségi pályákon, a sajtóban és az előadóművészetekben. A múlt század utolsó évtizedeinek szabadelvű politikai, közgazdasági, vámpolitikai, adózási viszonyai között a szociális kötelességekkel meg nem terhelt ipari, kereskedelmi és hiteléleti vállalkozás nagy nyereséget biztosított a gazdasági élet vállalkozóinak. A vagyon viszont biztosította a magasabb képzettség, a magasabb műveltség megszerzésének lehetőségét, aminek következtében a zsidóság előzönlötte most már a gazdasági pályákon felül a magasabb szellemi képzéshez kötött szabad kereseti pályákat is, különösen az ügyvédi, az orvosi és a mérnöki pályát. A sajtó és az előadóművészet területének megszállását egyrészt a magasabb műveltség megszerzésének anyagi lehetőségei, másrészt az magyarázza, hogy a sajtóban és a színházban a zsidóság nem utolsó sorban a nyereséges vállalkozás lehetőségét látta és kereste.”⁷ A zsidóság károsnak tekintett térfoglalását a miniszteri indokolás különféle statisztikai adatokkal is igyekezett alátámasztani: „Az ügyvédek között az 1930. évi népszámlálás adatai szerint római katolikus 1.685, görög katolikus 31, református 774, ágostai evangélikus 233, görög keleti 6, zsidó 2.693, egyéb 51. A 2.780 nem zsidó ügyvéddel szemben áll tehát 2.693 zsidó ügyvéd, vagyis az összes ügyvédek 49.2%-a.” Az ügyvédjelöltek körében ugyanakkor 39,4% volt a zsidók aránya.⁸

A vélelmezett és sérelmezett térfoglalás ellenszerét – azaz a megbomlott gazdasági és társadalmi egyensúly helyreállítását – a jogalkotó az állampolgári jogegyenlőség elvével ellentétes felekezeti illetve faji alapú arányosítás keresztülvitelében vélte megtalálni.

Az 1938. május 29-én kihirdetett 1938. évi XV. tc. rendelkezései ugyanis kimondták, hogy főszabályként öt, kivételesen indokolt esetekben azonban tíz éven belül húsz százalékra kell leszállítani a törvénycikk rendelkezéseinek hatálya alá tartozó zsidók arányát a szabadfoglalkozású pályákon elhelyezkedők – így az ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, hírlapírók, színművészek – körében, továbbá a tíz főnél többet foglalkoztató pénzügyi, kereskedelmi és ipari vállalkozásoknál. Ezt a kvótát a jogalkotó oly módon kívánta elérni a szabadfoglalkozásúknál – így az ügyvédek esetében is –, hogy a szakmai kamarákba a törvény hatálya alá tartozó zsidó személyeket, a kivételezettektől eltekintve, csak olyan arányban vehetnek fel, hogy számuk a szakmai kamara összes tagjának húsz százalékát ne haladja meg. A törvény intenciói szerint mindaddig, amíg az egyéb, azaz zsidónak nem minősülő kamarai tagok arányszáma az összes tagok számának nyolcvan százalékát nem érte el, zsidót a kamara az újonnan felvett tagok öt százaléka erejéig vehetett csak fel. A *numerus clausus* – zárt szám – rendszerének visszaállításától várta tehát a jogalkotó a sérelmezett aránytalanságok orvoslását.

Az 1938. évi XV. tc. értelmében ugyanakkor nemcsak az izraelita felekezet tagjai, hanem az 1919. július 31-e után valamely keresztény felekezetre áttértek is zsidónak minősültek. A törvényi rendelkezések végrehajtása céljából a törvényhozás a minisztériumot széles körű rendeletalkotási

⁶ KOVÁCS, A csonkamagyarországi zsidóság 34.

⁷ 616. szám. Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról, lásd Irományok X 258.

⁸ Irományok X 267.

jogkörrel ruházta fel. Az első zsidótörvény összességében mintegy tizenötezer munkavállaló állását veszélyeztette, ami a családtagokkal együtt mintegy ötvenezer embert érintett.⁹

Miután az 1938. évi XV. tc. eredményeit a kormányzat nem tartotta kielégítőnek, a jogalkotó fél esztendővel később hozzáfogott a korábbi rendelkezéseknél kérlelhetetlenebb intézkedések megalkotásához. Az 1939. évi IV. tc. miniszteri indokolása a szabadfoglalkozásúakat – így az ügyvédek is – érintő szigorúbb rendelkezéseket a következő szempontokkal próbálta alátámasztani. „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938:XV. törvények hatálybalépése óta eltelt fél esztendő tapasztalatai igazolták, hogy ennek a törvénynek, különösen a szabadfoglalkozásúak (ügyvéd, mérnök, orvos, újságíró) és művészek (színművészek és filmművészek) részére létesült hivatási kamarákban a zsidó tagok felvételére húsz százalékos arányt megállapító rendelkezései a magyarországi zsidók aránytalan közéleti és gazdasági térfoglalásának visszaszorítására, valamint a társadalmi és a gazdasági egyensúly kívánt biztosítására nem elegendők. A megállapított húsz százalékos arány ugyanis, figyelemmel arra, hogy a törvény rendelkezése értelmében ez az arány is csak az új felvételek korlátozásával s csak hosszú évtizedek múlva lenne elérhető, a zsidóságnak a magyarságénál aránytalanul kedvezőbb gazdasági helyzete, vagyonos volta folytán még egy újabb emberöltőn át biztosította volna a zsidóság uralkodó és irányító szerepét mind az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi hivatás, mind a sajtó és a színi- és filmművészet terén.”¹⁰

Az 1939. május 5-én kihirdetett 1939. évi IV. tc. a korábbi húsz százalékról tizenkét százalékra redukálta az ipari és kereskedelmi vállalatoknál alkalmazható, míg hat százalékra (azaz lényegében országos arányszámára) csökkentette a szabadfoglalkozású pályákon elhelyezkedhető zsidók illetve zsidónak minősülő személyek arányát. Az egyetemekre és főiskolákra felvehető zsidók arányát, a műegyetemre vonatkozó tizenkét százaléktól eltekintve, hat százalékban állapították meg. Teljességgel megvonták a zsidóktól az állami egyedáruság alá eső cikkek árusítását. Erőteljesen korlátozták a zsidók politikai jogait, aminek következtében közel százezren veszítették el országgyűlési és helyhatósági választójogukat. A helyi önkormányzati testületekbe a legtöbb adót fizetők (virilis) közül megválasztott zsidókat megfosztották tagságuktól. Az izraelita felekezet felsőházi képviselőtől kívül zsidó nem lehetett a felsőház tagja sem.¹¹ Teljességgel elzárták a közszolgálati pályákat a zsidók elől. A rendelkezések nyomán hatvanezren váltak munkanélkülivé, ami a családtagokkal együtt százötvenezer embert jelentett.¹²

A szakmai kamarák – így az ügyvédi kamara – vonatkozásában a második zsidótörvény elrendelte, hogy a kivételezettektől eltekintve zsidó tagként kizárólag olyan arányban vehető fel, hogy a zsidó tagok száma a kamara összes tagjai számának hat százalékát ne haladja meg. Mindaddig tehát, amíg a zsidó kamarai tagok száma a kamara összes tagjai számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökkent, zsidó kamarai tagként felvenni nem lehetett. A kamara tisztikarának és választmányának tagja zsidó ugyanakkor csak a tisztikar illetve a választmány tagjai hat százalékának erejéig lehetett. Ha viszont a kamara tisztikarának illetve választmányának tagjai közt a zsidók

⁹ TILKOVSKY, A zsidótörvények 124.

¹⁰ 702. szám. Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról, lásd Irományok XII. 313.

¹¹ Az izraelita felekezet felsőházi képviselőtét az 1940. évi XXVII. tc. szüntette meg.

¹² TILKOVSKY, A zsidótörvények 127. Egykorú kimutatások szerint ugyanakkor 1942. december 31-ig bezárólag 90.000-en veszítették el állásukat, ami az eltartott családtagokkal együtt 220.000 embert jelentett. Idézi DON, A magyarországi zsidóság 154.

aránya meghaladta a hat százalékot, úgy a zsidó tisztségviselők, illetőleg választmányi tagok megbízatása megszűnt, helyüket pedig új választás útján kellett betölteni.

Ez utóbbi rendelkezésnek az értelmezését és végrehajtását volt hivatva előmozdítani a kifejezetten az ügyvédi kamarákra vonatkozó 23.800/1939. I. M. számú rendelet, amely ki is terjesztette a törvényi korlátozások körét. A rendelet értelmében ugyanis megszűnt 1) az ügyvédi kamarák tisztikarának, 2) választmányának, 3) az ügyvédi kamarai helyi bizottságnak, 4) az összeférhetlenségi bizottságnak, 5) a felvétel tárgyában eljáró bizottságnak, 6) a fegyelmi bizottságnak, 7) az összeférhetlenségi bizottságnak, 8) a pártfogó ügyvéd kirendelésére hivatott bizottságnak, továbbá 9) az 1937-ben felállított Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságába a nem választmányi tagok sorából kiküldött zsidó kamarai tagok mandátuma. A rendelkezések által súlyos csorbát szenvedtek a zsidó vallású vagy származású ügyvédek önkormányzati és érdekképviseleti jogosítványai.

Kizárólag az ügyvédeket, valamint az ügyvédjelölteket érintő további korlátozásokat rögzített az 1941. évi XIII. tc., hiszen egyrészt el, hogy amennyiben egy ügyvédi kamara zsidónak tekintendő tagjainak száma meghaladná a kamara összes tagjainak hat százalékát – az indoklás ezzel összefüggésben rosszállóan hivatkozott arra, hogy öt ügyvédi kamara esetében az 50%-ot is meghaladta a zsidó ügyvédek aránya – akkor kamarai választási joga csak a választásra jogosult tagok 6%-ának megfelelő zsidó tagnak lehet, másfelől viszont bizonyos területeken korlátozta¹³ illetve ki is zárta a zsidó ügyvédek közreműködését.¹⁴

2. A zsidó vallású ügyvédek működése mindig elismerésre méltó volt

De milyen közvetlen hatást váltottak ki a diszkriminatív rendelkezések a Pécsen működő zsidó ügyvédek körében?

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, a Pécsi Ügyvédi Kamaráról és a Pécsen működő ügyvédekről szükséges áttekintést nyújtanunk. A Pécsi Ügyvédi Kamara működési köre 1938-ban – a pécsi és a szekszárdi törvényszékre, valamint a szekszárdi törvényszék bajai kirendeltségére tekintettel – Baranya, Tolna és Bács-Bodrog vármegyére terjedt ki. Az első zsidótörvény megalkotása idején 317 tagja volt a Pécsi Ügyvédi Kamarának, akik közül valamivel több, mint 110 ügyvéd működött a kamara székhelyén, Pécs városában.¹⁵ Az 1940. évi XVI. tc. a területi illetékesség vonatkozásában jelentős változásokat idézett elő, hiszen a bajai törvényszék felállítása következtében a Bács-Bodrog vármegye területén működő ügyvédek elkerültek a Pécsi Ügyvédi Kamarától, ami közel 70 fővel csökkentette a Pécsi Ügyvédi Kamara létszámát.¹⁶ Szerény léptékű növekedést eredményezett ugyanakkor, hogy az egykori Jugoszláviától 1941-ben Magyarországhoz csatolt területek közül a Drávaköz térségében működő ügyvédeket a Pécsi Ügyvédi Kamarába

¹³ Az ügyvédi kamara zsidó tagjait bíróság vagy közigazgatási hatóság előtt folyó eljárás során köz megbízatásban csak a megbízatások számának hat százaléka erejéig lehetett részesíteni.

¹⁴ Az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet tisztviselőjévé, igazgatóságának és felügyelő bizottságának tagjává zsidót nem lehetett megválasztani.

¹⁵ Összefoglaló nyilvántartás az 1938. június 15-e előtt bejegyzett ügyvédi kamarai tagokról. Pécs, 1938. július 19. MNL. BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara belvizsgálási iratai 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

¹⁶ Állandóan napirenden kell tartani a pécsi igazságügyi palota megépítését. Dunántúl, 1941. május 9. 5.

vették fel. A területi és személyi változások miatt a Pécsi Ügyvédi Kamara 1944. január 1-i névjegyzékében már csupán 222 ügyvéd szerepelt, akik közül 97 ügyvéd működött Pécsen.¹⁷

A korabeli pécsi ügyvédtársadalom belső rétegződését, differenciáltságát és jellegzetes alakjait *Arató Jenő* (1891 – 1979), a Pécsi Királyi Ítéltábla bírójának szociografikus jellegű, „*A polgárember élete tegnap és ma*” című kiadatlan munkája mutatja be. A szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy miközben minden ügyvédi irodának önálló élete volt, bizonyos irodatípusok között – noha „*határvonalaiuk elmosódtak, egymásba olvadók voltak*” – mégis különbséget lehetett tenni.¹⁸ *Arató Jenő* hatféle iroda- illetve ügyvédtípusról tett említést. Az elsőbe azok a jogtanácsosok, vállalati ügyészek és bankügyészek tartoztak, akik amellet, hogy ellátták vállalatuk jogi képviselését, saját ügyvédi praxist is folytattak. „*Tekintélyes, befolyásos, vagyonos emberek ezek, kiknek nagy szavuk van a városi közéletben.*”¹⁹ A következő típushoz „*a pénz és kereskedelmi világ ügyeivel*” foglalkozó irodák tartoztak. Ifjúkorában maga a szerző is egy ilyen irodában, *Krausz Jenő* ügyvéd mellett dolgozott „*jogászyereként*”.²⁰ A kereskedelmi és pénzvilág ügyeivel foglalkozó ügyvédek *Arató Jenő* kivétel nélkül a nagy jövedelmű ügyvédek közé sorolta.²¹ Az ügyvédi irodák harmadik típusát azok az irodák jelentették, amelyeknek ügyfelei „*a jómódú polgári világból kerültek ki*”.²² Külön irodatípust jelentettek a „*paraszt irodák*”, amelyek kliensei szinte kizárólag „*parasztokból*” álltak. Ezek az irodák jellemzően a vidéki járási székhelyeken virágoztak.²³ Az ügyvédi irodák utolsó előtti típusához azok az irodák tartoztak, amelyek a „*kisemberek*” ügyes-bajos ügyeivel foglalkoztak.²⁴ Végül, az ügyvédi irodák hatodik típusát a „*politikai beállítottságú irodák*” jelentették, amelyeket legfőképp az jellemzett, hogy az iroda vezetője – az ügyvédi gyakorlat mellett – országgyűlési képviselőként, vagy városatyaként politikai tevékenységet is folytatott.²⁵

Arató Jenő meglátása szerint a pécsi ügyvédek egyik része nagy jövedelemmel illetve vagyonnal rendelkezett, másik része „*igen tisztos jövedelemre tett szert*”, harmadik része viszont szerényebb jövedelemmel volt kénytelen megelégedni – „*minden az ügyvéd összeköttetésétől, eszétől, agilitásától függött*”.²⁶ A vagyon gyűjtését ugyanakkor nem az öncéllal, hanem a szükségességgel hozta összefüggésbe, hiszen az Ügyvédi Nyugdíjintézet csak szerény nyugdíjat fizetett, amiből megélni nem igazán lehetett, így az ügyvédnek önmagának kellett gondoskodnia arról, hogy tartósabb betegsége, munkaképtelensége illetve öregsége idején legyen miből élnie.²⁷ Az ügyvédeken általában meg is látszott, hogy nagyobb jövedelemmel rendelkeznek, mint a rögzített fizetéssel rendelkező

¹⁷ A Pécsi Ügyvédi Kamara tagjainak névsora 1944. január hó 1-én. MNL BML IX. 603. b. 80. doboz. *Frankó Zoltán*, a Pécsi Ügyvédi Kamara titkára 1944. április 6-i elhunytát a neve elé írt † jelezte.

¹⁸ ARATÓ, A polgárember élete 28.

¹⁹ ARATÓ, A polgárember élete 28.

²⁰ ARATÓ, A polgárember élete 28–29.

²¹ ARATÓ, A polgárember élete 29.

²² ARATÓ, A polgárember élete 29.

²³ ARATÓ, A polgárember élete 30.

²⁴ ARATÓ, A polgárember élete 30.

²⁵ ARATÓ, A polgárember élete 30.

²⁶ ARATÓ, A polgárember élete 31.

²⁷ ARATÓ, A polgárember élete 31.

tisztviselők, hiszen az ügyvédek „*sokkal flottabbnal éltek*”, sokkal többet engedhettek meg maguknak és a háztartásuk is sokkal bőségesebb volt, mint a tisztviselőké.²⁸

Amikor *Arató Jenő* nevekkkel is illusztrálta a különböző típusokat megtestesítő pécsi ügyvédeket, vallási hovatartozásukat természetesen nem nevezte meg. Más források – mindenekelőtt a Pécsi Ügyvédi Kamara iratai, a helyi sajtó, valamint a Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumai – alapján azonban igen pontosan beazonosíthatók a korszak zsidó ügyvédei. A zsidó vallású ügyvédek közül az *Arató Jenő* besorolása szerinti kereskedelmi és pénzvilág ügyeivel foglalkozó ügyvédek közé tartozott a zsidótörvényeket megelőző időszakban *Greiner József*, *Gombos Ede*, *Kisfaludi Imre* és *Kaufér Imre*. A jómódú polgári világból kerültek ki ugyanakkor *Radnai Emil*, *Sárkány Ármin*, *Biró Jenő* és *Büchler Dávid* ügyfelei. A kisemberek jogi képviselőjét látták el *Wolf Mór*, *Wolf Lajos*, *Schwarzenberg Andor*, *Kemény Jenő* valamint *Molnár Pál* irodái. A politikai beállítottságú irodák közé tartozott *Balla Ignác* ügyvédi irodája, aki a szociáldemokrata párt helyi alapszervezetében töltött be jelentős szerepet. A felsorolás magától értetődően nem törekedett teljességre.

A zsidó vallású pécsi ügyvédek közül a második világháborút megelőzően többeknek volt fontos pozíciója nemcsak az ügyvédtársadalomban, hanem a város és a felekezet közéletében is. Ebbe a körbe tartozott, hogy csak néhány nevet említsünk, *Nemes Vilmos* (1865 – 1933), aki amellet, hogy hosszú évtizedeken keresztül volt a városi törvényhatósági bizottság tagja, egy ideig a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökeként illetve a Pécsi Izraelita Hitközség elnökeként is tevékenykedett. Hosszabb ideig állt ugyanakkor a Pécsi Izraelita Hitközség élén *Deutsch Zsigmond* (1872 - 1948), ügyvéd és téglagyáros, aki a városi törvényhatósági bizottság tagjaként is működött. Társadalmi megbecsültségét jelzi, hogy 1940-ig a Pécsi Nemzeti Casino választmányi tagjává is megválasztották. A zsidótörvények vészterhes időszakában, 1940 és 1944 között *Greiner József* (1877 – 1944) látta el a Pécsi Izraelita Hitközség, majd a német megszállást követően a pécsi Zsidó Központi Tanács elnöki teendőit.

A zsidó vallású ügyvédek közül többen a legtöbb adót fizetők közül megválasztott tagként kerültek be a városi törvényhatósági bizottságba. Ily módon vált (ismét) városatyává a korszak utolsó helyhatósági választása idején *Gombos Ede*, *Greiner József* és *Sárkány Ármin*.²⁹ Mandátumukat az 1939. évi IV. tc. rendelkezései következtében veszítették el a többi zsidó vallású virilis jogon megválasztott taggal együtt.³⁰

A két világháború között a Pécsi Ügyvédi Kamarának két – történetesen zsidó vallású, illetve származású – ügyvédnő tagja is volt: *Krausz Sándorné* (szül.: *Rosenfeld Vilma*) és *Miskolczy Vilmosné* (szül.: *Feldmann Jolán*). Mindketten a Pécsi Tudományegyetemen szereztek jogi diplomát és az 1930-as évek első felében Pécsen kezdték meg ügyvédi működésüket. Még időben, hiszen az ügyvédi rendtartásról szóló 1937. évi IV. tc. alapján nők már nem nyerhettek volna felvételt az ügyvédi kamarákba. A sajtó értesülései szerint egyébként *Feldmann Jolán* volt Pécsen az első, az országban pedig a második „*női jogi doktor*”.³¹

²⁸ ARATÓ, A polgárember élete 31. Hasonló jellegű áttekintést nyújt a Pécsen működő ügyvédekről a Pécsi Napló szerkesztőjének egy részben korábbi időszakra is vonatkozó visszaemlékezése, lásd LENKEI, Negyven év Pécs életéből 101–122.

²⁹ Megválasztották a városi törvényhatósági bizottság virilisjogú bizottsági tagjait. Pécsi Napló, 1934. december 19. 2.

³⁰ Tizenhét zsidó tagja van Pécs város törvényhatósági bizottságának. Dunántúl. 1939. augusztus 25. 6.

³¹ Az első pécsi női ügyvédjelölt kamarai tag lett. Pécsi Napló, 1926. szeptember 17. 5.

Az 1938. évi XV. tc. elfogadását követően az ügyvédi kamarákat adatszolgáltatásra kötelezték a zsidótörvény hatálya alá tartozó kamarai tagok számának és arányának megállapítása érdekében. A Pécsi Ügyvédi Kamara által 1938. július 19-én készített összefoglaló nyilvántartás szerint a Pécs városában működő 110 ügyvéd közül 47 ügyvéd tekintendő zsidónak, akik közül viszont tízen tartoztak a kivételezettek közé (világháborús tűzharcos illetve világháborúban hősi halált halt szülő gyermeke).³² Nem sokkal később a Pécsi Ügyvédi Kamara arról tájékoztatta az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságát – mint az országban működő ügyvédi kamarák csúcsszervét –, hogy a kamara területén működő 317 ügyvéd közül 29,45% az izraeliták aránya. A beadvány melléklete részletezte is az adatokat: 103 ügyvéd tartozott az izraelita felekezethez, 13 ügyvéd ugyanakkor 1919. július 31. után hagyta el az izraelita felekezetet – ők szintén az 1938. évi XV. tc. hatálya alá tartoztak –, míg 24 izraelita ügyvédnek igazolták a tűzharcos mivoltát, aminek köszönhetően mentességet élveztek. A korlátozó rendelkezéseket ily módon 92 izraelita ügyvédre vonatkoztak, ami 29,45%-nak (valójában 29,02%) felelt meg.³³ Ezek az adatok a sajtóban is megjelentek.³⁴

Az első zsidótörvény a praxisjogtól ugyan nem fosztotta meg a zsidó ügyvédeket, de ameddig a zsidó ügyvédek aránya az egyes kamarákban nem csökkent 20% alá, a kamara lényegében nem vehetett fel zsidó ügyvédet tagjai közé. Ez országosan azzal a következménnyel járt, hogy a több száz zsidó ügyvédjelöltből évente mindössze öt-tíz zsidó ügyvédet vettek fel az ügyvédi kamarák tagjai közé.³⁵ A zsidótörvények korában, 1938 és 1944 között Pécsen működő zsidó ügyvédek köre jóformán nem bővült. Ha változott a létszám, akkor az jellemzően a halálozások miatt következett be. A ritka tagfelvételek közé tartozott viszont 1938-ban *Kiss László* esete, akit – mint hadigondozottat – 1938. szeptember 13-án vettek fel a Pécsi Ügyvédi Kamara tagjai közé. A Pécsi Királyi Ügyészség azonban megfellebbezte a kamara döntését, ám az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága a fellebbezést elutasította. *Kiss László* édesapja ugyanis a világháborúban és a hadifogságban szerzett súlyos betegsége következtében hősi halottnak minősült, amit a felvételét kérelmező fiatal ügyvéd orvosi igazolásokkal támasztott alá. Ennek következtében *Kiss Lászlót* – az 1938. évi XV. tc. 4. § 2. bek a) pontja értelmében – a 20%-os kvóta megállapítása során nem lehetett a zsidók közé beszámítani, így felvételt nyerhetett a Pécsi Ügyvédi Kamara tagjai közé.³⁶

A Pécsi Ügyvédi Kamara 1938. évi jelentése nem hallgatta el az 1938. évi XV. tc. megalkotását illetve következményeit, igaz, a jelentés szövegezői a zsidótörvényben az ügyvédi pálya túlszűfoltóságának csökkentésére irányuló eszközt látták. A jelentés mindazonáltal a körülményekhez képest méltányosan állapította meg (noha a jogkorlátozó illetve jogfosztó rendelkezések ellen a Pécsi Ügyvédi Kamara sem ekkor, sem a későbbiekben nem emelte fel a szavát a nyilvánosság előtt), hogy az 1938. évi XV. tc. nem hátrította el a túlszűfoltóság növekedésének a veszélyét, „*minthogy a pálya kényszerű előzőnlését a nem-zsidó jogászfűfűség túlméretezettsége*

³² Összefoglaló nyilvántartás az 1938. június 15-e előtt bejegyzett ügyvédi kamarai tagokról. Pécs, 1938. július 19. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

³³ A Pécsi Ügyvédi Kamara 1938. július 29-i kimutatását lásd MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

³⁴ 70 és 30% az arányszám a Pécsi Ügyvédi Kamarában. Dunántúl, 1938. július 30. 4.

³⁵ KOVÁCS, Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus 140.

³⁶ MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 60. doboz. Ügyvédi bejegyzések iránti kérelmek.

is előidézi.” Ezt az álláspontot tette magáévá az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága, a királyi ítélőtáblák elnökei, valamint az ügyvédi kamarák többsége is.³⁷

Az 1939. évi IV. tc. – miként jeleztük – elsősorban a kamara tisztikarában, választmányában illetve bizottságaiban korlátozta, majd lehetetlenítette el a zsidó ügyvédek részvételét. Elvesztette mandátumát a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökhelyettese, *Radnai Emil* és pénztárosa, *Büchler Dávid*, a 18 fős választmány hét tagja valamint két póttagja, továbbá megszűnt a kamara bizottságaiban működő zsidó tagok és póttagok megbízatása is, ami további 15 zsidó ügyvédet érintett hátrányosan.³⁸ Az irányadó rendelkezések szerint oly módon kellett az új választásokat megtartani, hogy amíg a választmány tagjainak 6%-a lehetett zsidó, addig a bizottságoknak már egyetlen zsidó tagja sem lehetett.

Némi bizonytalanságot jelentett, vajon elvesztette-e választmányi tagságát *Kisfaludi Imre*³⁹, aki igazolt tűzharcosként ugyan mentességet élvezett, ám a törvényi rendelkezések értelmében, amennyiben a kamara választmányában a zsidó tagok aránya meghaladja a 6%-ot, akkor valamennyi zsidó tag mandátuma megszűnik. Miután a Pécsi Ügyvédi Kamara választmánya ezt a dilemmát nem tudta feloldani, „a törvény hiteles magyarázata” érdekében a Budapesti Ügyvédi Kamarán valamint az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságán keresztül az igazságügyi minisztériumhoz fordultak. Az igazságügyi minisztériumtól jóformán postafordultával az a válasz érkezett, hogy az 1939. évi IV. tc. 2. §-ának 1. és 2. bekezdése alá tartozó személyek – az igazolt tűzharcosok is közéjük tartoztak – választmányi és bizottsági tagsága nem szűnik meg. Ennek értelmében tehát *Kisfaludi Imre* választmányi tagsága és fegyelmi bizottsági tagsága sem szűnt meg.

A kamarát az 1939. évi IV. tc. miatt sújtó személyi változásokat a választmány 1939. május 15-i ülésén jelentették be. *Piacsek Zoltán*, a Pécsi Ügyvédi Kamara elnöke elismeréssel szólt a jogaiktól megfosztott zsidó ügyvédtársak működéséről és érdemeiről. A jegyzőkönyv szerint a kamarai elnök „*összinte sajnálkozással*” emlékezett meg arról, hogy az 1939. évi IV. tc. életbeléptetése következtében a tisztikar, a választmány valamint a különböző bizottságok zsidónak tekintendő tagjainak és póttagjainak a megbízatása megszűnt, „*mert visszagondolva a zsidó vallású tagoknak az elmúlt évtizedekben kifejtett kamarai működésére, meg kell állapítania, hogy ez a működés úgy a minőség, mint a teljesített munka mennyisége tekintetében mindenkor elismerésre méltó és kiváló volt és az ügyvédi közéletet szolgálta*”. Külön is méltatta a tisztikar zsidó tagjainak – *Radnai Emilnek* és *Büchler Dávidnak* – a működését. „*Legyenek meggyőződve a most kiváló tagok, hogy megbecsülésünk és tiszteletünk kíséri őket és kérjük, hogy a kamara érdekeit továbbra is viseljék szívükön és értékes működésükkel ezentúl is támogassanak bennünket*.”⁴⁰ A választmányi ülés végén *Radnai Emil* köszönte meg a *Piacsek Zoltán* elismerő szavait, egyúttal arra kérte ügyvédtársait, hogy a tisztségüktől megváló tagokat, akik a törvény tiszteletének gondolatától át vannak hatva és bármilyen mélyen érinti is őket, meghajolnak a törvény rendelkezései előtt, tartsák meg továbbra is szeretetükben és megbecsülésükben.

³⁷ Kamarai jelentés 1938 5.

³⁸ A Pécsi Ügyvédi Kamara választmányának 1939. május 15-i és május 24-i ülésének jegyzőkönyve. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 64. doboz.

³⁹ *Kisfaludi Imre* (1897) a második világháborút követően a gazdasági jog témakörében egyetemi magántanári címet szerzett a Pécsi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán.

⁴⁰ A Pécsi Ügyvédi Kamara választmányának 1939. május 15-i ülésének jegyzőkönyve. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 64. doboz.

A második zsidótörvény következtében megüresedett tisztikari, választmányi és bizottsági helyek betöltéséről a Pécsi Ügyvédi Kamara 1939. június 3-i „választó közgyűlésén” döntöttek.⁴¹ A zsidó ügyvédeknek mindössze arra volt esélyük, hogy a választmány tagjai közé – a kivételezett *Kisfaludi Imrén* kívül – esetleg beválasztanak egy zsidó ügyvédet is. A bizottsági helyeket ugyanis zsidó ügyvéddel már egyáltalán nem lehetett betölteni. A választás eredményeként *Radnai Emil*, a korábbi elnökhelyettes a választmányi tagok közé került. Annak nyilvánvalóan semmi realitása sem volt, hogy a tisztújítás során ismételen elfoglalja az elnökhelyettesi pozíciót. Miután a közgyűlésen megjelent 49 ügyvéd közül 19 ügyvédet érintettek a második zsidótörvény rendelkezései, nagy a valószínűsége annak, hogy *Radnai Emil* választmányi taggá történt megválasztásakor nem-zsidó ügyvédek is rá adták a szavazatukat. A választás következtében a választmány 18 tagja közül ugyan ketten voltak zsidó vallásúak, de a kivételezett *Kisfaludi Imre* miatt a zsidó választmányi tagok aránya nem haladta meg az 1939. évi IV. tc. által előírt 6%-ot.

A Pécsi Ügyvédi Kamara választmányának mandátuma 1941-ben járt le. Az őszi tisztújítás alkalmával már egyetlen zsidó vallású ügyvéd sem került be a kamara választmányába⁴², amit nagy valószínűséggel segítettek elő az 1941. évi XIII. tc. rendelkezései is, hiszen – miként fentebb jeleztük – drasztikusan csökkentette a kamarai választójoggal rendelkező zsidó ügyvédek arányát.

Az 1938 és 1941 között elfogadott diszkriminatív törvények nemcsak a kamarai felvétel és a kamarai önkormányzatban való közreműködés tekintetében lehetetlenítették el a zsidó ügyvédek és ügyvédjelöltek, hanem az elhelyezkedési lehetőségeket és a megbízás-vállalások körét is megszorították. Miközben a további kutatásoknak kell majd részletesebben feltárniuk, hogy milyen konkrét változásokat eredményeztek a pécsi zsidó és nem zsidó ügyvédek körében a jogkorlátozó rendelkezések, bizonyos gazdasági vállalkozások vonatkozásában eléggé egyértelműen kimutatható a zsidó ügyvédek kiszorulása.⁴³ A 19. század közepén *Hirschfeld Sámuel* által alapított Pannónia Sörfőző Rt. 1939 januárjában szüntette meg – nyilvánvalóan az első zsidótörvény hatására – 1.000 pengő végkielégítés kifizetése mellett *Greiner József* 1932 óta fennálló vállalati ügyvédi megbízatását.⁴⁴ Utóda *Visy Imre* lett. Hasonló tendencia érvényesült azon vállalkozások esetében is, amelyek igazgatóságában illetve felügyelő bizottságában zsidó ügyvédek is részt vettek. Az 1939/1940-es esztendőben *Stein Alfréd* még az Apolló Projektográf Rt. felügyelőbizottsági tagjai között szerepelt, ám a következő esztendőől kezdve nevével már nem találkozunk a felügyelőbizottsági tagok között. *Gombos Ede* 1939-ben került ki a Fűszerkereskedők Áruforgalmi Rt. igazgatósági tagjai közül. A Fürst Gyula szállítási és kereskedelmi Rt. (későbbi nevén Szállítványozási és kereskedelmi Rt.) felügyelőbizottsági elnöki tisztét 1939-ig *Greiner József*, azt követően viszont már *Karl Lajos* töltötte be. Ennek ellenére maradtak olyan gazdasági- és hitel intézmények is, ahol egészen 1943/1944-ig zsidó ügyvéd látta el a jogi képviseletet. Ebbe a körbe tartozott a Dunántúli Bank Rt., melynek jogi képviseletét *Visy Imre* és *Stein Alfréd* látta el.

⁴¹ Jegyzőkönyv a Pécsi Ügyvédi Kamara tanácstermében az 1939: 4. tc. 9. §-a és a 23.800/1939 IM sz. rend. értelmében tartott választó közgyűlésről. Pécs, 1939. június 3. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

⁴² Újból *Piacsek Zoltán* dr.-t választotta elnökévé a Pécsi Ügyvédi Kamara. Pécsi Napló, 1941. november 26. 2.

⁴³ A személyi változások elsősorban a Magyar Compass/Nagy Magyar Compass korabeli kötetei alapján mutathatók ki.

⁴⁴ HARCOS, A Pécsi Pannónia Sörgyár története 182.

A további kutatások adhatnak majd részletes választ arra, hogy mennyiben változott a pécsi zsidó ügyvédek ügyfélköre illetve ügyfélforgalma a jogkorlátozó törvények időszakában. A vizsgált korszakban amúgy, miként az azt megelőzőkben is, általános panaszként hivatkoztak az ügyvédi pálya túlszűfoaltságára, a bevételi lehetőségek szűkülésére, továbbá a zugírászattal szembeni hatékony fellépés szükségességére. Mindezek mellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Magyarország fokozatosan sodródott az újabb világháború felé. A katonaköteles korban lévő nem zsidó ügyvédek katonai szolgálatra, a zsidó ügyvédek pedig fegyvertelen kíségető munkaszolgálatra hívhatták be.

3. A numerus clausustól a numerus nullusig

A zsidó ügyvédek általánosan érintő korlátozó rendelkezések a kormánypárt radikálisait, a nemzeti szocialista illetve hungarista felfogást valló képviselőket, továbbá a szintén szélsőséges nézeteket hirdető Magyar Ügyvédek Nemzeti Szövetségét⁴⁵ nem elégítették ki. A kormánypárti *Petró Kálmán* már az 1941. évi XIII. tc. képviselőházi tárgyalása során azt indítványozta úgy a maga, mind a pártja nevében, hogy az igazságügyi miniszter „*minél hamarabb terjesszen be egy olyan törvényjavaslatot, amely a numerus nullus alapján a zsidó ügyvédek működését megszünteti.*”⁴⁶ A javaslattevő „*nemzeti érdekek*” nevezte, hogy az igazságszolgáltatásban – a bírókhoz és ügyészekhez hasonlóan – kizárólag keresztény ügyvédek működhessenek közre. Miután a vitán felszólaló *Radocsay László* igazságügyi miniszter támogatásáról biztosította az indítványt, a képviselőház határozati javaslatot fogadott el arról, hogy „*a zsidó ügyvédek térfoglalásának a mai idők szellemében való haladéktalan korlátozása iránt törvényjavaslatot terjesszen be a képviselőház elé.*”⁴⁷ A felsőház azonban elvetette a képviselőház határozati javaslatát, így az ügyvédi *numerus nullus* ügye egyelőre lekerült a napirendről.⁴⁸

A zsidó ügyvédek praxisjogtól történő teljes megfosztása 1944. március 19-e után valósult meg. Azt követően, hogy a szövetséges náci Németország csapatai megszállták Magyarországot, az 1944. március 22-én hatalomra kerülő *Sztójay*-kormány rendeleti úton folytatta a zsidók gazdasági-, társadalmi-, kulturális- és közéletből történő teljes kiszorítását és ezzel párhuzamosan készítette elő és valósította meg – egyelőre a főváros kivételével – zsidók százezreinek gettóba költöztetését, majd halál- és munkatáborokba hurcolását.

Az ügyvédi *numerus nullus* az 1944. március 29-én kibocsátott, a zsidók közszolgálatának és közmegegyezésének, továbbá ügyvédi működésének megszüntetésére vonatkozó 1210/1944. M. E. rendelet írta elő. A rendelet értelmében zsidót egyrésztől nem lehetett felvenni az ügyvédi kamarákba, másrésztől pedig az ügyvédi kamarák választmánya 1944. május 31-ig köteles volt törölni a névjegyzékből – a korábbiakhoz képest is szűkösebben megállapított kivételezettektől eltekintve – a rendelet hatályba lépése előtt bejegyzett zsidó ügyvédek. Az irányadó rendelkezéseknek megfelelően a Pécsi Ügyvédi Kamarának is össze kellett állítania a zsidó ügyvédek

⁴⁵ Működésükhöz lásd KOVÁCS M. Mária hivatkozott monográfiáját.

⁴⁶ Napló X 318. (1941. június 27.)

⁴⁷ Napló X 347–348. (1941. június 30.)

⁴⁸ 237. szám. A felsőház igazságügyi és közjogi bizottságának együttes jelentése az ügyvédekre, ügyvédjelöltekre és az ügyvédi önkormányzatra vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról szóló 231. számú törvényjavaslat tárgyában, lásd Irományok V 101. továbbá Napló II 278. (1941. július 18.)

jegyzékét. A Pécsi Ügyvédi Kamara irattárában több – az 1944. január 1-jei állapotokat tükröz – nyomtatott tagnévsor is fennmaradt. Az egyik listán gondos kezek „k” betűvel jelölték meg a keresztény ügyvédek⁴⁹, míg a másik névsoron áthúzták a törölt – azaz zsidó – ügyvédek nevét.⁵⁰ Az 1944 tavaszán Pécsen működő 96 ügyvéd közül 50 ügyvéd neve mellé írtak „k” betűt az egyik listán, míg a másik listán 46 zsidó vallású illetve zsidó származású ügyvéd nevét húzták át. A praxisjogtól megfosztott zsidó ügyvédek irodáiba a keresztény ügyvédek közül irodagondnokokat rendeltek ki. Az irodagondnokok kijelölésekor azonban figyelemmel voltak a zsidó ügyvédek javaslataira is. Legalábbis erre utal az a levél, amelyet a kamarai tagságtól megfosztott zsidó ügyvédek nevében *Greiner József* intézett a Pécsi Ügyvédi Kamarához, amelyben azt kérelmezte, hogy amennyiben „az alanti zsidó ügyvédek a Kamara névjegyzékéből törlik, részükre a megnevezett nem zsidó ügyvédek kérjük ügygondnokul kijelölni.”⁵¹ Ez a levél azt valószínűsíti, hogy létezett valamiféle bizalmi viszony és kollegialitás a zsidó és a levélben feltüntetett nem-zsidó ügyvédek között. A Pécsen működő 46 zsidó ügyvéd közül mindössze ketten nem kívántak javaslatot tenni a nem-zsidó irodagondnok személyére nézve. Az irodagondnokként felkért keresztény ügyvédek túlnyomó többsége utóbb vállalta a megbízatást, amit a Pécsi Ügyvédi Kamara 1944. május 24-i, a zsidó ügyvédek irodája részére kirendelt irodagondnokok neveit felsoroló hirdetménye is visszaigazolt.⁵² A kamarából törlendő zsidó ügyvédek és a kirendelt irodagondnokok névsorát a napisajtóban is közzétették. A Pécsi Ügyvédi Kamara összesen 81 zsidó ügyvéd és 11 ügyvédjelölt nevét törölte tagjai közül. A 46 pécsi zsidó ügyvéd mellett 9-en működtek Baranya és 26-an Tolna vármegye területén.⁵³ Noha az 1210/1944. M. E. rendelet az ügyvédi kamarák számára az 1944. május 31-i határnapot állapította meg, a Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidó ügyvédek három héttel a kormányzat által megadott határnap előtt zárta ki. Május végén a kamarából kizárt ügyvédek – a Gestapo őrizetében lévőkön és a munkaszolgálaton lévőkötől eltekintve – a pécsi zsidók többségével együtt már a gettóban tartózkodtak. Mintegy 2.700 pécsi zsidó polgárt zsúfoltak össze a gettó szűkös területén.

Jó néhány zsidó ügyvédet már a megszállást követő napokban illetve hetekben letartóztattak a náci hatóságok. A Gestapo egyik különítménye 1944. március 21-én érkezett Pécsre és rögtön megkezdte a tekintélyes zsidók és a megbízhatatlan hírben álló keresztény közéleti személyiségek őrizetbe vételét. *Arató Jenő* naplófeljegyzései szerint a legelsőik között került a Gestapo fogságába a zsidó ügyvédek közül *Pap Sándor*, *Kaufner Imre* és *Kisfaludi Imre*, továbbá *János Engel Richárd* mérnök, *Inselt Jenő* magánzó és *Boros Miklós*, a Hitelbank pécsi fiókjának igazgatója. „A hangulat” – kommentálta *Arató Jenő* a történeteket – „nyomott és keserű; mindenki azzal számol, hogy a németek protektorátust csinálnak az országból; érezzük tehetetlenségünket, gyengeségünket – szídják, átkozzák a

⁴⁹ A Pécsi Ügyvédi Kamara tagjainak névsora 1944. január hó 1-én. A nyomtatvány elején kézírással: „keresztény ügyvédek”. A névsor az 1944. április 6-a utáni állapotokat tükrözi, mert az asnap meghalt *Frankó Zoltán* nevét áthúzták. MNL BML IX. 603. 182. doboz.

⁵⁰ A Pécsi Ügyvédi Kamara tagjainak névsora 1944. január hó 1-én. *Frankó Zoltán* 1944. április 6- i elhunytát a neve elé írt † jelezte. MNL BML IX. 603. b. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 80. doboz.

⁵¹ A *Greiner József* által írt, dátumozás nélküli levélre az érkezés napját jegyezték fel: április 17. MNL BML IX. 603. b. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 80. doboz. 1944 I. 45/A. Zsidó ügyvédek törlése.

⁵² A Pécsi Ügyvédi Kamara 543/1944. (Pécs, 1944. május 24.) hirdetményét lásd MNL BML IX. 603. c. 142. doboz. Kamarai ügyvédek névjegyzékei 1938 – 1945.

⁵³ Kijelölték a pécsi és baranyai zsidó ügyvédek irodagondnokait. Dunántúl, 1944. május 11. 2.

*németeket, de ezen túl nem történik semmi...*⁵⁴ A letartóztatások a következő napokban is folytatódtak. Ekkor vették őrizetbe *Gombos Ede* ügyvédet, *Róth Sándor* börgyári vezérigazgatót és *Deutsch Zsigmond* téglagyárost, aki korábban ügyvédi praxist is folytatott.⁵⁵ A nem-zsidó őrizeteseik közé került – *Arató Jenő* információi szerint – *Entz Béla* egyetemi tanár, *Külley János* városi tanácsnok, *Komposcht Szörény*, a Magyar Élet Pártjának baranyai főtitkára és *Szilas András* városi aljegyző is.⁵⁶ A Gestapo általi letartóztatások még napokon keresztül folytatódtak. Utóbb őrizetbe vették – mások mellett – *Bíró Jenő* ügyvédet, *Mansfeld Géza* orvosprofesszort és *Wolf Lajos* ügyvédet is.⁵⁷

Wolf Lajost, akit egy feljelentést követően vették őrizetbe a náci hatóságok, előbb a Gestapo helyi központjában, utóbb a városi rendőrkapitányságon kínozták illetve verték meg. Az elszennvedett sérelmek következtében az őrizetbe vétel ideje alatt vérmérgezést kapott és életét vesztette.⁵⁸

A naplóíró *Arató Jenő* értesülései szerint március végéig mintegy 60 zsidó került a Gestapo fogságába. Majd így folytatta: „*A zsidóktól elveszik a rádiót, a telefont, el az írógépeket, fényképező gépeket stb. Meg lehet állapítani még a legvadabb antiszemita sincsenek elragadtatva a Gestapo zsidó ellenes akciójától; aztán magyar emberből hiányzik a kegyetlenkedési hajlam is, hogy örülni tudjon más szenvedésének. Mikor a rádió hírfelolvasásai végén felhangzik a szokásos undorító hangú zsidó ellenes kirohánás, mindenki elcsukja a rádiót, senki sem hallgatja ezt.*”⁵⁹

Április elején tartóztatta le a Gestapo *Werner Istvánt*, a Pécsi Napló kiadóját, *Nemes István* „*katholizált zsidó ügyvédel*” valamint a helyi szociáldemokraták egyik vezetőjét, *Balla Ignác* „*református vallásra áttért zsidó ügyvédel*” is.⁶⁰ *Arató Jenő* keserűen jegyzete meg, hogy „*lassankint minden vagyonos vagy kiemelkedőbb zsidó a Gestapo őrizetébe kerül. Akadt egy sereg 'magyar' ember, ki mindenféle bajával, főleg azért, hogy kedves felebarátját beáztassa, a Gestapohoz szaladt; ezeket kirúgják azzal, hogy magánügyekkel nem foglalkoznak – a Gestapot csak a zsidók érdeklik...*”⁶¹

A letartóztatottak többségét április folyamán elhurcolták Pécsről: „*úgy viszik el őket, hogy még azt sem engedik meg nekik, hogy családjuktól elbúcsúzzanak; hogy hová viszik őket és mi lesz velük, nem tudni*”.⁶² Mint utóbb kiderült a legtöbb zsidó őrizetes a mauthauseni táborba került.⁶³

Az auschwitzzi deportálást megelőző hetekben a gettóban tartózkodó zsidó ügyvédek folyamatban lévő ügyeit keresztény ügygondnokok látták el. Az irodagondnokok számára azonban – miként ez a következő beadványából ki is derül – szükséges lett volna némi személyes tájékoztatás is a zsidó ügyvédek részéről. *Seffer László* ügyvéd, *Pfeifer Márk* irodájának kirendelt irodagondnoka 1944. június 9-i érkezéssel azzal a kéréssel fordult a Pécsi Ügyvédi Kamarához, hogy járjanak

⁵⁴ ARATÓ, Napló 1944. március 21-i bejegyzés

⁵⁵ ARATÓ, Napló 1944. március 22-i bejegyzés

⁵⁶ *Külley János* őrizetbe vétele nem tarthatott sokáig, hiszen 1944 júniusában Kolozsvár polgármester-helyettesévé nevezték ki (Dunántúl, 1944. június 25. 6.), ugyanakkor az egyetemre visszakerülő *Entz Béla* professzornak pedig sikerült megakadályoznia, hogy az orvosi kar nagyértékű műszereit és felszerelését a háború végén a nyilasok nyugatra vigyék, lásd BENKE, 80 éves az orvosi kar 78.

⁵⁷ ARATÓ, Napló 1944. március 26-i bejegyzés

⁵⁸ HABEL, Pécsi levelek 319.

⁵⁹ ARATÓ, Napló 1944. március 26-i bejegyzés

⁶⁰ ARATÓ, Napló 1944. április 5-i bejegyzés

⁶¹ ARATÓ, Napló 1944. április 5-i bejegyzés

⁶² ARATÓ, Napló 1944. április 18-i bejegyzés

⁶³ SCHWEITZER, A pécsi izraelita hitközség története 142.

közre a közigazgatási hatóságoknál, hogy „*a névjegyzékből törölt ügyvédek a jelenlegi elzárt és szigorúan őrzött helyről (az úgynevezett gettóból) bizonyos rövid időre kijöbessenek néha az irodájuk gondnokainak való bővebb felvilágosításuknak a szolgáltatása és adása céljából.*” Ezt kívánná meg ugyanis a „*keresztény ügyfelek*” érdeke.⁶⁴ Nem ismeretes, hogy milyen eredményt sikerült *Seffer Lászlónak* elérnie, annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a zsidó ügyvédek – de legalábbis egy részük – nem vesztették el „*keresztény ügyfeleiket*” a diszkriminatív rendelkezések következtében.

A gettó kiürítését követően 1944. július 4-én kezdődött meg a zsidók Pécsről történő elhurcolása. Azután, hogy az auschwitzzi megsemmisítő tábor felé tartó teher szerelvények – marhavagononként 70-80 halálra szánt zsidóval – elhagyták a pályaudvart, már csak a kivételezett illetve a vegyes házasságban élők maradhattak a városban. Pécs lényegében zsidómentes lett.

A kisegítő katonai munkaszolgálatot teljesítő, továbbá a Gestapo által letartóztatott valamint a haláltáborokba hurcolt pécsi zsidó, vagy zsidó származású ügyvédek közül 30-an váltak a holokauszt áldozatává: *Agulár József* (1907), *Bálint László*† (1908), *Bedő Antal* (1909), *Bíró Jenő* (1878), *Bokor László* (1909), *Büchler Dávid* (1878), *Gál Tibor* (1910), *Greiner József* (1877), *Gombos Ede* (1888), *Gyenes Miklós* (1902), *Hollósi László* (1905), *Hónig Ferenc* (1901), *Karczag Jenő* (1887), *Kemény Jenő* (1886), *Krausz Sándor*† (1895), *Krausz Sándorné*† (1895), *Mandel Károly* (1876), *Molnár Pál* (1893), *Nemes István*† (1894), *Pap Sándor* (1884), *Pfeifer Márk* (1881), *Politzer Ferenc* (1906), *Rasofszky Elek* (1888), *Schwarzenberg Andor* (1896), *Stein Alfréd* (1900), *Steiner László* (1907), *Steiner Ernő* (1891), *Tausz Dezső* (1881), *Wolf Lajos* (1906), *Wolf Mór* (1882).⁶⁵

4. Befejezés helyett

Az 1938-at követően elfogadott, a polgári jogegyenlőség elvét felrúgó zsidótörvények egyrészt az érintett ügyvédek önkormányzati és érdekképviselői jogosítványait csorbították, másrészt gyakorlatilag ellehetetlenítették a zsidó ügyvédjelöltek ügyvédi kamarai felvételét, harmadrészt pedig az ügyvédi megbízatások vállalását korlátozták vagy zárták ki. A zsidó ügyvédek praxisjogtól történő teljes megfosztása – azaz a *numerus nullus* maradéktalan érvényesítése – 1944 tavaszán következett be. Mindezek a folyamatok a Pécsen működő zsidó ügyvédek sorsának alakulásán keresztül is megfigyelhetők. Miközben a Pécsi Ügyvédi Kamara 1938-at követően jogkövető magatartást tanúsított – nem emelte fel a szavát a jogkorlátozó rendelkezések ellen –, egy-egy gesztus erejéig még megnyilvánult valamiféle kollegialitás a jogaiktól fokozatosan megfosztott zsidó kamarai tagok irányába. Ez azonban nem változtat azon a tragikus tényen, hogy a pécsi zsidó ügyvédek közül csupán minden harmadik élte túl a második világháború megpróbáltatásait.

Felhasznált források és irodalom

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) IX. 603. Pécsi Ügyvédi Kamara iratai 1875 – 1944

⁶⁴ MNL BML IX: 603. b. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 80. doboz. 1944 I. 45/A. Zsidó ügyvédek törlése.

⁶⁵ A névsor összeállítása az alábbi források, illetve kiadványok alapján történt: Magyar Közlöny, 1945. július 18. 4., 1948. február 25. 2., 1949. január 21. 4., Könyvek könyve 1940 – 1945, továbbá BUCHMÜLLER, A holokauszt során elhunyt magyar ügyvédek 133–134. A zsidó származású, de nem izraelita vallású ügyvédek† jelöli.

- A Pécsi Ügyvédi Kamara 1938. évi jelentése. Pécs 1939 = Kamarai jelentés 1938
- Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai X. Budapest 1938 = Irományok X
- Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai XII. Budapest 1939 = Irományok XII
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai V. Budapest 1942 = Irományok V
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója II. Budapest 1942 = Napló II
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója X. Budapest 1941 = Napló X
- Dunántúl, 1935. szeptember 3-i lapszám
- Dunántúl, 1938. július 30-i lapszám
- Dunántúl, 1939. augusztus 25-i lapszám
- Dunántúl, 1941. május 9-i lapszám
- Dunántúl, 1944. május 11-i lapszám
- Dunántúl, 1944. június 25-i lapszám
- Magyar Közlöny, 1945. július 18-i lapszám
- Magyar Közlöny 1948. február 25-i lapszám
- Magyar Közlöny 1949. január 21-i lapszám
- Pécsi Napló, 1926. szeptember 17-i lapszám
- Pécsi Napló, 1934. december 19-i lapszám
- Pécsi Napló, 1941. november 26-i lapszám
- ARATÓ Jenő: A polgárember élete tegnap és ma. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár, Fond 119.
- ARATÓ Jenő: Napló 1941-1946. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Fond 119/3-II.
- BENKE József: 80 éves az orvosi kar. 75 éves a pécsi egyetemi képzés. Pécsi Szemle 1998/1–2. 78.
- BUCHMÜLLER Péter: A holokauszt során elhunyt magyar ügyvédek. In: KOVÁCS M. Mária (szerk.): Kései főhajtás. A holokauszt jogász áldozatai. Budapest 2016, 133–134.
- CSIBI Norbert: A Pécsi Ügyvédi Kamara 1875-1907 között – megalakulás és nehézségek. In: DÉVÉNYI Anna – RAB Virág – SCHWARCZWÖLDER Ádám (szerk.): Hatodik országos interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai. Pécs 2009, 29–47.
- DON, Jehuda: A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 18 – 20. században. Budapest 2006
- HABEL János (válogatta és szerkesztette): Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról. Pécs 2014
- HARCOS Ottó: A Pécsi Pannónia Sörgyár története. Pécs 1972
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon. Pécs 2012
- KOVÁCS Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest 1922
- KOVÁCS Alajos: A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében. Budapest 1938
- KOVÁCS M. Mária: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között. Budapest 2001
- Könnök könyve. 1940-1945. Mártírjai emlékére a Pécsi Izraelita Hitközség. Pécs 1949
- LENKEI Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs 1922
- SCHWEITZER József: A pécsi izraelita hitközség története. Budapest 1966
- TILKOVSKY Loránt: „A zsidótörvények mint a Holocaust előzményei”. In: BRAHAM, Randolph L. – PÓK Attila (szerk.): The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later. New York 1997
- VÉRTESI Lázár: Ügyvédek Pécs társalmában a 19 – 20. század fordulóján. In: VARGHA Lajos – VONYÓ József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 10-11-12. Előadások Pécs történetéből '98, Előadások Pécs történetéből '99 és az Előadások Pécs történetéből 2000 című konferenciák válogatott előadásai. Pécs 2002, 167–194.
- IFJ. WESZPRÉMY Kálmán: A magyarországi zsidóságról I. A magyarországi zsidók statisztikája. Debrecen 1907

NAGY Janka Teodóra
tanszékvezető egyetemi tanár
PTE KPVK

DOI: 10.15170/ DIKE.2018.02.01.05

Adatok a polgári jogintézmények kialakulásához: a szociális gondoskodás tradicionális és modern formái a bonyhádi zsidó közösségben¹

Details towards the Evolution of Civil Legal Institutions: the Traditional and Modern Forms of Social Care in the Jewish Community of Bonyhád

The study wishes to contribute to the examination of the evolution of civil legal institutions mainly by reviewing the traditional and modern forms of social care developed in the Jewish community of Bonyhád. Based on historical and archival sources it presents those forms of social caregiving from the 18th century until the World War I that also became incorporated into modern law evolving after the Austro-Hungarian Reconciliation. Based on a local practice, the study wishes to draw attention to how the Chevra Kadisa, the earliest dominant scene of caring for the poor and vulnerable in the Jewish religious communities became the predecessor of major legal institutions (societies, associations) of the civil society developed in the modernisation process of the 19-20th centuries.

Keywords: *civil legal institutions, traditional and modern, Chevra Kadisa, Jewish religious communities, fundamental rules of societies and associations, social care, Bonyhád*

A tanulmány a polgári jogintézmények kialakulásának vizsgálatához elsősorban a szociális gondoskodás bonyhádi zsidó közösségben kiforrott tradicionális és modern formáinak áttekintésével kíván hozzájárulni. Történeti és levéltári források alapján mutatja be a szociális gondoskodás azon formáit a 18. századtól az első világháborúig terjedő időszakban, amelyek a kiegyezést követően kiépülő modern jogrendbe is beillesztésre kerültek. Arra kívánja felhívni a figyelmet egy helyi gyakorlat alapján, hogy a *Chevra Kadisák*, mint a zsidó hitközségekben a szegényekről, elesettekről történő gondoskodás legkorábbi színterei, miként váltak a 19–20. századi modernizáció folyamatában kialakuló polgári társadalom meghatározó jogintézményeinek (egyletek, társulatok) előképeivé.

1. A bonyhádi zsidó közösség

A bonyhádi zsidóság² történetéről, emlékeiről, a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz figyelmére is számot tartó közösségi szokásrendjéről egy több nemzetiségű, döntően a kulturális diverzitást értéként tételező település történetében elfoglalt helyéről, emlékeiről éppen e folyóirat hasábjain megjelent tanulmányomban már részletesen szóltam.³ Az ott megfogalmazott összegzés

¹ A tanulmány az OTKA K 109191. sz. kutatás támogatásával készült.

² Amely hosszú ideig a budai, a pozsonyi és a pápai után a negyedik legjelentősebbként számon tartott hitközséggé vált.

³ NAGY, Kulturális diverzitás 51–65.

legfontosabb megállapításait kiemelve kívánom felvázolni annak a közösségnek a történetét, amely tradicionális szociális gondoskodási gyakorlatát elemezve fogalmazódik meg a kérdés: gyakorolt-e hatást, s ha igen, milyen módon a modern állami gondoskodás előképének tekinthető segélyező és jótékonyági egyletek, társulatok szabályozására és működésére a zsidó hitközségek szociális gyakorlata.

A dél-dunántúli Völgyesség központját, Bonyhádöt a török kiűzését követően etnikai, nyelvi és vallási sokszínűség jellemezte: 1721-től az ország különböző részeiből érkezett katolikus és református magyarokkal telepítették be, 1724-től pedig katolikus és evangélikus német telepesek érkeztek kisebb csoportokban. Bonyhád zsidók lakosait az 1741-es összeírás említi először, de vannak adatok zsidók jelenlétére már a 17–18. század fordulójáról is.⁴ A bonyhádi zsidók a 18. század második felében több hullámban, de alapvetően a Habsburg Birodalomból, illetve annak örökös tartományaiából, többségükben (50%) a morva-cseh területekről jöttek.⁵ A kibocsátó helységek között elsősorban morvaországi (Altort, Austerlitz, Bisencz, Boskowitz, Bürnitz, Eisgrub, Góding, Nikolsburg, Ostrava, Trebitsch) és csehországi településeket találunk (Bitschof, Barmal, Audlup, Nahod, Polnau, Prága, Prossnitz, Ranschburg) és néhány lengyel települést (Kamenetz, Conskanolje, Lublin, Vengaroff).⁶ Bonyhádön – amely kellő közelségben volt a mind nagyobb vonzerőt jelentő baranyai és délvidéki piackörzetekhez, viszont elég távol a zsidók letelepedését/éjszakázását tiltó pécsi püspökség területétől – 1741-ben 4, 1746-ban 41, 1759-ben 149, 1759-ben 149, 1787-ben 284, 1820-ban 1.631, 1854-ben pedig 1.563 tagja volt az 1746-ban megalakuló zsidó hitközségnek, amelynek első rabbija *Jibok Spitz* volt.⁷

A gyors létszámnövekedést magyarázza az említett demográfiai vákuum, az egyébként is zajló népességváltás illetve újrendeződés folyamata a török alól felszabadított területen, így Bonyhád és környékén a 18. században. A nyugati típusú, német kultúrkörből érkező zsidóságot a német telepesekkel nemcsak a nyelv kötötte össze, hanem a már meggyökeresedett, de még nem tősgyökeres völgyeségi svábok is megkönnyítették az új környezetbe való beilleszkedést. Egy többnemzetiségű környezetben pedig immár harmadik közösségként könnyebben elfogadtatták/elfogadták vallási és nyelvi különbözőségüket.

A bonyhádi zsidók jól beilleszkedtek a kialakuló térségi etnikai munkamegosztásba is: a nagyobb arányban katolikus, kisebb részben református magyarok kizárólag földművelésből éltek, a svábok földművelésből és háziiparból. Terményeik, termékeik értékesítését felvállalva a bonyhádi zsidók (a zsidó családfők 50%-a kereskedelemmel foglalkozott az 1808. évi népesség összeírás szerint) betöltötték azt az űrt, amely az itt élők gazdasági tevékenységében keletkezett. Megtalálták helyüket komplementer tevékenységük révén a terület társadalmi-gazdasági struktúrájában is. Kedvező helyzetet teremtett, hogy Bonyhád földesurai, a Perczelek és a Kliegelek felismerték, hogy

⁴ VÖRÖS, Bonyhád; EGYED, Bonyhád 3. 7. lábjegyzet; KNÁBEL, Geschichte; EISNER 1965.

⁵ A Bonyhádön letelepedők másik felét azok a magyarországi és környékbeli zsidók jelentették, akik szintén elsősorban a *Mária Terézia* által igazgatott Habsburg Birodalom polgárai voltak, legfeljebb már némi helyismerettel rendelkeztek az újra benépesedő *Swäbische Türkei* területén.

⁶ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1944-ig.

⁷ Conscriptio Judaeorum Comitatis, Tolnae 1746. július 6.; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 148. *Eisner János* már 1703-ból említi ugyan sírkövet a régi, később neológ temetőből, de a folyamatos jelenlét kezdőidőpontjaként a szakirodalomban 1741 az elfogadott. EISNER, A bonyhádi 12.; EGYED, Bonyhád 7.; KNÁBEL, Geschichte; BLAU, Bonyhad; BÜCHLER, A bonyhádi; NAGY, Néprajzi; KACZIÁN, Egyesületek.

az ideérkező zsidók gazdasági és kereskedelmi tapasztalatai az adott időszak gazdasági modernizációja, a majorsági gazdálkodás időszakában rendkívül jól hasznosíthatóak, illetve a földesúri jogosítványok és haszonvételek számukra bérbeadása gyorsan megtérülő gazdasági haszonnal jár.⁸

A döntően morva és cseh területekről érkező fiatal zsidók egy része azért indult útnak, mert III. Károly 1726-ban kibocsátott rendelete az örökös tartományokban megtiltotta, hogy a zsidó családoknak egynél több tagja házasodjon, vagy önálló háztartást vezessen. A már mezőváros Bonyhád felekezetiént deklarált, de ténylegesen a gazdasági, társadalmi és a politikai egyensúly megőrzése érdekében 1799-ben egyezség született a földesurak és a zsidó hitközség között, hogy nem adnak ki további letelepedési engedélyt. Ezzel egy homogén nyugati (német, morva) gyökerű zárt zsidó közösség konzerválódott Bonyhádon.⁹

A bonyhádi zsidóság gazdasági erejével párhuzamosan nőtt a hitközség lélekszáma, amely 1820-ban volt a legnagyobb (1.631 fő). Később a mobilitást a zsidók számára engedélyező 1840. évi XXIX. törvény, majd a zsidók emancipációjáról rendelkező 1867. évi XVII. törvény következményeként ez a létszám stagnált, később a zsidók számára is megnyíló urbanizációs színterek, a polgárosodás, a modernizáció kínálta életlehetőségek kiszélesedése miatt rohamosan csökkent. A bonyhádi zsidóközösség életében fordulópontot jelentett az 1868. évi zsidó hitfelekezeti kongresszus, amely eredményeként a bonyhádi zsidó hitközség úgy döntött, hogy a kongresszusi (neológ) irányzatot fogják követni. Mindössze 7 család tartott ki az ortodox irányzat mellett, megalapítva a településen az ortodox hitközséget. Az országos tendenciákkal egyezően vallási szokásaiban a bonyhádi nyugati típusú bevándorló zsidó közösség is a neológiát helyezte előtérbe és nyitottabb volt az emancipációs-asszimilációs folyamatokra. A bonyhádi ortodox hitközség tagjai megtartották vallásukat, fenntartották, sőt új zsinagógával és rituális építményekkel bővítették a közösségi színtereket. Az első világháborúig létszámuk megtöbbszöröződött,¹⁰ míg a neológ közösség sorra zárta be rituális épületeit, mert az asszimiláció során elveszítette a polgárosodás modernizációs folyamatában nemzetközi, országos vagy helyi közösségi szinten nagyszerű személyes karriert elérő tagjait.¹¹

2. A szociális gondoskodás tradicionális formái a bonyhádi zsidó hitközségben

A 19. században – a statisztikai munkák és országleírások fénykorában – a szerzők Bonyhád kapcsán három területileg, szervezetileg és szokásaiban is elkülönülő csoportról szóltak: a

⁸ Erről részletesen: NAGY, Kulturális diverzitás.

⁹ Ez természetesen nem jelentette a vagyoni és társadalmi differenciáltság hiányát a közösségen belül. Néhány vagyonos kereskedő mellett hamarosan kialakult a boltosok köre a batyus, házaló, iparcikkkel kereskedő szegény zsidók többsége és a bonyhádi zsidó közösség foglalkozási szempontból is viszonylag tagolt volt.

¹⁰ Az ortodox hitközség az I. világháború éveiben az alapító 7 család helyett már 100-110 családot tudhatott a tagjai között egyrészt a Bonyhád környéki falvak zsidó családjai, másrészt sajátos módon a továbbra is híres bonyhádi ortodox jesivába érkező, majd a városban családot alapító nyugat-magyarországi zsidó fiatalok által gyarapítva a létszámot.

¹¹ NAGY, Kulturális diverzitás 64. A bonyhádi zsidó közösség történetére vonatkozó legfontosabb munkák: BÜCHLER, A bonyhádi; VÖRÖS, Bonyhád; EISNER, A bonyhádi; BLAU, Bonyhád; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1944-ig; SOLYMÁR, A bonyhádi; SZILÁGYI, A bonyhádi.

magyarokról, a németekről és a zsidókról.¹² A bonyhádi zsidóság – a döntő többségében katolikus magyarokhoz és az evangélikus németekhez hasonlóan – nemcsak a mindennapjait szigorúan meghatározó vallási szokások, életvitel és gondolkodásmód révén különült el, hanem a másik két közösséggel egyezően önálló igazgatási szervezettel is rendelkezett. „*Vagyon Törvényházok, Birójok, Kisbirójok, Eskütjeik, Jegyzőjük, éjjeli Vigyázójok.*” – tudósított 1823-ban *Egyed Antal*.¹³ A vitás ügyeket Bonyhádon mindenki saját közösségén belül intézte el. Leggyakrabban a rabbihoz fordultak peres ügyekben és akár egészen köznapi, a külső szemlélő számára talán jelentéktelennek tűnő esetekben is.¹⁴ Fenyítő jogú zsidóbíró is működött Bonyhádon, de tevékenységére vonatkozóan sajnos csak töredékes adataink, közvetett tudósításaink vannak.¹⁵

A bonyhádi zsidó hitközség tagjainak mindennapjai szigorúan meghatározták a vallási normák. Sajátos vonást jelentett a vallási és közösségi élettel, a szigorú vallásgyakorlással összefüggő speciális tisztségviselők köre. Ilyen volt már a 19. században a rabbi,¹⁶ a dajjan, a kántor, a metsző, a templomi énekes, a tanító, a templomszolga, a fürdőgondnok és a hajnali költögető.¹⁷ A visszaemlékezések, a történeti és levéltári források mellett a bonyhádi zsidóság története szempontjából figyelemre méltóak a hitközség közösségi épületei. Ezek nagy számában az anyagilag gyarapodó közösségi tagok hozzájárulásai mellett a településen fontos szerepe volt a földesúri támogatásnak is.¹⁸ Az első imaház az 1745 – 1768 között Bonyhádon rabbiként működő nikolsburgi R. *Jichok ha-Lévi Spitz* (*Jichak Spitz*) építtette 1764-ben.¹⁹ A folyamatosan gyarapodó közösség mind gyakrabban hangoztatott zsinagóga építési terveit felgyorsította az a szomorú esemény, hogy az 1794-es tűzvész során elpusztult az istentisztelet és imaalkalom helyszínéül szolgáló épület, a lángok martalékává váltak a hitközség kegytárgyai. Az új zsinagóga építése, amelyet 1868 után a neológ (kongresszusi) hitközség használt, 1795-ben kezdődött.²⁰ Az ortodox zsinagóga 1924-ben épült, és 1955-ben még naponta imádkoztak benne.²¹

A bonyhádi hitközségben már az 1746 – 1748 – 1754. évi, majd az 1784. évi összeírásban is találkozhatunk az alapfokú zsidó vallási ismereteket nyújtó iskolákra illetve tanítókra utaló

¹² *Egyed Antal* összeírása szerint 1820-ban az akkor 4.709 lakosából 1.631 zsidó, 1.586 katolikus, 1.132 evangélikus, 360 református, 1854-ben *Fényes Elek* 1.566 katolikus, 1.563 zsidó és 1.482 evangélikus lakosról szól a mindössze 262 református mellett.

¹³ EGYED, Bonyhád 9.

¹⁴ Erre példákat közöltem: NAGY, Kulturális diverzitás 52–55.

¹⁵ EISNER, A bonyhádi 95.

¹⁶ „*Rabbinusukat jól fizetik s betsben tartják. Ennek kötelessége minden hónapban legalább egyszer prédikálni. Házánál a Talmudot rendszerint tanítani, a Házások közt támadott pereket elgázítani, őket összebékéltetni, vagy ha szükséges elválasztani, néha örökre is, a Törvény és Fenyíték megtartására ügyelni, a házasulandókat összeadni, kétes esetekben valamely állat szabados vagy tilalmas megebetését elbatározni. A környülmetlés nem az ő dolga, ezt abboz értő Vének viszik végbe (...)*” EGYED, Bonyhád 7.

¹⁷ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 181; EGYED, Bonyhád 7.

¹⁸ A *Kliegel* és a *Perczel* család először épületet adott bérbe a megtelepedett zsidók számára imaház céljára, majd területet és támogatást nyújtott az új zsinagóga építéséhez. A *Perczelek* 1814-ben lehetővé tették, hogy a hitközség épületet vásároljon rituális fürdő, elemi iskola és szolgálati lakás céljára. Lásd: SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 185.

¹⁹ SZABÓ, A bonyhádi.

²⁰ Az új zsinagógát 1795-ben kezdték építeni: a tarcali után (1779) a második legkorábbi (1795 – 1796), a mádival (1795 – 1798) azonos időszakból származó műemlék. A feljegyzések szerint a hitközség tagjai maguk faragták a köveket, a pallérok és a munkások is a bonyhádi hitközség tagjai voltak.

²¹ Jelenleg szintén magántulajdonban van, bútorraktárnak használják.

bejegyzésekkel,²² 1868-tól pedig a neológ és az ortodox hitközség egyaránt működtetett 6-6 osztállyal népiskolát. Ezek mellett több magánkézben lévő zsidó elemi iskoláról (*béder*) tudunk Bonyhádon, ahol a betűvetést és az olvasást tanították (1851-ben pl. 12 található a városban). Rendkívül jó híre volt a hitközség által fenntartott bonyhádi Talmud iskolának is (*jesiva*), ahová Kolozsvárról, Szatmárról, Dunaszerdahelyről, Pozsonyból, Bécsből is érkeztek a nagytudású bonyhádi rabbikra kíváncsi diákok. A bonyhádi *jesiva* bejárati ajtajánál elhelyezett kőtábla szerint az 1795-ben épített zsinagóga mellett álló épületet „*Tóratanulás és ájtatoskodás céljára*” adományból építették 1801-ben. Az épület a hitközség kettéválása után neológ népiskola lett, később a *béder* és a *jesiva* ortodox irányítás alá került, az ortodox hitközség *béderjében* továbbra is 6-8 tanító oktatta a különböző korú gyermekeket.²³

A zsinagóga közelében volt a rituális fürdő (*mikve*), amely meglétét már *Egyed Antal* is megemlítette 1823-ban: „*A zsidóknak derék fürdőházok tavaltól fogva, két emeletre, hol a közönséges asszonyok-mártóján kívül, hat kád vagyon a fürödni akarók alkalmatosságára.*”²⁴ Az 1920-as években a neológ hitközség mikvéjét megszüntették, a továbbiakban térítés ellenében ők is az ortodox fürdőt használták.

Mindkét felekezett rendelkezett maceszsütödével, ahol a húsvéti kovásztalan kenyeret készítették. A neológ hitközség azonban a harmincas években már nem újtotta fel a sajátját, hanem a budapesti hitközségtől szerezte be az ünnepi ételt.²⁵ Az ortodox hitközség maceszsütödéjének újjáépített épülete viszont a mai napig megvan.

Bár a legkorábbi sírkövet 1703-ra, illetve 1726-ra datálták, a szakirodalom abban ért egyet, hogy a régi zsidótemető 1768 előtt jött létre.²⁶ A halottasházat, amely mai is ott áll Bonyhádon a régi (utóbb neológ) zsidó temető Vörösmarty téri bejáratával szemben, 1793-ban építették.²⁷ A zsidók sajátos helyzetét tükrözi Bonyhádon az is, hogy az országos gyakorlattól eltérően temetőjük nem a településen kívül, hanem közvetlenül a katolikus temető mellett, attól egyetlen fallal elválasztva helyezkedik el.²⁸ Figyelemre tart számot, hogy a temető-kert elején van egy sír külön elkerítve: a szájhagyomány azt tartja, hogy a perlekedő tagot a hitközség és a *Chevre Kadisa* csak a

²² A zsidó hitközségekben a kisgyermek három éves korában kezdte elsajátítani a héber ábécé betűit. „*Ötéves korban kezdő a gyerek tanulni a Bibliát. Tízéves korban a Misnát. Tizenhárom évesen köteles a parancsolatokat betartani (bár micvá). Tizenöt évesen a Talmudban búvárkodik (...).*” (Misna)

²³ A Bonyhád, Vörösmarty u. 24. sz. házban a két világháború között az agg *Ausch Izák* és a javakorabeli *Márkus József* kereskedők magánjesivát tartottak fenn.

²⁴ EGYED, Bonyhád 7. Hozzáfűzi később: „*Feljebb említette, hogy a Zsidó községnek Bonyhádon fürdőháza vagyon. Itt az a hely, hol tisztulások után a Zsidó Asszonyok megmártják magokat. Egészen le kell a víz alá bukniok, úgy hogy a víz a fejük felett elcsapjon, s ezt edig a legkegyetlenebb téiben is, fagyos vízben minden hónapban tenniük kellett. Most már ezt a vizet is melegítik.*” EGYED, Bonyhád 9.

²⁵ EISNER, A bonyhádi 105.

²⁶ Épült *Moshe Jichák* és felesége *Eszter* adományából. EISNER, A bonyhádi; VÖRÖS, Bonyhád. EGYED, Bonyhád 10. „*Meghalván valaki közjülik, egy arra rendelt deszkára fektetik és megmossák. Azután tiszta fejébe öltöztetik és még lepedőbe is takargatván így a Szent Mihály lován fekete posztóval béronva a temetőbe viszik. Mind a két nemen levők a nőket, de asszonynak a férfi temetését követni nem szabad. A sír oldalai deszkázva vannak, de fenekre nintsen. Beléeresztik a holt testet hanyat egyenesen elejéngetik s rátévetvén a fedél földel behányják. Különös hogy azon Házbelieknek, honnan valaki kihal nyolc egész nap a földön kell ülniök. Semmit dolgozniök nem szabad, s enni is más házaktól kapnak.*” EGYED, Bonyhád 8.

²⁷ EISNER, A bonyhádi 49.

²⁸ Ezt a falat *Klégel Ignác* földbirtokos építette 1800-ban, amikor megengedte a zsidóknak, hogy a katolikus temetőig terjedjen a temetőjük.

parcellákon kívül volt hajlandó eltemetni.²⁹ A régi (neológ) temetőben található *Boskowitz Wolf* rabbi sírja. A különvált ortodoxok csak 1879-től temetkeztek új, a katolikustól délre fekvő temetőjükbe. A neológ hitközség tagjai 1947-ben állították fel az Emlékezés Falát a régi temetőben.

A temető udvarán 1820-ban már kórház jellegű szegényházat építettek, amelyet 1868-ban felújítottak. A neológ hitközség a 19. század második felétől működtette a sütőde szomszédságában ma is látható egykori Szeretetházat, amelyet azonban még a századforduló előtt eladtak. Ezt követően csak a metsző lakásában tartottak fenn két szobát a hozzátartozók nélküli egyedülálló rászorulóknak, akiknek ételmezéséről úgy gondoskodtak, hogy „*napokat*” ehettek a hitközség „*jószívű*” tagjainál.³⁰

3. A Chevra Kadisa, mint a szociális gondoskodás tradicionális színtere a bonyhádi zsidó közösségben

A bonyhádi *Chevra Kadisa* (Szent Egylet) előzményeiről keveset tudunk. Alapvetően az 1888. február 15-én tartott közgyűlésen elfogadott *Chevra Kadisa* alapszabály I. fejezetének 1. §-a hivatkozik előzményként a „*már 1753. évben a bonyhádi izr. hitközség kebelében fenállott betegek ápolásával és halottak temetkezésével foglalkozó egyletre*”, amely „*rendeltetését és szervezetét az itt jelzett jótékony és kegyes czélokra nézve ezentúl is megtartja a mennyiben azok jelen alapszabályok által módosítást nem szenvednek.*”³¹ A szegény sorsú betegek szervezett gondozásával, gyógyszerezésével, a holtak eltemetésével és emléküik vallásos megőrzésével foglalkozó bonyhádi Szent Egylet megalapítását *Szilágyi Mihály* ugyanezen forrás alapján szintén 1753-ra teszi.³² *Eisner János* viszont úgy tudja, hogy *Gumprich ben Shmuel* 1754-ben fektette le a betegség, a kórházi ellátás és a halál esetére szóló gondoskodás alapelveit meghatározó új szabályokat.³³

Elgondolkodtató a bonyhádi *Chevra Kadisa* korai datálása, amely a morvaországi Nikolsburgból érkezett, már az 1746. évi megyei összeírás szerint is Bonyhádon tartózkodó *Jichak Spitz* rabbi idejére esik.³⁴ Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a bonyhádi zsidó hitközség tagjainak közel fele a morva-cseh területekről jött a 18. század folyamán, s olyan erősen kötődtek a szülőföldhöz, hogy rabbijaikat is rendszerint erről a területről választották, második rabbijuk, *Jiszrael Bisencz* pedig 1770-ben egy rituális, 1777-ben egy magánjogi kérdésben *Landau Ezekiel* prágai rabbihoz fordult tanácsért,³⁵ akkor nem érdektelen röviden kitérni a prágai zsidó hitközség korai *Chevra Kadisáira*.

²⁹ EISNER, A bonyhádi 50.

³⁰ Az egykori Szeretetház ma is látható a Rákóczi u. 7. sz. alatt. EISNER, A bonyhádi 54.

³¹ A bonyhádi izr. hitközség *Chevra Kadisa* alapszabályai. 1889. NOL Tolna megyei Levéltár, 1. Bonyhádi Izraelita Hitközség Chevra Kadisájának Alapszabálya. In: Tolna Vármegye Egyesületi Alapszabályainak Gyűjteménye Bonyhád. Tolna Megyei Levéltár IV/B/423.

³² A Szent Egylet szegény sorsú betegek szervezett gondozásával, gyógyszerezésével, a holtak eltemetésével és emléküik vallásos megőrzésével foglalkozott. *Szilágyi Mihály* a bonyhádi izr. hitközség *Chevra Kadisa* alapszabályai 1888. I. pontjára hivatkozva 1753-ra teszi a bonyhádi egylet megalakítását. (TML Zsidó egyletek) SZILÁGYI, A bonyhádi 51.

³³ A *Szilágyi* által – az 1889-ben elfogadott alapszabályban jelzettekkel egyezően – 1753-ra, *Büchner* és *Eisner* által 1754-re datált *Chevra Kadisáról* ír: SZILÁGYI, bonyhádi; SZILÁGYI, Mozaikok; SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig; SZILÁGYI, Zsidóközösségek és EISNER, A bonyhádi.

³⁴ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 201.

³⁵ SCHWEITZER – SZILÁGYI, A Tolna... 1867-ig 201.

A betegek ellátásáról, a halottakról és a temetkezés szertartásáról, valamint a temető és a sírok rendbetartásáról gondoskodó jótékonyági és vallásos egyletek kialakulása tekintetében megoszlanak a vélemények: vannak, akik a bibliai, mások a talmud korig vezetik vissza ezek megjelenését.³⁶ A középkori Európában az első *Chevra Kadisát* Eliézer Áskenázi alapította Prágában 1564-ben, *Juda Löw ben Becáel* prágai főrabbi pedig rendeletet (*takkana*) hozott a Habsburg birodalmon belüli kiterjesztésére.³⁷ A 17-18. században már Európa szerte ismert volt a Szent Egylet, amelynek alapszabályát Prágából az 1564., 1689., 1692., 1694., majd 1713. és 1717. éveket is belefoglalva Gabriel ben Moses Altschul 1759. évi kéziratából ismerjük. Az 1711-21 között készített kézírásos, díszített előlapú nikolsburgi *Chevra Kadisát* még a nikolsburgi születésű bonyhádi rabbi, *Jichok Spitz* és a környékről útnak induló zsidó családok is ismerhették.³⁸

A zsidóknak Bonyhádán 1754-ben már volt menhelyük és kórházuk, ahogyan működött a *Chevra Kadisa* is.³⁹ A Szent Egylet legfontosabb feladata a betegekről, szegényekről gondoskodás mellett a szent község halottainak rituális eltemetése, emléküik megőrzése és a temető gondozása volt. *Egyed Antal* 1823-ban pontosan leírja a zsidó temetkezési szokásokat: „*Meghalván valaki közülük, egy arra rendelt deszkára fektetik és megmossák. Azután tiszta fejrbe öltöztetik és még lepedőbe is takargatván így a Szent Mihály lován fekete posztóval bévonva a temetőbe viszik. Mind a két nemen levők a nőket, de asszonynak a férfi temetését követni nem szabad. A sír oldalai deszkázza vannak, de feneke nintsen. Beléeresztik aholt testet hanyat egyenesen elegyengetik s rátétetvén a fedél földdel behányják. Különös hogy azon Házbelieknek, honnan valaki kibal nyolc egész nap a földön kell ülniek. Semmit dolgozniok nem szabad, s enni is más házaktól kapnak.*”⁴⁰

Az 1754-ben szerkesztett *Chevra Kadisa* a vallási szabályokhoz és a szokásokhoz szigorúan alkalmazkodva szabályozta az egylet életét, a tagsági feltételeket, a tagok jogait és kötelezettségeit. *Büchler Sándor* még a bonyhádi *Chevra Kadisa* iratainak jó ismerőjeként említi az előjárók között *Krausz Lajos* nevét.⁴¹ *Eisner* és *Szilágyi* is hivatkozik arra, hogy a csak töredékeiben fennmaradt alapszabály egyik szakasza arra kötelezi a munkaadókat, hogy szolgáljukat és cselédjüket saját házukban két héten át ápolják, csak azután szállíthatják be a zsidó menhely- és kórházba, ahol 3 napig a jótékonyági gondnok törődik velük, tőle pedig a betegápolók veszik át a gyógyítást és ellátást.⁴²

Az európai zsidó (askenázi) világban a középkori rabbik által hozott kötelező érvényű rendeletek (takkanot) tekinthetőek az alapszabályok előzményeinek. A legkorábbi alapszabályok a zsidó községek és a *Chevra Kadisák* szabályzatai voltak, amelyeket a hitközségi és a *Chevra*-könyvekben jegyeztek le.⁴³ Ilyen könyv volt az *Ausgabe Buch* is, amely az egylet feladatairól, gazdálkodásáról nyújtott képet 1840 és 1853 között. A három átutazó szegény részére kifizetett segély, a temetés alkalmával a két sírásónak, vagy a gyógyszerári számlákra átadott összeg, az éjszakai virrasztáshoz a kávé beszerzésére, vagy az özvegy rabbiné számára történő pénzügyi kiadás

³⁶ Magyar Zsidó Lexikon, Szentegylet címszó.

³⁷ U.o.

³⁸ PUTIK – KOSAKOVA – CABANVA, Jewish customs.

³⁹ Budán már 1626-ban, Óbudán 1770-ben, Pesten 1788-ban működött *Chevra Kadisa*.

⁴⁰ EGYED, Bonyhád 8.

⁴¹ BÜCHLER, A bonyhádi 414. 1. Lábjegyzet.

⁴² EISNER, A bonyhádi.

⁴³ BARABÁS, Magyarországi 7.

éppen úgy adatokat szolgáltat a bonyhádi *Chevra Kadisa* mindennapi életéhez, mint a rabbi számára megállapított tiszteletdíj talmudi előadásáért.⁴⁴

A 19. század közepéig a Szent Egyletek alakításának engedélyezését és felügyeletét a földesúr, illetve a megye saját belügyének tekintette, miközben igyekezett visszaszorítani a központi hatalom ellenőrző tevékenységét. Ez jellemezte a bonyhádi *Chevra Kadisa* alapszabály módosítását is 1841-ben.⁴⁵ Az új egyesületek alapításának engedélyezése és alapszabályainak jóváhagyása az uralkodó jogát képezte, aki jogkörét a helytartótanácson keresztül gyakorolta.

Az 1848 – 1849. évi forradalom és függetlenségi háború után az egyesületek alakulásának és működésének feltételeit az 1852. november 26-án kelt egyleti törvény szabályozta. Megerősítette a kormány felügyeleti jogát, szükség esetén pedig egy országfejedelmi biztos kirendelését. A Helytartótanács 1868-ig e rendelet szellemében adta ki módosító intézkedéseit, amelyek az alapszabályok miniszteri jóváhagyásához kötötték az egyletek működésének engedélyezését, miközben pl. a 1864. május 14-én kiadott rendeletet tovább szigorította az állam felügyeleti jogkörét.

Az emancipációs törvény (1867. évi XVII. tc.) és a kongresszusi szabályzatok⁴⁶ 1869-ben történő hatályba lépését követően a Szent Egyletek mellett nagy számban jelentek meg egyéb jótékonyt tevő egyesületek (pl. gyermekek ruházását, árva leányok kiházasítását, szegény leányok és asszonyok segítségét, árvák és öregek ellátását, betegek látogatását, ápolását, temetést felvállalók). A kongresszusi szabályzat 9. fejezete külön is foglalkozott a hitközségek felügyelete alá tartozó *Chevra Kadisákkal*, kötelezve őket arra, hogy 1 éven belül készítsék el és a hitközség vezetőinek ellenjegyzését követően nyújtsák be a belügyminisztériumhoz szabályzataikat.

Megfigyelhető, hogy az 1870 – 1880-as évekre egységesültek azok a főbb tartalmi csoportok, amelyek meghatározták a zsidó alapszabályok szerkezetét. Míg az egyleti szabályzatok korábban mindössze néhány pontból álltak, most mind részletesebbekké váltak (még ha nem is arányosan az egyes pontok tekintetében), és a korábbi kötetlen sorrend is megszabott lesz. A bevezető részben a hitközség/egylet hivatalos neve és székhelye szerepelt, majd céljának, feladatának körülhatárolása. A következő csoportot a tagságról szóló rész jelentette (típusai, felvétel és kizárás, jogok és kötelezettségek). Szóba kerülhetett a vagyon és a jövedelmi források, az igazgatás során tárgyalták a közgyűlés, a választmány a tisztségviselők szerepét. Az utolsó nagy egységet a felosztatás és a megszűnés esetén felmerülő feladatok jelentették. Az alapszabály az aláírásokkal (hitközségi, egyesületi elnök, jegyző) és az dátumokkal, a közgyűlés, az országos iroda kerületi jóváhagyásával zárul és kerül felterjesztésre a minisztériumi jóváhagyására.

Az 1. világháború éveire közeledve jól láthatóan mind több, az egyesületi élet visszaszorítására irányuló rendelkezés jelenik meg. Az új egyesületek alakulását pl. 1912-ben még csak korlátozták, 1914-ben viszont már megtiltották, és a régiakat is fokozott rendőri felügyelet alá helyezték.

⁴⁴ Bonyhádi Chevra Kadisa Jegyzőkönyvek. NOL Tolna Megye.

⁴⁵ BARABÁS, Magyarországi 14.

⁴⁶ Az Izraelita Egyetemes Gyűlés megalkotta az 1869. július 14-én szentesített kongresszusi szabályzatokat.

4. A bonyhádi izraelita hitközség Chevra Kadisa alapszabályai (1889)⁴⁷

Az alapszabály a fent összefoglalt folyamatban még olyan szabályzatot jelent, amely lehetőséget nyújt arra, hogy saját arcot adjon egy közösségnek. Természetesen a szabályozandó területek körülhatároltak, de lehetőség van az egyes fejezetek, szakaszok a szabályozást megkívánó mértékben és terjedelemben történő leírására. A bonyhádi *Chevra Kadisánál* szembe tűnő, hogy egy nagyon erős szokásrendszer kiforrott, stabil gyakorlatáról van szó, és az alapszabályokat megfogalmazó stílusgondosságán, nyelvi kifejező erején és írásképén is meglátszik, melyek a különösen fontos tartalmi kérdések.⁴⁸

A szabályzat 9 római számmal jelzett, jól elkülönülő részből áll: I. az egylet nevét, célját és jogállását határozza meg, II. a tagsági jogviszony tartalmát: feltételeit, típusát, a tagok jogait és kötelezettségeit, III. az egylet tevékenységi körét részletezi, IV. az egylet zsinagógái jogait, V. az ügykezelés szabályait, VI. az egylet tisztségviselőit (közégeit), VII. a könyvvezetés, zárszámadás és számvizsgálat rendjét, VIII. a tisztségviselők választásának módját, IX. az általános határozatokat (azaz a zárórendelkezőket, különös tekintettel a feloszlás vagy feloszlás jogkövetkezményeire).

Az egyes fejezetek jól elkülöníthetőek a mindössze tárgy- és jogszerű szabályleírásra és az életszerű gyakorlat, gyakorolt szabály illetve szokás differenciált bemutatására. E szempont alapján nem kívánom azonos mélységben bemutatni az egyes fejezeteket, inkább kiemelem az utóbbi, azaz az alapszabály alapján a *Chevra Kadisa* számára legfontosabb szabályozási területeket, kérdéseket.

A bonyhádi *Chevra Kadisa* tagjai számára – ahogyan ezt majd a IX. fejezet is megerősíti – az egyik legfontosabb az I. részben az egylet neve, célja és jogállása megfogalmazása során a jogfolytonosság deklarálása: „1.§. *A már 1753. évben a bonyhádi izr. hitközség kebelében fenállott betegek ápolásával és halottak temetkezésére foglalkozó egylet rendeltetését és szervezetét az itt jelzett jótékony és kegyes czélokra nézve ezentúl is megtartja amennyiben azok jelen alapszabályok által módosítást nem szenvednek. Röviden ezen egylet a 'bonyhádi izr. hitközség Chevra Kadisája' czímet vezeti, mihez képest pecsétje is ezen feliratot viseli. A Chevra Kadisa minden határozataiban és intézkedéseiben önálló testület, mindamelllett a hitközségi szabályzat 36. §a d) pontja értelmében a felügyeleti jog a hitközségi (szabályzó) előjáróságot, a felügyeleti jog pedig a magas kir. kormányt illeti.*”

A tagságról rendelkező II. fejezetben a differenciált, élő gyakorlat jelenik meg: Az egylet tagjai csak férfiak lehetnek: rendes vagy tiszteleti tagok. Rendes tag lehet: egyrészt a korábbi egyleti tagok és azok kiskorú, de már felavatott fiai, másrészt a hitközség bonyhádi és völgyeségi járási „*erkölcsileg feddhetetlen jellemű izraelita*” tagjai, továbbá olyan zsidó vallású férfiak, akik nem tagjai a hitközségnek. A szabályzat külön rendelkezik a tagfelvétel folyamatáról és annak költségeiről: a felavatási díjról (1 frt) és a felvételi díjról (12 frt). Tiszteleti tag olyan köztisztviselőben álló személy, akinek nincs tagdíjfizetési kötelezettsége. A tagdíjfizetés rendkívül differenciált: a megállapított alaptagdíj kortól, családi állapottól és vagyontól függően változhat.

A tagokat megillető jogok (választás és választhatóság joga) szintén jól elkülönülnek, mint ahogyan az egyéni és a családdal egyetemlegesen gyakorolható jogok is. („*1.súlyos megbetegedésük esetén*

⁴⁷ 1889 A Bonyhádi Izr. Hitközség Chevra Kadisa alapszabályai MS [22] p. Dátum: 1888. febr. 15 BM jóváhagyás: 1889. ápr. 26 MOL

⁴⁸ Olyan választékos stílusban és jó helyesírással íródott a kézírással készült szabályzat, hogy egyedül a következetesen hiányzó hosszú magánhangzókat és néhány helyesírási következetlenséget javítottunk a részleges forrásközlés során.

kivánatra betegőrzőke rendeltetnek melléjük, 2. elhalálzásuk esetén földi maradványaik a sírkertnek a Chevra Kadisa tagok részére kijelölt helyén tétetnek örök nyugalomra; jogukban áll éltükben még, úgy saját, mint pedig családtagjaik részére sírhelyeket kijelöltetni és megvásárolni, ezeket alapszabályilag nevükre bevezetetten, anélkül hogy ezek másra való átruháthatása jogukban állana, 3. lelki üdvökért teendő alapítványok esetén nem tagok előtt kedvezményekben részesültenek.”)

Ugyancsak e fejezetben határozzák meg a tagkizárás szabályait: „a.) örökre: 1. mindazok, kik aljas bűntény miatt elítéltek, 2. kik a közérkölciség fogalmaival megütkező keresetet üznek, 3. kik évi illetményeikkel öt évnél tovább hátralékban maradnak, anélkül, hogy azokat személyes szolgálatok által leróni akarnák, 4. helyben és a járásban lakó izraeliták, kik az izr. hitközség köteleiből kiválnak; b.) ideiglenesen: 1. kik az egyesület egyik vagy másik elöljáróját működésében, vagy magát az egyesületet gyalázzák, 2. kik a Chevra Kadisa érdekeit és irányátat izgatásukkal szeszélyeztetik.”

A III. fejezetben a Chevra Kadisa hagyományos feladatai összegződnek, mint fogalmaznak „vallás és hagyomány szerint”. S valóban ez az egyesület évezredek során végzett tevékenysége: „1.) szegények segítése, 2.) betegek ápolása, 3.) súlyos betegek részére betegőrzetről való gondoskodás, 4.) haldoklók és halottaknál a szokásos imák és kegyeletos szolgálatok végzése, 5.) a sírkert felügyelete, annak jó karban tartása és a szükségek munkálatok megtétele iránti intézkedés, 6.) jótékony célú, az elhunytak lelki üdvéért hagyományozott alapítványok kezelése.”

Az általános felsorolásokon belül következik a helyenként eltérő helyi gyakorlat (pl. a szegények segítése során Bonyhádon orvosi rendelvényre gyógyszerrel ellátás, betegőrzetnél betűsoros beosztás, a zsinagóga udvarán való temetési szertartás, a gyászoló kívánságának figyelembe vétele a temetési szertartás során, a sírkert osztályainak pontos meghatározása /egyleti tagok – nemtagok-30 napnál idősebb-30 napon aluli vagy halva született gyermek részére/), ösztönzés, motiváció (az adományozók név szerinti felsorolása).

Az egyik legárnyaltabb és legéletszerűbb szabályrész a sírhelyért fizetendő összeg rendkívül rugalmas, már-már személyre szabott meghatározása, amelyet érdemes szó szerint közölni.

„22. §. Az elöljárók tartoznak mindegyik halálesetben a sírhelyet, még azon esetben is ha arra a tulajdonjog már előbb megszerzettetett volna is, személyesen kijelölni. A kijelölésnél a hagyományos rend követendő, a mennyiben kinek-kinek érdeme és életbeni állásához képes sírhelye kijelöltetik.

23. §. Az 1. osztályban rendszeresen csak is egyleti tagok, azok házastársai és 13 évnél idősebb gyermekei temettetnek el. – A sírhely ára 6 frt. – Életkorban már szerzett sírhelyért 12 frt jár, melynek fele része az alaprajzban való bevezetése előtt, másik fele pedig temetés előtt befizetendő. választott sírhelyért tagok részéről 12 frt jár.

24. §. A 2. osztályban nem tagbeliek és ezek házastársai, úgy 13 évnél idősebb gyermekei temettetnek el. A sírhelyért 12 frt, választás esetén ennek kétszerese fizetendő.

25. §. A 3. osztályban 30 napnál idősebb és 13 éven aluli gyermekek temettetnek el. Egy éven aluli gyermekek után, ha gyászkiéséret nem kívántatik a sírhelyért 1 frt – idősebbek után, kik feltétlenül gyászkiéséretben részesültenek, 2 frt fizetendő. – Nemtagbeliek gyermekei után a díjak duplán véttenek.

26. §. A 4. osztályban 30 napon aluli, vagy halva született gyermekek temettetnek el, a sírhely díja 1 frt, - nemtagbeliek gyermekei után 2 frt.

27. §. Hegyben vagy a járásban lakott nemtagbeliek, ki aza anyahitközség tagjai voltak, az 1. osztályban /Chevra helyen/ csak azon esetben temettetnek el, ha a kijelölt sírhelyért legkevesé 24 frt fizetetik. E területen való választás esetén a sírhely árát az elöljáróság belátása szerint állapíthatja meg.

28. §. *Nem tagbeliek, ha az anyahitközséghez tartoztak és atyjuk az egyletnek tagja volt, a Chevra helyen leendő eltakarításuk esetén kedvezményben részesítettek, am ennyiben a kijelölt sírhelyért 12 frtot, választott sírhelyért 24 frtot fizetnek.*
29. §. *Helyben vagy a járásban lakott izraeliták, kik az anyahitközség tagjai nem valának, idegenek egyáltalán, ha eltakarításuk a Chevra Kadisa temetőjében kívántatnék, az egyleti választmány által esetről esetre kiszabandó díj lefizetése mellett temettetnek el.*
30. §. *A Chevra Kadisa előljároságának jogában áll, bizonyos esetekben a választott sírhelyeket megtagadni.*
31. §. *Szegények, ha nem is az egyletnek tagjai, ha földmenő ágbeli tehetősebb rokonai nincsenek, díjmentesen temettetnek el.*
32. §. *Síremlékek felállítására nézve kívántatik, hogy feliratuk előzetesen a rabbi vagy más az egylet részéről ennel megbízottatott egyéniség által megbíráltassék és jóváhagyassék. A síremlék előrészen lévő fölírat héber írás és nyelvben legyen fogalmazva; hátsórésze az országos nyelvek bármelyikében fogalmazott fölíratot viselhet.*
33. §. *Sírkövek föllállításáért következő díjak előre lefizetendők: egyleti tagok, házastársaik vagy 13 évnél idősebb volt gyermekeik után 2 frt, 13 éven aluli gyermekeik után 1 frt, nem tagbeliek ezen díjak kétszeresét fizetik: síremlékekre nézve, ha azok a szokottnál nagyobb tért elfoglalnak, a díj esetről esetre az előljároság által állapíttatik meg.*
34. §. *A sírhelyek befásítása vagy beültetése vagy koszorúknak sir vagy sírköveken letevése, nem különben egyes sírok bekerítése meg nem engedtetik. Csak is házaspárok egymás melletti sírjai, ugy családi sírhelyek is bekeríthetők, ha minden egyes sir után 2 frt fizettetik.”*

A szabályzat pontosan meghatározza a hagyatékok és alapítványok körét, a fizetendő összeget és a nyújtandó szolgáltatásokat is.

A IV. fejezetben is a jogfolytonosságot erősíti meg a szabályzat, amennyiben a *Chevra Kadisa* zsinagógái jogai esetében mint köztudományú tény deklarálja, hogy „*a miket az ős időtől fogva bírt, ez után is megmarad.*” Az V. fejezet az egylet ügykezelésének szokott és elvárt formáit erősíti meg – a napi gyakorlatot írásban is.

A VI. fejezet az egylet testületeiről (közgyűlés, választmányi gyűlés, előljároság, bíráló bizottság) és tisztviselőiről rendelkezik. A közgyűlés éves (Adar havi) üléséről szól – a szabályzat egy későbbi részében a megemlékezéseket és a lakomákat részletezi –, annak feladat- és hatásköréről és a döntéshozatalról. A választmányi ülés feladat- és hatásköréről (benne a lakomáról), a döntéshozás folyamatáról. Az előljároság és az előljárok (elnök, első előljárok, második előljárok, pénztárnok) feladatairól és a bíráló bizottságról. A bíráló bizottság feladata, hogy a beérkező kölcsönigényléseket a biztonságos megtérülés szempontjából elbírálja. A VII. fejezetben a könyvvezetés, zárszámadás és számvizsgálat részletes bemutatása történik, amelyben a Chevra-könyvek is szerepelnek. A VIII. fejezet az egylet közegeinek (testületeinek és tisztségviselőinek) választásáról rendelkezik – rendkívül körültekintően.

A záró IX. fejezet ismét nagyon izgalmas, mert a jól kipróbált és letisztult hagyományos szokásrend a modernnel szabályozási gyakorlattal találkozik a már az általánosítás és az absztrakció felé mutató formai keretben. Így jelenik meg a választás utáni lakoma szabályozási kérdése, továbbá a feloszlás/feloszlatás szinte abszurdnak tűnő esetére vonatkozóan az egylet vagyonáról rendelkezés.

„76. §. Minden másodík évben tisztújítás után az abban választott és meg nem választattásuk által vizsgálépett előljárosági tagok, úgy a számvizsgáló bizottság részére egyleti költségen díszebéd adatik, melyen a hitközségi rabbi és elnök, a zsinagógái hivatalnokok, valamint az egyesületi tagok közül egyik aggstányos, nem különben az utóbbi két évben felvett egyleti tagok hivatalosak. – Egyéb éveken pedig az előljároság csak saját és a számvizsgálók részére egyszerű lakomát adhat.

77. §. Az országos törvények értelmének megfelelőleg az egylet netaláni felozslatása esetén annak vagyonát illetőleg kimondatik: Miután a Chevra Kadisa mint vallásos és jótékony célú intézmény, mely valamennyi izr. hitközségben, azok fennállása óta létezik, az izr. vallásban gyökerező voltánál fogva, annak felozslása fel nem tehető, a felozslás netaláni mégis bekövetkezhető esetén a Chevra Kadisa által kezelt egyleti és alapítványi vagyon a bonyhádi izr. hitközségre száll, de oly kikötéssel, hogy azon vagyon a hitközség egyéb vagyonától elkülönítve kezeltessék, eredeti céljától soha el nem távolítható és csak is az egylet működésével teljesen azonos célokra fordítható.”

5. A Chevra Kadisák, mint a modern szociális gondoskodás egyleti, társulati előképei

A Chevra Kadisáknak a magyarországi zsidó hitközségek életében kitüntetett szerepe volt. A Mária Terézia által kivetett türelmi adót ugyanis nem személyenként, hanem hitközségenként kellett a kincstárnak befizetni. Ennek felosztása és beszedése a Chevra Kadisák feladata volt. A hitközségek az általuk fenntartott Szent Egyletek bevételeiből teljesítették az adófizetési kötelezettséget, és csak azok számára tették lehetővé a vallási rituálé szerinti halott búcsúztatást és temetést, illetve az egylet által fenntartott temetőben a sírhely kiválasztását, aki megfizette a tagsági díjat és az igénybe vett szolgáltatások összegét.

A Chevra Kadisáknak, mint a zsidó hitközségekben a betegekről, szegényekről és a halottokról gondoskodás legkorábbi, meghatározó színtereinek a működését a 16. századtól elsősorban a vallási szabályok alakították, formálták, majd a 19-20. századi modernizáció folyamatában a kialakuló polgári társadalom meghatározó jogintézményeinek (egyletek, társulatok) szabályozási előképeivé váltak.

Felhasznált irodalom

- BARABÁS Györgyi: Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai 1705 – 2005. Magyar zsidó levéltári repertórium II. In: KOMOROCZY Géza (szerk.): Hungaria Judaica 20. Budapest 2007
- BLAU, Leslie: Bonyhad. A Destroyed Community. New York 1994 (magyarul: BLAU, Leslie: Bonyhád – Egy elpusztított zsidó közösség. Budapest 2008)
- BÜCHLER Sándor: A bonyhádi hitközség múltjából. Magyar Zsidó Szemle 1895/XII. 414–418.
- EGYED Anatal: Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása. In: Bonyhád a 18-20. században. Szekszárd 1975, 7–12. (Eredeti közlés: EGYED Anatal: Tudományos Gyűjtemény, 1823)
- EISNER János: A bonyhádi zsidók története. Tel Aviv 1965
- KACZIÁN János: Egyesületek Tolna megyében a kezdetektől 1950-ig. Kataszter és kutatási segédlet. Szekszárd 1996
- KNÁBEL, Wilhelm: Geschichte Bonyháds (Bonnhard) vor der Urzeit bis 1945. München 1972
- NAGY Janka Teodóra: Néprajzi adatok a bonyhádi zsidóság történetéhez. Dunatáj 1995. XVIII/1. 57–61.

- NAGY Janka Teodóra: Kulturális diverzitás és/vagy közösségi integritás? Nemzetiségek, népcsoportok és jogi kultúrák egymás mellett élése Bonyhádon (18. század vége – 20. század közepe). DÍKÉ: A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata 2017/1. 51–65.
- PUTIK, Alexandr – KOSAKOVA, Eva – CABANOVA, Dana: Jewish customs and traditions. Festivals, the synagogue and the course of life. The Jewish Museum in Prague. Prague 2009
- SCHWEITZER József – SZILÁGYI Mihály: A Tolna megyei zsidók története 1867-ig (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 11.). Budapest 1982
- SCHWEITZER József – SZILÁGYI Mihály: A Tolna megyei zsidók története 1868-tól 1944-ig. In: DOBOS Gyula (szerk.): Tolna Megyei Levéltári Füzetek 2. / Tanulmányok. Szekszárd 1982, 62–64.
- SOLYMÁR Imre: A bonyhádi zsidóság gazdasági jelentősége századunk első felében. Dunatáj 1995. XVIII/1. 61–68.
- SZABÓ László: A bonyhádi ózsinagóga rövid története. Dunatáj 1995. XVIII/1. 46–50.
- SZILÁGYI Mihály: Mozaikok a tolnai zsidó egyesületek életéből. In: Hetven év Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára. Budapest 1992, 154–160.
- SZILÁGYI Mihály: Zsidóközösségek kialakulása Tolnában a XVIII. században. In: Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Kaposvár 1994, 47–55.
- SZILÁGYI Mihály: A bonyhádi zsidóság egyesületi élete. Dunatáj 1995. XVIII/1. 51–56.
- ÚJVÁRI Péter (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon, Budapest 1929
- VÖRÖS László: Bonyhád. A Magy. Kir. Erzsébet tudományegyetem Magyar Szociográfiai Intézete. Községi Adattár 6. Magyar Szociográfiai Intézet Pécs, Pécs 1942

RÉKASINÉ ADAMKÓ Adrienn

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.06

PhD-jelölt

Jogi előadó

Magyar Országos Közjegyzői Kamara Jogi Iroda

Az örökbefogadás Magyarországon 1946 előtt és az örökbefogadás gyakorlata Baranyában

The Adoption in Hungary before 1946 and the Practice of Adoption in Baranya County

The legal institution of adoption had several aims to achieve in the course of time: appointment of an heir, transfer of name, title and foundation of family. At the time of world wars except for the appointment of an heir the most important financial and moral object of adoption was to insure family for the orphan children whose fathers did not come back from war and whose mothers were not able to bring them up. From 1946 the adoption was one of the instruments of legitimization by giving opportunity for children born out of marriage to get an equal legal status to the children born in family. In my study I describe the legal status of children born out of family in Hungary according to the Draft of the first Civil Code (1928) and through the instrument of legitimization in the Statute of 1946. My essay is based on the records of the Hungarian National Archive in Baranya County and the documents found in Pécs City Chancery. During my research I examined 118 adoptions in the related contracts and reports.

Keywords: *codification, status of children born out of family, status of children born in marriage, adoption, contract of adoption, appointment of an heir, legitimization*

1. Az örökbefogadás célja

A magyar örökbefogadás szó nyíltan utal az örökbefogadott gyermek rokonná tétele mellett arra is, hogy a befogadás az örökössé tételt tűzte ki célul.¹ A polgári kor előtt az egyenes ági leszármazottal nem rendelkezők elsősorban törvényes örökösről kívántak gondoskodni, hogy biztosítsák a család nevének fennmaradását és rendezzék vagyonuk sorsát a haláluk utáni időre. Azoknál a társadalmi rétegeknél (parasztok és iparosok), ahol a család illetve a háztartás a termelőmunka keretében is szolgált, a gyermeki munkaerőnek is meghatározó szerepe volt, és ez a szempont természetesen érvényesült az örökbefogadás vonatkozásában is. Gyermektelen családok általában többgyermekes testvéreiktől vagy a közeli rokonság körében letek örökbefogadásra alkalmas kiskorúra vagy nagykorúra. Alkalmas rokonyerek híján számításba jöhetett árva, a századfordulótól – az állami gyermekmenhelyek alapításától kezdve – lelencházi gyermek is. Jómódú család esetében a munkáskéz biztosítása céljából két-három gyermeket is örökbe fogadtak. A belterjes, munkaerő-igényes gazdálkodást folytató falvakban, a tanyai gazdálkodásban is előnyt jelentett a családbeli

¹ BACSÓ, Az örökbefogadás 609–616.

olcsó munkaerő, amely az örökség vagy legalább a kiházasítás reményében szorgalmas munkával gyarapította a családi vagyont.²

2. A házasságon kívüli gyermek jogállása és örökbefogadása Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének javaslatában

Ahhoz, hogy az örökbefogadás jogintézményének az előbbiekben vázolt céljain túli jelentőségét is szemléltetni tudjuk, szükséges, hogy bemutassuk a házasságon kívül született gyermekek jogállását a Magánjogi Törvénykönyv 1928-ban országgyűlés elé terjesztett javaslatában (Mtj.) valamint a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikkben, melyekben az örökbefogadás a törvénytelen gyermek törvényesítésének egyik eszközeként szolgált.

A pártállami korszak szakirodalmában „*kizsákmányolónak*” nevezett társadalmak jogi rendezésén végigvonult a nem házasságból született gyermekek különböző csoportjainak megkülönböztetése, majd ennek eltörlése. Ezek az ún. kizsákmányoló társadalmak, azaz a polgári liberális államok társadalma a nem házasságból született gyermeket azzal, hogy az apával jogi kapcsolatba hozta, olyanná tette – legalábbis bizonyos vonatkozásban – mintha az apa házasságából született volna. Ezért döntő fontosságot tulajdonítottak annak, hogy vajon a vérszerinti szülők a fogantatáskor vagy legalább a fogantatás és a szülés közti időben köthettek-e volna egymással házasságot.³ Ha igen, akkor a gyermek a természetes utód javítható helyzetébe került (*naturalis*), ha nem, akkor törvénytelen volt (*spurius*). Különbséget tettek abban is, hogy a házasságkötésnek miben állott az akadálya. Ha az akadály valamelyik vérszerinti szülő fennálló házassága, vagy vérszerinti szülők rokonsága volt, a gyermek – mint aki házasságtörésből (*adulterinus*) vagy vérfertőzésből (*incestuosus*) származott – még a nem házasságból született gyermekek sorában is hátrányos megkülönböztetést szenvedett, és el volt zárva családi jogállása orvoslásának bizonyos eszközeitől.

A patriarchális családi rendben az anya és a nem házasságból született gyermeke közti kapcsolat elismerésének akadályát képezte, hogy a gyermek csak egy család tagjává válhatott és ez a család az apa családja volt. Az apa családjába azonban csak az a gyermek kerülhetett, aki az apa feleségétől született (*mater semper certa*). Ha tehát az anya nem élt házasságban, a gyermeknek csak az anyával és annak rokonaival lehetett volna családi kapcsolata, csak hogy ez a családi kapcsolat – vérségi köteléken alapuló *cognat* kapcsolat – kezdetben minden jogi jelentőséget nélkülözött. Minthogy a nő ebben a rendben *finis familiae suae*, jogi leszármazói, vérségi jogutódai nincsenek, nem ilyenek a gyermekei sem. A nem házasságból született gyermek ebben az időben – családjogi vonatkozásban – jog nélküli (*filius nullius*). A helyzetet az enyhítette, hogy a valóságos apának meg volt a lehetősége arra, hogy a nem házasságból származó gyermekének sorsáról gondoskodva bármit is juttasson, őt akár a saját családjának teljes jogú tagjává tegye.⁴

² KÖRÖS (szerk.), A családjog kézikönyve 445–446.; WEISS, Az örökbefogadás néhány társadalmi és jogi kérdése 180.

³ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 165.

⁴ NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 165.

„*Akik törvénytelen ágyból származnak, a vérség javaiban, díszjeiben nem részesülnek; nevet, nemességet, címet, örökséget nemzõik után nem nyernek.*” – foglalta össze régi jogunk álláspontját Frank Ignác.⁵ Magyarországon az 1919 és 1938 közötti években átlagban 18.847 gyermek született házasságon kívül és a házasságon kívül születettek számaránya az összes születésekhez viszonyítva átlagosan 8,9%-ot tett ki. Mindez körülbelül 500.000 magyar gyermeket érintett.⁶

Köztudomású volt, hogy a házasságon kívül született gyermek sorsa sokkal mostohább volt, mint a házasságban született gyermeké. A házasságon kívül született gyermekkel az atyja rendszerint nem törődött, nem érezte annak sorsáért magát felelősnek. Az ilyen gyermek vélelmezett atyjától csak tartást követelhetett, annak rokonaival szemben semmiféle joga nem volt, többnyire az anyja családja is szégyellte. A házasságon kívüli szülés a nőt szégyenbe és gyakran nyomorba is döntötte. A gyermek a hiányos gondozás és táplálkozás következtében könnyebben lett a különböző gyermekbetegségek áldozata, mint a házasságból született társai.⁷ Ezt támasztja alá az az adat, hogy Budapesten 1919-től 1938-ig a házasságból született gyermekek 9,8%-a, a házasságon kívül született gyermekek 21,6%-a halt meg egyéves korának betöltése előtt. A házasságon kívül született gyermekeket játszótársaik többnyire kicsúfolták, az iskolában rádöbbenek, hogy még a nevüket is másként kapták, mint társaik. A társadalom nem volt hajlandó őket teljes értékű tagjának elfogadni, lenézte, másodrendű emberként kezelte őket, akik így testileg, lelkileg „beteg” nőttek fel, közülük aránytalanul sokan követtek el fiatalkorukban bűncselekményt.⁸

A magyar jogtörténet egészen a 19. századig a házasságon kívül született gyermek jogállására vonatkozóan igen kevés adatot ismer. Ennek oka az, hogy a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában meghozott 1868. évi LIV. törvénycikk hatálybalépéséig a származás törvényessége kérdésében a bíraskodás az egyházi bíróságok hatáskörébe tartozott. Az egyházi bíróságok a kánonjogot (illetve a felekezeti egyházjogot) alkalmazták, amely a házasság intézményének védelme érdekében a házasságból és a házasságon kívül történt születés között éles megkülönböztetést tett. A kánonjog hatása alatt került be jogunkba az utólagos házassággal való törvényesítés intézménye, a vélt (*putativ*) házasságból születettek törvényes származásának elismerése, a házasság alatt, valamint annak megszűnése után bizonyos időn belül született gyermek törvényes származásának védelme, a királyi kegyelemmel való törvényesítés, valamint az örökbefogadás.⁹ (Ezek közül bővebben az örökbefogadás jogintézményét ismertetem a későbbi fejezetekben).

Az Mtj. kimondta, hogy a házasságon kívüli gyermek a törvény szerint rokona anyjának és anyja rokonainak. Ezzel ellentétben törvényes származásból rokonság keletkezett mind az atyai, mind az anyai ágon.¹⁰ Az Mtj. tehát a házasságon kívül született gyermeket kizárólag anyja családja tagjának tekintette, közte, anyja és anyjai rokonai között rokoni és öröklési kapcsolat fennállását elismerte, azonban a házasságon kívül született gyermek és atyja, valamint annak rokonai között

⁵ Frank Ignác (Nagykároly, 1788. március 24. – Bécs, 1850. március 4.) jogász, királyi tanácsos, egyetemi professzor, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1847), a magánjog-művelője, a német történeti jogi iskola hazai követője. Lásd hozzá HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 32.

⁶ Indokolás 1946

⁷ Indokolás 1946

⁸ Indokolás 1946

⁹ Indokolás 1946

¹⁰ Mtj. 174. §

fennálló rokoni és öröklési kapcsolat elismerésétől – a tradicionális joghoz hasonlóan – továbbra is mereven elzárkózott.¹¹

Amennyiben a házasságon kívüli gyermek atyja és anyja egymással házasságot kötött, az utólagos házasságkötéssel mindkét szülőjének törvényes gyermekévé lett.¹² Törvényessé lett a házasságon kívüli gyermek akkor is, ha a szülei közt kötött házasság érvénytelenné vált, kivéve, ha a házasság egyenesági vérrokonság, testvéri viszony vagy korábban kötött házasság miatt semmissé lett és erről a házasság megkötésekor mind a két házасulónak tudomása volt. A király a házasságon kívüli gyermeket kérelemre kegyelemből törvényesíthette, kivéve, ha atyja és anyja egyenes ági vérrokonság vagy testvéri viszony miatt egymással házasságot nem köthetett.¹³

A házasságon kívüli gyermek jogállása anyjával és anyja rokonaival szemben ugyanaz volt, mint a törvényes gyermeké, atyjával szemben viszont a törvényben meghatározott jogok illeték meg.¹⁴

A házasságon kívüli gyermek atyjának azt kellett tekinteni, aki az anyával a gyermek fogantatásának idejében nemileg érintkezett, kivéve, ha a körülmények szerint nyilvánvalóan lehetetlen, hogy a gyermek ettől a férfitől származott, vagy ha az anya a fogantatás idejében oly feslett életet élt, hogy a nemi érintkezést több férfival keresetképpen vagy a női szeméremérintet botrányosan sértő módon űzte.¹⁵

A házasságon kívül született gyermeket atyja csak eltartani volt köteles tizenhatodik életévének betöltéséig, vagyoni és kereseti viszonyaihoz képest mindazzal ellátni, ami a gyermeknek anyja társadalmi állásához mért megélhetéséhez és e társadalmi állásnak megfelelő nevelése és önálló keresetre képesítő tanítása költségére szükséges.¹⁶ A házasságon kívüli gyermek atyja volt köteles megtéríteni az anyának a szüléssel járó költséget, valamint azt a költséget, amibe az anyának a szülés előtti két héten és a szülés után négy héten át társadalmi állásához és az atya vagyoni és kereseti viszonyaihoz mért eltartása került.¹⁷

A házasságon kívüli gyermek a törvényes gyermekkel szemben nem volt jogosult atyja családnevének viselésére, így anyja családi nevét volt köteles viselni.¹⁸

A szülői hatalom kérdését szintén differenciált módon szabályozta a törvény, kimondta, hogy a törvényes gyermek felett mindkét szülőnek, házasságon kívüli gyermek felett csak az anyának van szülői hatalma.¹⁹ Ha a házasságon kívüli gyermek anyja kiskorú volt, addig szülői hatalma kiskorúsága miatt szünetelt, csak a szülői gondviselés jogát gyakorolhatta, s e tekintetben mellette a gyermek gyámját a tanácsadó jogállása illette meg.²⁰

A házasságon kívüli gyermek örökösödési jogát illetően az Mtj. kimondta, hogy kivételesen – az államkincstárt megelőzve – az örökgyó volt házastársának legközelebbi rokona vagy az

¹¹ Indokolás 1946

¹² Mtj. 192. §

¹³ Mtj. 196. §; 202. §

¹⁴ Mtj. 245. §

¹⁵ Mtj. 247. §

¹⁶ Mtj. 248. §

¹⁷ Mtj. 259. §

¹⁸ Mtj. 246. §

¹⁹ Mtj. 267. §

²⁰ Mtj. 322. §

örökhagyó közokiratban elismert házasságon kívüli gyermeke a törvényes örökös.²¹ Atyjának hagyatékában más örökös nemlétében az államkincstárt megelőzve a házasságon kívüli gyermek volt a törvényes örökös, ha atyja őt közokiratban a magáénak elismerte.²² A házasságon kívül született gyermek és anyja közt sem volt hosszú időn át öröklési kapcsolat és az ilyen gyermek még a 20. század első éveiben is csak akkor örökölt az anyja után, ha annak házasságból származó gyermeke nem volt. Ezen a helyzeten a Curia 79. számú döntvénye változtatott azzal, hogy kimondta, hogy a végrendelet nélkül elhalt anya hagyatékára nézve a törvénytelen gyermeknek törvényes leszármazó esetében is van törvényes örökösödési joga.²³ A bíróságok a döntvény indokolására támaszkodva több olyan határozatot hoztak, amelyben a házasságon kívül született gyermek öröklési jogát anyja rokonainak hagyatékára is elismerték, a Curia azonban 1907. április 25. napján tartott értekezletén megállapította, hogy a 79. számú döntvény a rokonok után való öröklésre nem vonatkozik. Az elhalt gyermek törvényes leszármazójának törvényes örökösödési jogát anyai nagyanyja hagyatékára a Curia 1913-ban ismerte el,²⁴ 1915-ben pedig kimondta, hogy ha az anya, aki törvénytelen gyermeket hagyott hátra, előbb hal meg, mint az a rokona, aki után az anya örökölt volna, a törvénytelen gyermeket a képviseleti elv alapján az anyának említett rokona után törvényes örökösödési jog illeti meg és viszont.²⁵

Ezen a ponton állt meg örökösödési vonatkozásban a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó jogunk fejlődése és ez a pont jelenti a családfejlődés megszakadását is.²⁶

3. A törvénytelen származás megszüntetése a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikkben

A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolásának szóhasználata szerint a demokratikus Magyarország törvényhozásának egyik elsőrendű kötelessége volt, hogy a törvényes és a törvénytelen származás megkülönböztetését az emberi lehetőségek határain belül minél előbb megoldja,²⁷ az emberi egyenlőség eszméjének szolgálatában a családi jogállás egyenlőségét is a származástól függetlenül az élet minden vonatkozásában minél teljesebben érvényesítse. Ennek megfelelően a törvénycikk 1. §-a így szólt: „*A jelen törvény erejénél fogva a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik*”.²⁸ A törvénytelen megjelölés ártatlan emberek meg nem érdemelt megbélyegzése volt; ezért a jogszabály ezt a megjelölést házasságon kívüli gyermekekre változtatta.²⁹ Ugyanakkor azonban, amikor a magyar jogrendszer a törvénytelen elnevezéssel szakított, változatlanul fenntartotta a házasságon kívüli gyermek fogalmát és az ezzel összefüggő törvényesítés jogintézményét.³⁰ A családi jogállás egyenlősége nem jelentette a

²¹ Mtj. 1781. §

²² Mtj. 1784. §

²³ A Curia 79. számú döntvénye (1906. november 9.) és Indokolás 1946

²⁴ A Curia 2553/1913. sz. határozata és Indokolás 1946

²⁵ A Curia 2488/1914. számú határozata (1915. január hó 13.) és Indokolás 1946

²⁶ Indokolás 1946

²⁷ Indokolás 1946

²⁸ 1946. évi XXIX. tc. 1.§

²⁹ A magánjogi törvénykönyvünk 1928. évi javaslata is a házasságon kívüli gyermek megjelölést használta; Indokolás 1946

³⁰ Indokolás 1946

házasságból és a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó összes jogszabály alaki és tartalmi azonosságát, hanem lehetőség szerint hozta ugyanabba a helyzetbe őket, mint amelyben a házasságból született gyermekek voltak.³¹

A törvénycikk első alapelve tehát az volt, hogy a gyermeki származás megkülönböztetése megszűnjön, a törvényesnek tekintett gyermeket házasságból születettnek, a többi pedig házasságon kívül születettnek nevezze. E megkülönböztetés logikai szempontból nem volt kifogásolható, tartalmilag a valóságnak megfelelt, értékelést nem fejezett ki.³²

A jogszabály második alapelve az volt, hogy a házasságból és a házasságon kívül született gyermek jogállása egyenlő, a házasságon kívül született gyermek nemcsak az anyjával és annak rokonaival, hanem az atyjával és annak rokonaival is rokoni, tehát öröklési kapcsolatban is állt, atyja családi nevét viselte.³³ Az öröklési kapcsolat a házasságon kívül született gyermek rokoni közt természetesen kölcsönös, tehát nemcsak a házasságon kívül született gyermek örökölt atyja és annak rokoni, hanem azok is örökölték a házasságból született gyermek után.³⁴ A törvényes származás vélelme kiterjedt a vélt házasságból származó gyermekekre, valamint minden érvénytelen házasságból származó gyermekekre is.³⁵

A jogszabály 3. §-a kimondta, hogy házasságon kívül születettnek azt a gyermeket kell tekinteni, akinek anyja a gyermek születésnapjától visszafelé számított háromszáz nap alatt – beleszámítva a születés napját is – házassági kötelékben nem állott, vagy akit jogerős bírói ítélet házasságon kívül születettnek nyilvánított.³⁶ A házasságon kívül született gyermek atyjának a jogszabály azt az atyát nevezte, aki a gyermeket teljes hatályú elismerő nyilatkozattal a magáénak ismerte el, vagy akit a bíróság jogerős ítélettel a gyermek atyjának nyilvánított.³⁷ A házasságon kívül született gyermek és atyja közt erkölcsi vonatkozásban is ugyanaz a kapcsolat létesült, amely a házasságból született gyermek és atyja között fennállt. E kapcsolat folytán a házasságból született gyermek is köteles volt atyja iránt tisztelettel viseltetni, atyja pedig erkölcsileg is felelős volt gyermeke sorsáért. Ezek az erkölcsi kötelek jogilag nem voltak kikényszeríthetőek (a törvénycikk külön nem rendelkezett róluk), de például a szülői hatalommal kapcsolatban jogi következménye volt annak, ha az atya magatartásában gyermeke iránt nem mutatkozott meg az a felelősségérzet és gondoskodás, amely jó atyától a természet rendje és az erkölcs szabályai szerint elvárható lett volna.³⁸

A fentiekre figyelemmel a házasságon kívül született gyermekeknek így két csoportja lett: az egyik csoportba azok tartoztak, akik az említett vélelem alapján házasságból születetteknek nem tekinthetőek, mert nem házasság alatt, illetve a házasság megszűnésétől számított háromszáz napon belül születtek, a másik csoportba pedig azok, akik az említett vélelem alapján ugyan házasságból

³¹ Indokolás 1946

³² Indokolás 1946

³³ Indokolás 1946

³⁴ Indokolás 1946

³⁵ Indokolás 1946

³⁶ 1946. évi XXIX. tc. 3.§

³⁷ 1946. évi XXIX. tc. 9.§

³⁸ 1946. évi XXIX. tc. 25.§ (2) és Indokolás 1946

születettek, a bíróság azonban az erre irányuló perben hozott jogerős ítélettel házasságon kívül születetteknek nyilvánította őket.³⁹

A házasságon kívül született gyermek egyik legfájóbb sérelme az volt, hogy házasságon kívül születését az anyakönyv és az anyakönyvi kivonat alapján azonnal meg lehetett állapítani, mert azokba atyja bejegyezve nem volt. Ez a helyzet megváltozott, mivel a házasságon kívül született gyermek atyja a teljes hatályú atyai elismerés, a jogerős bírói ítélet, vagy az utólagos házasságkötés alapján a születési anyakönyvbe éppúgy bejegyezhetővé vált, mint a házasságból született gyermek atyja.⁴⁰ Az állami anyakönyvbe a gyermek házasságon kívüli születésének tényét vagy erre utaló adatot bejegyezni nem volt szabad. Ha a házasságon kívül született gyermek harmadik életévének betöltéséig atyja teljes hatályú elismerő nyilatkozata, az atyaságot megállapító bírói ítélet vagy az anya utólagos házasságkötése alapján nem volt bejegyezhető, hivatalból kellett intézkedni az iránt, hogy a születési anyakönyvbe a gyermek atyjaként képzelt személy jegyeztessék be. Az intézkedésre a gyámhatóság volt hivatott, melyhez a jogszabály iránymutatást is adott: a gyámhatóság a képzelt atya családi nevéül az anya legközelebbi ismert anyai ági férfi elődének családi nevét, vallásául pedig az anya vallását határozta meg.⁴¹ Így tehát a házasságon kívül született gyermekeknek legkésőbb hároméves korukban az anya családi nevéől eltérő családi neve lehetett, ily módon megszűntek azok a sérelmek, amelyek a gyermeket családi neve miatt érték.⁴²

Az, hogy a jogszabály néhol a házasságban és a házasságon kívüli gyermek között eltérő rendelkezéseket határozott meg, nem jelentette a jogegyenlőség megsértését, hanem kényszerű következménye volt annak, hogy az eltérő életviszonyokra tekintettel egyes vonatkozásokban eltérő jogi utakon lehessen megközelíteni az anyagi jogegyenlőséget. Ilyen eltérő rendelkezést tartalmazott például a házasságon kívül született gyermek elhelyezése, a szülői hatalom, a tartás tekintetében. Ez a diszkrepancia nem volt jelentős, a házasságon kívül született gyermek érdekeit szolgálta és nem jelentett a házasságból származó gyermekkel szemben a házasságon kívüli gyermek javára előnyösebb helyzetet.⁴³

Ha a házasságon kívül született gyermek atyja és anyja nem élt együtt, megegyezés hiányában a gyámhatóság határozott, hogy a gyermeknek melyikük viselje gondját. Ilyen esetben a leánygyermeket és a hétévesnél fiatalabb fiút rendszerint az anya, a hétévesnél idősebb fiút általában az atya gondviselésére bízták.⁴⁴ A házasságon kívül született gyermek felett az atya csak akkor gyakorolta a szülői hatalmat, ha nagykorú volt és a gyermeket rábízták, vagy a szülői hatalom gyakorlását a gyámhatóság fontos okból ráruházta. Ebben az esetben a szülői hatalom gyakorlását akkor is meg lehet szüntetni, ha az atya magatartásában gyermeke iránt nem nyilatkozott meg az a felelősségérzet és gondoskodás, amely a jó atyától a természet rendje és az erkölcs szabályai szerint elvárható volt. Ezeken az eseteken felül a házasságon kívül született gyermek felett a nagykorú anya gyakorolta a szülői hatalmat akkor is, ha annak gyakorlása az atyát az előbbieken említettek szerint nem illette meg, vagy ha a gyermeknek atyja nem volt.⁴⁵ Előfordult, hogy a házasságból származott

³⁹ Indokolás 1946

⁴⁰ Indokolás 1946

⁴¹ 1946. évi XXIX. tc. 22.§

⁴² Indokolás 1946

⁴³ Indokolás 1946

⁴⁴ 1946. évi XXIX. tc. 24.§

⁴⁵ 1946. évi XXIX. tc. 25.§

gyermek felett az anyja gyakorolta a szülői hatalmat. Ez a jog a házasságon kívül született gyermek anyját is megillette, feltéve, hogy az anya nagykorú volt.

A házasságon kívül született gyermek tartása vonatkozásában azok a jogszabályok voltak irányadók, amelyek a házasságból származott gyermek tartását a házasság fennállása alatt rendezték.⁴⁶

A törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetésének megszüntetésével attól is tartani lehetett, hogy a férfi számára sokkal kevesebb kötelezettséggel jár, ha házasságon kívül lép nővel nemi viszonyba és amikor akarja, megszakítja azt, ennek következményeként mind kevesebben kötnek majd házasságot, és idővel a házasság felesleges jogintézménnyé válik. Ez az elképzelés megcáfolható volt azzal, hogy az a férfi, aki azért nem köt házasságot, mert a házasságon kívül született gyermeke jogállása egyenlő lenne a házasságból született gyermeke jogállásával, a megváltozott jogszabály miatt sem volt kénytelen házasságot kötni, mivel a házasságon kívül született gyermekét – amennyiben szerette volna – ugyanabba a helyzetbe hozhatta (törvényesíthette, örökbe fogadhatta, vagyonát neki ajándékozhatta, vele öröklési szerződést köthetett, vagyonát végrendelet útján reá ruházhatta).⁴⁷ A házasságból és a házasságon kívül született gyermek jogállásának egyenlőségétől sokan az atya családi békéjét féltették és nem helyeselték, hogy a jogszabály a házasságon kívül született gyermeket belekényszeríti atyja családjába. A törvényhozók erre is figyelemmel voltak, mivel a jogszabály ugyan a házasságon kívül született gyermeket az atya családja egyenlő jogú tagjává tette, azonban tartózkodott attól, hogy az atya gondviselésére bízza, ha az atya házastársa (aki nem a gyermek anyja) ehhez nem járult hozzá, vagy ez a házasságból származott gyermek jogos érdekével ellentétes lett volna.⁴⁸ A nő jogállása nem függött a házasságon kívül született gyermek jogállásától, éppúgy érdeke volt a férfihez való kapcsolatának a házasságkötés útján való rendezése, mint azokban az időkben, amikor a házasságon kívül született gyermek jogállása a legkedvezőtlenebb volt. A házasságon kívüli nemzés megszüntetésével minden súlyos társadalmi és hátrányos gazdasági következmény is megszűnni látszott, amelyet a nő és a házasságon kívüli gyermeke viselt, ugyanis a házasságon kívül született gyermek nemzője éppúgy atyja lett gyermekének, mintha a gyermek anyjával házasságra lépett volna, a gyermek éppúgy a nevét viselte, ugyanolyan jogai voltak vele szemben, éppúgy örökölt utána. Éppen ezért a reformtól inkább a házasságok számának emelkedését várták.⁴⁹ A statisztikai adatok szerint a házasságon kívül történt születések száma éppen ettől az időtől kezdve rohamosan csökkent. Amíg ugyanis 1900-ban és 1901-ben egy év alatt 1.000 nem férjezett 15–49 éves nőre 43 házasságon kívül történt születés esett, 1938-ban csak 15, ugyanezen idő alatt 1.000 lélekre eső nyers arányszám 3,7-ről 1,7-re, az összes születésekhez viszonyított arányszám 9,2-ről 8,4-re csökkent.⁵⁰

Herger Csabáné jogtörténész a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában, a Pécsi Királyi Törvényszék előtt 1895 – 1918 között folyamatba vett köteléki perekben végzett kutatása során, a felbontott házasságok termékenységének vizsgálatakor megállapította, hogy az

⁴⁶ 1946. évi XXIX. tc. 26.§

⁴⁷ Indokolás 1946

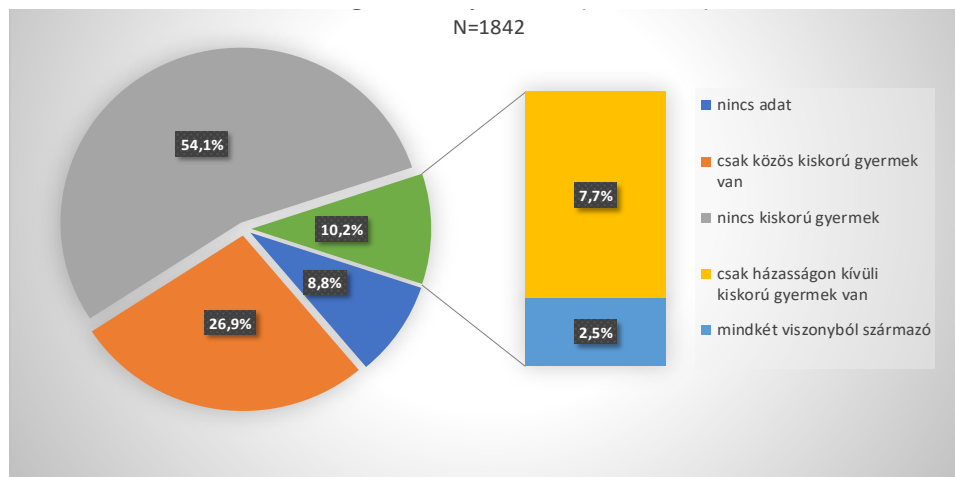
⁴⁸ 1946. évi XXIX. tc. 24. § (2)

⁴⁹ Indokolás 1946

⁵⁰ Indokolás 1946

országos adatok szerint az 1902-ben felbontott házasságok 44,03 %-ában nem született gyermek, az 1909-ben felbontott házasságok abszolút többsége, vagyis 55,4 % gyermektelen volt. A pécsi királyi törvényszék előtt a gyermektelen házasságok aránya kevés kivételtől eltekintve 40–72 % között mozgott a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. (a továbbiakban: Ht.) hatálybelépését követő 24 évben, azaz 1895 – 1918 között.⁵¹

Ha a házasságból nem született gyermek, ennek közvetett hatása abban nyilvánult meg, hogy a feleket nem kötötte a gyermek felnevelésének kötelezettsége és a kapcsolatból könnyebben ki lehetett lépni.⁵² A közös kiskorú gyermek léte a házassági kötelék fenntartására pozitív hatást elvileg akkor gyakorolhatott, ha a házasfeleknek mástól nem született gyermekük. 1895 – 1918 közötti években átlagosan 2,5 %-ban a házasságból és egy másik kapcsolatból is született utód. Ezekben az esetekben általában a házastársak hosszú idő óta tartó különüléséről illetve ágyasságról volt szó. 1896-ban (a Ht. hatálybalépését követő 1-1,5 évben) fordult elő legmagasabb arányban (18,2%) a házassági köteléki perek között olyan eset, amikor a házassági életközösség felbontását a különülő felek az ágyasság legalizálása, legtöbbször az abból született gyermekek törvényesítése, illetve a volt feleség ágyassága esetén a férj részéről a törvénytelen származás megállapítása érdekében kezdeményezték a polgári jogrend adta lehetőséggel élve.⁵³

1. ábra: A közös kiskorú gyermekek és a házasságon kívül született kiskorú gyermekek aránya a Pécsi Királyi Törvényszék előtt folyamatba tett házassági köteléki perekben, 1895-1918 (Forrás: HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 209.)

A törvénycikk tehát nem azoknak a házasságon kívül született gyermekeknek a sorsát javította, akikkel atyjuk ilyen módon törődött, hanem azokét, akiknek atyját kötelessége teljesítésére kényszeríteni kellett. Kétségtelen, hogy voltak olyan házasságon kívül született gyermekek is, akiknek atyját a bíróság nem tudta megállapítani. Ez köszönhető volt annak is, hogy a bíróság

⁵¹ HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 207.

⁵² HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 208.

⁵³ HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 209.

belátásától függött, megállapítja-e a fogantatási idő alatt történt nemi érintkezés tényét valamelyik fél esküvel megerősített vallomása alapján vagy sem.⁵⁴

4. Az örökbefogadás szabályozása Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének javaslatában

Hazánkban két jogterületet különböztettek meg: az egyik Magyarországnak a Királyhágón innen való része, ahol a tradicionális magyar magánjoghoz a neoabszolutizmus korának erőszakos jogexportja után az Országbírói Értekezlet túlnyomó részben visszatért (1861), a másik a Királyhágón túl fekvő Erdély volt, a polgárosított és az anyaországhoz csatolt határőrvidék valamint Fiume, ahol az Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Optk.) 1861 után is hatályban maradt. Ehhez képest az örökbefogadás intézménye is kétféleképpen volt szabályozva; a Korona mellékországaiban az Optk. volt az irányadó, Magyarországon pedig az 1877. évi XX. tc. rendelkezései (a 15., 20., 36. és a 113. §§ kivételével). A tekintetben, hogy az örökbefogadó szerződés kormányhatósági megerősítésénél melyik nyert alkalmazást, az örökbefogadó lakóhelye volt az irányadó, ha az örökbefogadó és az örökbefogadott magyarországi községi illetőségű magyar állampolgár volt, valamint ha az örökbefogadó Magyarország területén lakott. Ha az örökbefogadó külföldön vagy Horvát-Szlavónország területén lakott, akkor az a jog volt alkalmazandó, mely illetőségű községe területén érvényben volt.⁵⁵

Pesthy Pál igazságügyi miniszter⁵⁶ 1928. március elsején nyújtotta be a képviselőházba az 1928. évi magánjogi törvényjavaslatot és a benyújtás alkalmával hangsúlyozta, hogy – mint igazságügyi miniszter – súlyt helyez a javaslat mielőbbi letárgyalására. Az Mtj. személyi és családjogi intézményei közül a legerősebb hatást az örökbefogadás váltotta ki.⁵⁷ Hogy az idő mennyire sürgette az örökbefogadás mielőbbi végleges szabályozását, az kitűnt abból, hogy a bajba jutott, háború következtében szétszakadt családok a rádió igénybevételével óhajtották elhelyezni, illetve örökbe adni gyermekeiket módos családoknak, mert a gyermekeik éheztek, őket eltartani nem tudták.⁵⁸

A házasságon kívül született gyermek törvényesítésének egyik eszközeként is szabályozta az Mtj. az örökbefogadás intézményét, kimondta, hogy a házasságon kívüli gyermek örökbefogadása nem gátolja az örökbefogadott törvényesítését. Ha az örökbefogadottat örökbefogadója törvényesítette, az örökbefogadás a törvényesítéssel megszűnt, az örökbefogadásból rokonság keletkezett azok között is, akikre a törvényesítés és az örökbefogadás kihatott.⁵⁹ A törvényesített, saját gyermek örökbefogadását a törvény *expressis verbis* kizárta.⁶⁰ A Curia egyik döntésében kimondta, hogy az örökbefogadó elhunyt apjának iparát az örökbefogadott

⁵⁴ Indokolás 1946

⁵⁵ GAÁR, Az örökbefogadásról 3–4.

⁵⁶ Koronczói Pesthy Pál (Uzdborjád, 1873. július 9. – Sárszentlőrinc, 1952. május 7.) magyar jogász, Curiai bíró, országgyűlési képviselő (Egységes Párt), igazságügy-miniszter (1924 – 1929).

⁵⁷ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 3.

⁵⁸ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 101.; A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában végzett kutatásaim alapján magam is megállapítottam, hogy 1872–1923 között rengeteg gyermek került állami gondozásba, mivel édesapjuk a háborúból nem tért vissza, édesanyjuk pedig nem volt képes eltartani őket.

⁵⁹ Mtj. 174. § és 222. §; az Optk. szerint a törvénytelen gyermeket természetes apja nem fogadhatta örökbe ld. bővebben: GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 29.

⁶⁰ MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 711.

kiskorú gyermek nem folytathatta, mert annak nem unokája, mivel az örökbefogadott gyermek és az örökbefogadó szülei között rokonság nem létesült.⁶¹

Az Mtj. az aktív örökbefogadási képességet a nagykorú és ivadék⁶² nélküli személyeknek tette lehetővé, az életkor tekintetében egy követelményt támasztott: az örökbefogadott legalább tizenhat évvel legyen fiatalabb a leendő örökbefogadónál.⁶³ Az igazságügyi miniszter különös méltánylást érdemlő esetben megerősíthette a szerződést akkor is, ha az örökbefogadónak vérszerinti ivadéka volt, vagy ha a korkülönbség kelléke hiányzott, de ebben az esetben is az örökbefogadottnak legalább tizenkét évvel fiatalabbnak kellett lennie az örökbefogadónál.⁶⁴ A tizenkét évi minimális korkülönbség megállapítását az indokolta, hogy ez az a korminimum, amely feltétlenül szükséges az érvényes házasság megkötéséhez, ennél fogva ahhoz, hogy valakinek törvényes leszármazói legyenek.⁶⁵ *Gál Dezső és Nyárády László* budapesti ügyvédek álláspontja szerint nagyszerű gyakorlata volt az örökbefogadási rendszernek, hogy az örökbefogadó-képesség nem volt bizonyos magasabb korhatárhoz kötve, mint például a német ptkv. (1744. §) szerint az örökbefogadónak legalább 50 évesnek, a spanyol ptk. (173. §) szerint 45 évesnek, a svájci ptk. (264. §) szerint 40 évesnek kellett lennie.⁶⁶

A törvény nem határozott meg felső határt az egy háztartásban élő örökbefogadott gyermekek számát illetően.⁶⁷ Házastársakat kivéve többen ugyanazt a személyt nem fogadhatták örökbe. (Az örökbefogadó halála után az igazságügyi miniszter különös méltánylást érdemlő esetben kivételt engedhetett.) Senki sem fogadhatta örökbe saját házastársát vagy házastársának elődjét.⁶⁸

Az örökbefogadáshoz való hozzájárulás tekintetében a kódex különbséget tett törvényes és házasságon kívüli gyermek között. Kiskorú törvényes gyermeket csak szüleinek, kiskorú házasságon kívüli gyermeket csak anyjának beleegyezésével lehetett örökbe fogadni. Házastárs csak házastársának beleegyezésével fogadhatott örökbe és volt örökbe fogadható, kivéve, ha a házastársak ágytól és asztaltól el voltak választva.⁶⁹

A hozzájárulást csak a házastárs és a szülő adhatta meg és azt közokiratban kellett kijelenteni vagy közhatóság előtt jegyzőkönyvbe mondani, amely joghatását tekintve visszavonhatatlan volt. A házastárs, a szülő beleegyezése alól a törvényjavaslat kivételt engedett távollét, cselekvőképtelenség esetén, vagy ha egyéb ok miatt tartósan gátolva volt a nyilatkozat megtételében. A felek

⁶¹ C.III.482/1932.

⁶² Ivadék alatt az Mtj. 175. § a lemenő rokont érti.

⁶³ A törvényes leszármazók hiánya csak az ország azon részeiben képezte az örökbefogadás feltételét, ahol az osztrák polgári törvénykönyv ideiglenes hatályban volt, ellenben az ország többi részében az a körülmény, hogy az örökbefogadónak törvényes leszármazói vannak, az örökbefogadást nem akadályozta. Lásd bővebben GAÁR, Az örökbefogadásról 9.

⁶⁴ Mtj. 207. §

⁶⁵ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 29. és 1894. évi XXXI. tc. 7. §

⁶⁶ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 25–26.

⁶⁷ Mtj. 207. §

⁶⁸ Előd alatt a felmenő rokont értették. Mtj. 175. § és 208. §

⁶⁹ Mtj. 209. §; az ágytól és asztaltól való különélés hat hónapról rövidebb és egy évnél hosszabb időtartamú nem lehetett, amely alatt a házastársak nem voltak kötelesek együtt élni. A különélés ideje alatt a házassági életközösséget bármikor visszaállíthatták. Az ágytól és asztaltól való különélés elrendelése esetében a bíró intézkedett a közös kiskorú gyermek elhelyezése, valamint a nőnek tartása és a szükséges tárgyak kiadása iránt. Lásd bővebben 1894. évi XXXI. tc. 99–102. §

örökbefogadás iránti szándékát – valamint, ha az örökbefogadandó gyermek a 14. életévét betöltötte, az ő véleményét – az eljáró árvaszék vagy a lakóhelyükhöz legközelebb eső szolgabíróság vette jegyzőkönyvbe.

A passzív örökbefogadási képesség, azaz, hogy kit lehetett örökbe fogadni, kiterjedt a nagykorú személyre is, aki maga vagy meghatalmazott útján köthette meg a szerződést.⁷⁰

Az örökbefogadás 1953-ig szerződéses jogügylet volt, melyet közokiratba kellett foglalni. Az örökbefogadást sem feltételhez, sem időhöz nem lehetett kötni.⁷¹ A kir. Curia mint legfőbb ítélőszék 1874. július 28. napján 6307. sz. és az 1879. július 21. napján 6581. sz. határozataiban kimondta ugyan, hogy az örökbefogadó szerződés érvényéhez kormányzékeni jóváhagyás nem igényeltetik, azonban a magyar törvényeknek 1861-ben történt visszaállítása óta a kormányhatóságok által követett gyakorlat megkövetelte az örökbefogadói szerződések kormányhatósági megerősítés céljából való felterjesztését.

1867 óta a magyar királyi igazságügyi miniszter erősítette meg a szerződéseket, mely nem jelentett érvényességi feltételt, csupán konstitutív jellege tanúsította, hogy a szerződés a felek akaratából kötött, az alaki és anyagi jogszabályoknak megfelelő liquid ügylet, mely arra is szolgált, hogy harmadik személyekkel szemben tanúsítást nyerjen az örökbefogadás tényével és a névváltozás anyakönyvi bejegyzésével. A megerősítés közrendészeti szempontból volt jelentős, mert a jogügylet azért lett megerősítve, mert joghatályos örökbefogadási ügylet keletkezett a felek között. A megerősítés megtagadása ellen az érintettek számára egy jogorvoslati lehetőség állt nyitva: a bírói út.⁷² Az örökbefogadó szerződés az igazságügyi miniszteri megerősítéssel lépett hatályba mind kiskorú, mind nagykorú örökbefogadott esetében, melyet az igazságügyi miniszter rendeleti formában adott ki. A rendelet két fő részre tagolódott: elsőként a kormányhatósági megerősítést tartalmazta, majd a közvetítő hatóságokhoz szóló utasítást – kiskorúak esetében az árvaszékhez, nagykorúaknál pedig a törvényszékhez –, hogy lássák el a szerződés példányait megerősítő záradékkal, intézkedjenek az örökbefogadás ténye, a névváltozás vagy annak a ténynek az anyakönyvbe való bejegyzéséről, hogy az örökbefogadott neve nem változott, a feleket pedig az iratok egyidejű megküldésével értesítsék.⁷³

Az igazságügyi miniszteri megerősítést a bírói megerősítéssel szemben több szempont indokolta, például az is, hogy a bírói úttal a jogegység nem lett volna megóvható, hiszen mellőzhetetlen lett volna a jogorvoslat, valamint az ügyek elhúzódása is feltételezhető volt. Az igazságügyi minisztérium házassági, törvényesítési és örökbefogadási ügyosztálya minden állam örökbefogadási jogrendszerét ismerte, kiváló szakemberekkel dolgozott, akik gyorsan végezték munkájukat.⁷⁴

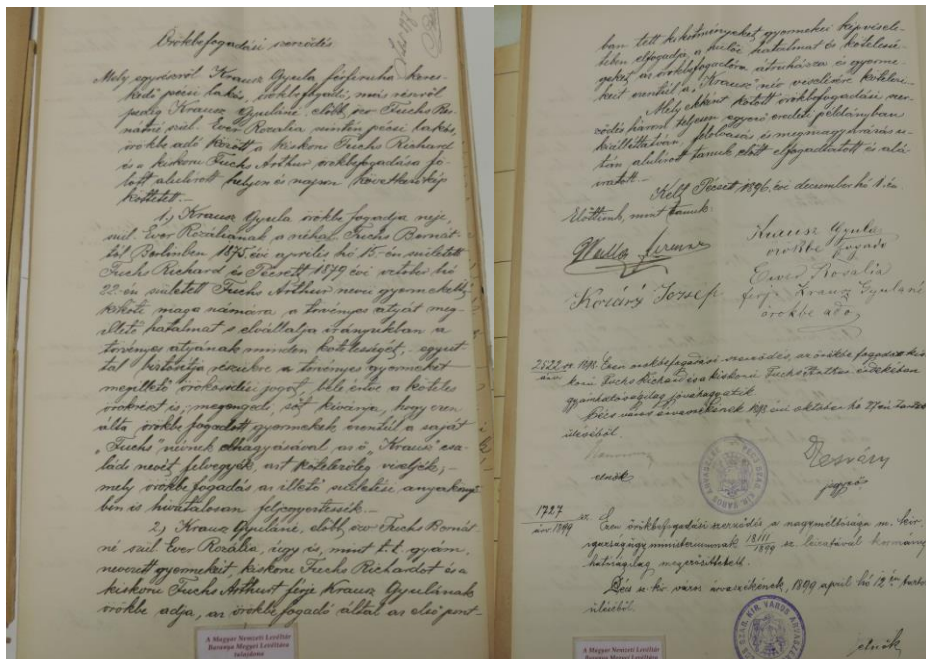
⁷⁰ GÁL–NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 28. és 122.

⁷¹ Mtj. 212. §

⁷² MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 703.

⁷³ MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 701–702.

⁷⁴ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 112–113.

2. ábra: 1896. évben kelt öröklépfogadási szerződés Fuchs Arthur és Fuchs Richard kiskorú gyermekek ügyében, MNL BML.IV. 1904.b II.-275-1900 (Forrás: a szerző gyűjtése)

Az öröklépfogadó szerződést az öröklépfogadónak az öröklépfogadandóval kellett megkötnie. A kiskorú törvényes képviselője elsősorban az atyai hatalmat gyakorló atya volt; ha az atya nem élt vagy az öröklépfogadott törvénytelen születésű volt, akkor az anyja; ha az atyai hatalom gyakorlata felfüggesztett vagy egyik szülő sem élt, akkor az árvaszékileg kirendelt gyám következett a sorban, aki megkötötte az öröklépfogadó szerződést.⁷⁵ A szerződést törvénytelen származású kiskorú gyermek esetében az anyával mint természetes és törvényes gyámjával kellett megkötöni.⁷⁶ Ha az öröklépfogadandó a tizenkettedik életévét még nem töltötte be, a gyámhatóság jóváhagyásával törvényes képviselője köthette meg a szerződést.⁷⁷ E szerződést három eredeti példányban közokiratba kellett foglalni, kivéve, ha királyi közjegyző előtt kötött, mert akkor három hiteles kiadványa készült.⁷⁸ Kiskorú öröklépfogadása esetén a gyámhatóság a jóváhagyás előtt rövid úton megkérdezte az igazságügyi minisztériumot, hogy vajon a szerződés megerősítésére számítani lehet-e, mert csak akkor hagyták jóvá, ha igenlő választ kaptak. A minisztérium rövid úton is, telefonon keresztül is adott a hatóságoknak irányító választ.⁷⁹

Az öröklépfogadó szerződésben az öröklépfogadó atyának egyértelműen fenn kellett tartania az atyai hatalmat, az anyának a törvényes gyámságot, mert különben az az öröklépfogadó atyára/anyára szállt át. Mindez az igazságügyi minisztérium gyakorlatában kristályosodott ki, melynek során arra

⁷⁵ MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 698.

⁷⁶ GÁL – NYÁRÁDY, Az öröklépfogadás 72. (C.III.2184/1927.)

⁷⁷ Mtj. 211. §

⁷⁸ MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 699.

⁷⁹ GÁL – NYÁRÁDY, Az öröklépfogadás 118–119.

is figyelemmel kellett lenni, hogy az atyai hatalmat csak az örökbeadó atya ruházza át az örökbefogadó atyára, ellenben az örökbefogadó anyára még az örökbeadó atya is csak a törvényes gyámságot ruházhatta át.⁸⁰ Az igazságügyi miniszter a megerősítést csak akkor tagadhatta meg, ha az örökbefogadásnak valamely törvényes kelleke hiányzott, vagy ha a feleknek a körülményekből nyilvánvaló akarata a valóságban nem családjogi viszony alapítására irányult.⁸¹ A szerződésbe nem volt felvehető olyan kikötés, mely szerint az örökbefogadó szülők az örökbefogadandó gyermekkel szemben mindazon jogokat igénylik, amelyek a szülői és gyermeki viszonynál fogva a személyi, vagyoni kérdésekből folynak. Ugyancsak nem volt kiköthető az örökbefogadott után az örökbefogadó javára való örökösödési jog, ahogy az sem, hogy az örökbefogadó szülőt az örökbefogadott gyermek után mindazon jogok megilletik, melyek a szülőt a törvényes gyermekei után illetik. Ha ezek mégis felvételre kerültek, akkor az igazságügyi minisztérium megtagadta az örökbefogadó szerződés kormányhatósági megerősítését.⁸² Amennyiben helytelenül volt megszövegezve a szerződés, akkor azt az igazságügyi minisztérium pótlás végett visszaadta.⁸³ Az örökbefogadás lényegét nem érintő szabályozásokat, kikötéseket azért nem foglalhatták bele a szerződésbe, mert ezek a kötelelem tisztaságát, a vállalt kötelezettségek jogi elbírálását tették nehezkessé, mindezek mellett az igazságügyi miniszter más irányú szerződéses rendelkezéseket meg sem erősíthetett.⁸⁴ Ha egyidejűleg kiskorú és nagykorú gyermeket fogadtak örökbe, akkor arról külön szerződésben kellett rendelkezni.⁸⁵ Az örökbefogadó szerződés 50 kr. illetékbélyeg alá esett.⁸⁶

Az örökbefogadott az örökbefogadó nemességét királyi jóváhagyással ellátott örökbefogadás által szerezte meg. Az örökbefogadáshoz járuló királyi jóváhagyás (*consensus regius*) a magyar nemesség adományozásának egyik módja volt, mely által a nem nemes a nemesi család tagjává és ezáltal magyar nemessé vált, ez a jóváhagyás az örökbefogadó szerződés megerősítéséül isszolgált. Először az igazságügyi minisztérium vizsgálta meg a szerződést, hogy az alakilag megfelel-e a törvényes kellekeknek és fel van-e szerelve megfelelő okirattal, majd a belügyminisztérium nyilatkozott a magyar nemesség átruházása tekintetében, különösen arról, hogy az örökbeadó magyar nemessége bizonyított-e. Magyar nemesség örökbefogadás útján csak magyar állampolgárra volt átruházható, fiúra vagy fiúval együtt leányra, azonban ha egyedül leány örökbefogadására került sor, akkor fiúsítás útján volt arra lehetőség, csak akkor, ha az örökbefogadó nemes férfi magszakadásához közel állt. Az örökbefogadó anyja az örökbefogadott gyermekre nem terjeszthette ki nemességét.⁸⁷ Az 1920. évi I. tc. ezt a fenntartott királyi jogkört senkire át nem ruházta, így csak nemesség nélküli magánjogi szerződést lehetett kötni, azonban a közjegyzői okiratban megállapodhattak a felek, hogy a nemességet utóbb fogják kérni királyi jóváhagyástól feltételezetten és az örökbefogadó erre az örökbefogadottat felhatalmazza arra az esetre is, ha akkora már nem volna életben.⁸⁸

⁸⁰ GAÁR, Az örökbefogadásról 18.

⁸¹ Mtj. 213. §

⁸² GAÁR, Az örökbefogadásról 10–11.

⁸³ GAÁR, Az örökbefogadásról 19.

⁸⁴ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 33.

⁸⁵ GAÁR, Az örökbefogadásról 24.

⁸⁶ GAÁR, Az örökbefogadásról 24.

⁸⁷ GAÁR, Az örökbefogadásról 29–31.

⁸⁸ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 35.

Az örökbefogadással az örökbefogadott az örökbefogadó törvényes gyermekének jogállásába lépett. Akit házastársak fogadtak örökbe, azt a házastársak közös törvényes gyermekének jogállása illette meg (közösgyermekké-fogadás). Közösgyermekké-fogadás volt az is, ha az egyik házastárs a másik házastárs gyermekét fogadta örökbe, kivéve, ha a feleség fogadta örökbe férjének házasságon kívüli gyermekét.⁸⁹

Az örökbefogadó szerződéssel az örökbefogadó, közösgyermekké-fogadás esetében a férj saját családi nevét átruházhatta az örökbefogadottra. Az igazságügyi miniszter azonban a szerződés megerősítését megtagadhatta, ha a névátruházás a közrend érdekével ellenkezett. Az örökbefogadó szerződésben a felek megállapodhattak arra nézve is, hogy az örökbefogadott az átruházott családi nevet saját családi nevéhez kapcsoltan vagy ennek elhagyásával viselje-e. Ily megállapodás hiányában az örökbefogadott az átruházott családi nevet saját családi nevének elhagyásával volt köteles viselni. Ha az örökbefogadó családi nevét nem ruházta át vagy az örökbefogadó szerződés a névviselesről egyáltalán nem rendelkezett, az örökbefogadott családi neve az örökbefogadással nem változott.⁹⁰ Ha a saját családi nevéől az örökbefogadott nem nyilatkozott, akkor nem kötelezte magát arra, hogy saját családi nevét elhagyja.⁹¹ Az Mtj. a névváltoztatást diszpozitív szabályokkal rendezte, így tehát a névátruházás nem volt az örökbefogadás elengedhetetlen kelléke.⁹² Emellett a belügyminisztérium – az igazságügyi minisztérium álláspontját elfogadva – évtizedekig nem engedte a névmagyarosítást, ha a név örökbefogadással szereztetett, kivéve, ha ahhoz az örökbefogadó hozzájárult. Mindenkinek érdeke volt az, hogy nevét megváltoztathassa, ha nem magyar hangzású volt, megmagyarosíthassa. (Például vitézzé avatáshoz.) Már akkor megfogalmazódott az a jogszabály-módosító javaslat, hogy a felek az örökbefogadó szerződésben határozottan eldönthessék, hogy az örökbefogadott nevét meg lehet vagy nem lehet megváltoztatni.⁹³

A magyar jogban az örökbefogadásnak az örökössé tétel volt a legjelentősebb célja. Az örökbefogadó szerződésben minden feltételtől és korlátozástól mentesen ki kellett jelenteni, hogy az örökbefogadott az örökbefogadó után olyan öröklési jogot nyer, mintha az örökbefogadónak törvényes házasságából származó gyermeke volna, különben a szerződés - az öröklési jog feltételen biztosítása hiányában - nem nyert megerősítést.⁹⁴ Az örökbefogadással egyoldalú öröklési joga keletkezett az örökbefogadottnak, mivel az örökbefogadó nem szerzett öröklési jogot az örökbefogadott után. A Curia döntésében kimondta, hogy az örökbefogadó szerződésben az örökbefogadott öröklési joga feltételhez nem köthető.⁹⁵ Az örökbefogadás törvényszerű hatályát az örökbefogadó szerződésben annyiban meg lehetett változtatni, hogy az örökbefogadottnak és ivadékainak az örökbefogadó után ne legyen törvényes öröklési joguk.⁹⁶

⁸⁹ Mtj. 215. §

⁹⁰ Mtj. 216. §

⁹¹ MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 707.

⁹² Az osztrák polgári törvénykönyv 184.§-a a névváltozást az örökbefogadó szerződésnek a szerződő felek akaratával meg nem változtatható feltételeként szabályozta. Lásd bővebben GAÁR, Az örökbefogadásról 10–11. A névátruházás annyiban esett korlátozás alá, hogy a történelmi és nemzeti családnevek, régi és közismert családnevek átruházása nem kap feltétlenül megerősítést. Az igazságügyi miniszter megkívánhatta, hogy az örökbefogadó szerződésben a névátruházást a felek kapcsolják ki. Lásd bővebben GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 32.

⁹³ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 92.

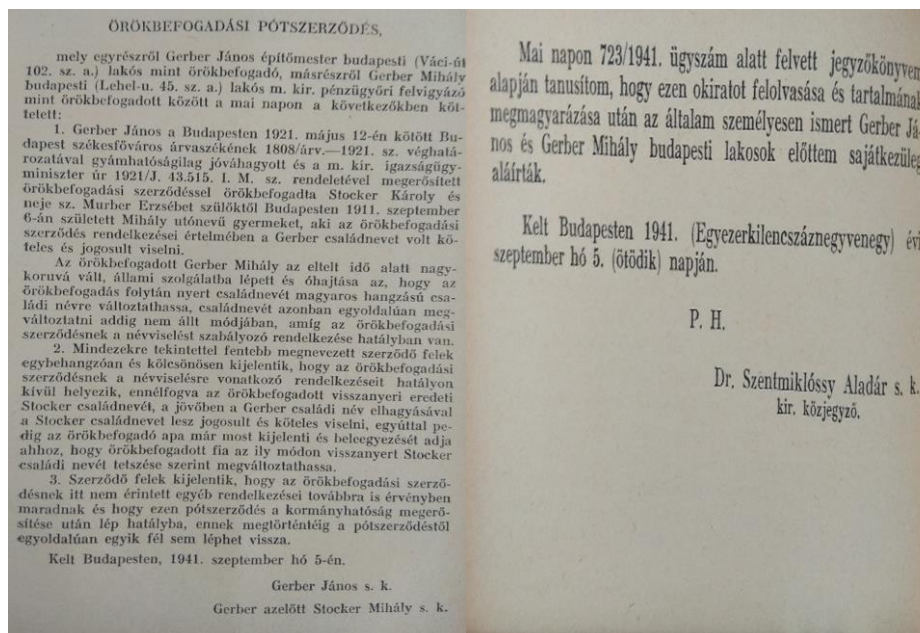
⁹⁴ GAÁR, Az örökbefogadásról 31.

⁹⁵ C.I.589/1925.

⁹⁶ Mtj. 220–221. §§

Az örökbefogadás kihatott az örökbefogadott ivadékaira is, azonban nem hatott ki az örökbefogadó rokonaira. A örökbefogadottnak a szerződés megkötésekor már meglévő valamint később született ivadékára az örökbefogadás csak akkor hatott ki, ha az örökbefogadó szerződéshez a már meglévő ivadék is hozzájárult. A hozzájárulást az örökbefogadó szerződésben vagy külön közokiratban kellett kijelenteni vagy közhatóság előtt jegyzőkönyvbe mondani.⁹⁷

Az örökbefogadás legfontosabb joghatásaként megszűnt az örökbefogadott vérszerinti szüleinek szülői hatalma; kiskorú örökbefogadott gyermek esetén a vérszerinti szülő személyes érintkezési joga fennmaradt, azt a szerződésben szabályozhatták is, a gyámhatóság szükség esetén – a gyermek érdekében – korlátozhatta, elvonhatta. A vérszerinti szülő szülői hatalma feléledt, ha az örökbefogadó szülői hatalma megszűnt vagy szünetelt.⁹⁸

3. ábra: Örökbefogadási pótszerződés 1941-ből (Forrás: GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 173–174.)

Az örökbefogadott gyermek tartásra volt jogosult (rendes bíróság hatáskörébe tartozott), vérségi összeköttetésen alapuló minden joga fennmaradt (öröklés, tartás és nevelés iránti igénye), mivel az örökbefogadás nem szüntette meg a vérségi kapcsolatot és az ezen alapuló öröklési jogot.⁹⁹ A joggyakorlat nemcsak azt mondta ki, hogy a törvényes gyermek köteles vagyontalan és keresőképtelen szüleit eltartani, hanem azt is, hogy az örökbefogadott gyermek is köteles örökbefogadó szüleit eltartani, így megeshetett, hogy az örökbefogadott gyermeknek kétfelé kellett tartást fizetnie.¹⁰⁰ Ugyanakkor az örökbefogadó szerződés nem szüntette meg a vérszerinti szülő tartási kötelezettségét, csak a tartási kötelezettség sorrendjét változtatta meg. Elsősorban az örökbefogadó lett tartásra kötelezve. Ha pedig az örökbefogadási viszony megszűnne vagy a tartást

⁹⁷ Mtj. 217–218. §§

⁹⁸ Mtj. 219. §

⁹⁹ MESZLÉNY, Magyar Magánjog I. 706.

¹⁰⁰ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 50–51.

az örökbefogadó nem teljesítené, ez ismét a vérszerinti rokonokra hárul.¹⁰¹ Ha az örökbefogadó szülő tartási kötelezettségét nem teljesítette, akkor az örökbeadó szülő a kiskorú jogán gyermektartási igénnyel léphetett fel az örökbefogadóval szemben.¹⁰² Az örökbefogadó szülő rendszerint természetben volt köteles és jogosult az eltartás szolgáltatására.¹⁰³

Lehetőség volt arra is, hogy a felek az örökbefogadásból származó jogviszonyukat közös megegyezéssel némely vonatkozásban az alapszerződés rendelkezéseitől eltérő módon szabályozhassák, módosíthassák. Ez az örökbefogadó szerződés jellegénél fogva csak egy újabb szerződéssel (pótszerződés) történhetett, amelynek anyagi tartalmára, kellékeire ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint az alapszerződésre vagy a felbontó szerződésre, azonban az örökbefogadó vagy az örökbefogadott halála után az alapszerződés rendelkezéseit pótszerződéssel módosítani nem lehetett.¹⁰⁴ Példának okáért előfordulhatott, hogy az alapszerződés nem rendelkezett névát ruházásról, de utóbb mégis célszerűnek mutatkozott, hogy az örökbefogadott az örökbefogadó családi nevét viselje vagy éppen ellenkezőleg.

Az örökbefogadást – kétoldalú jogügylet révén, a szerződésre nézve érvényes jogszabályok szerint – egyoldalúan fel nem bonthatták, attól egyik fél sem állhatott el egyoldalú jognyilatkozattal, az ilyen elállásnak jogi hatása nem volt, a szerződésből folyó jogok és kötelezettségek az elállásra tekintet nélkül továbbfolytak. A halál mint szerződést megszüntető ok tekintetében különbséget tettek a között, hogy a szerződő felek egyikének vagy másikának halála a) kormányhatósági megerősítés előtt vagy b) után következett be. Megszűnt továbbá az örökbefogadás, ha azt c) a felek szerződéssel felbontották, vagy ha d) a bíróság ítélettel felbontotta vagy érvénytelenné nyilvánította. Két kivételes megszűnési okot is szabályozott a kódex, amelyekben az örökbefogadás hatálya a törvény erejénél fogva megszűnt. Az egyik esetben az örökbefogadó az örökbefogadás fennállása alatt a törvény tilalma ellenére kötött házasságot az örökbefogadottal vagy annak ivadékával, akire az örökbefogadás kihatott, melynek következtében az örökbefogadás a házasságkötéssel a házastársak között megszűnt, hiszen ugyanazon személyek között egyidejűleg nem állhatott fenn házastársi és szülő-gyermek viszony (az örökbefogadás megszűnése után az örökbefogadott és azok az ivadécai, akikre a megszűnés kihatott, nem viselhették többé az örökbefogadó családi nevét). Nem állt ez a szabály a közösgyermekké-fogadás esetében, ha az örökbefogadást az egyik házastárs halála után szerződéssel bontották fel.¹⁰⁵ A másik kivételes esetben az örökbefogadó saját házasságán kívül született gyermekét fogadta örökbe és azt később törvényesítette, ekkor az örökbefogadás a törvényesítéssel szűnt meg. A gyermek a törvényesítéssel erősebb jogállást nyert és az örökbefogadással szerzett előző jogállása beolvadt az utóbb nyert erősebb, előnyösebb jogállásba, továbbá kettős jogcímen törvényes rokoni kapcsolat nem állhatott fenn szülő és gyermek között.¹⁰⁶

Az örökbefogadást szerződéssel fel lehetett bontani, melyhez szintén igazságügyi miniszteri megerősítésre volt szükség, ugyanazon alaki, anyagi kellékek vonatkoztak rá, mint az örökbefogadó

¹⁰¹ C.III.623/1929.

¹⁰² C.III.2379/1937.

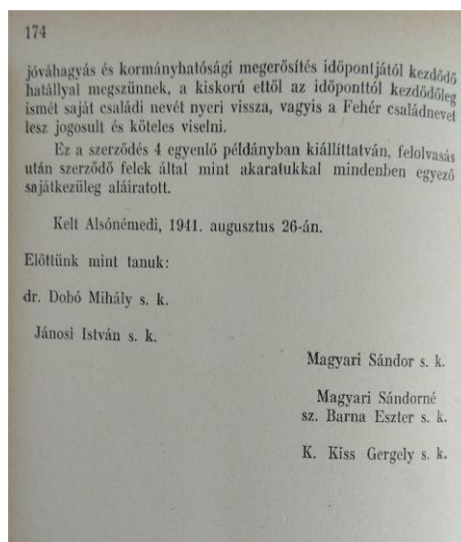
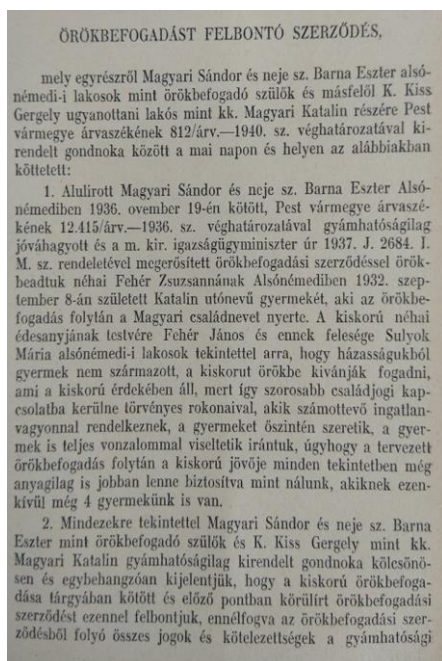
¹⁰³ C.III. 623/1929.

¹⁰⁴ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 69–70.

¹⁰⁵ Mtj. 224–226. §§

¹⁰⁶ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 60–62.

szereződés megkötésére. A felbontó szerződést az örökbefogadónak az örökbefogadottal kellett megkötnie. A megkötött felbontó szerződést jóváhagyás miatt be kellett mutatni a gyámhatóságnak.¹⁰⁷ A gyámhatóság az összes körülmény figyelembe vétele mellett döntötte el, hogy a felbontás a kiskorú érdekeinek megfelel-e, rá nézve előnyös-e.¹⁰⁸ Ha a gyámhatóság a felbontó szerződést jóváhagyta, ezt követően az igazságügyi miniszterhez terjesztette fel megerősítés céljából. A miniszter a szerződést, ha annak törvényes feltételei és kellei fennálltak, megerősítette, leküldte a közvetítő hatósághoz (nagykorúaknál törvényszék, kiskorúaknál árvaszék) azzal az utasítással, hogy fűzze a felbontó szerződés példányait az alapszerződés példányaihoz, vezesse rá a felbontó szerződés példányaira a megerősítő záradékot, a feleknek járó példányokat részükre kézbesítse és az anyakönyvben szükségessé vált újabb feljegyzések foganatosítása iránt intézkedjen, ellenkező esetben a megerősítést tagadja meg.¹⁰⁹ A szerződéshez szükséges volt az örökbefogadott ivadékainak hozzájárulására is, ha rájuk az örökbefogadás kihatott. Közös gyermekké-fogadás esetében az örökbefogadó szerződést – amíg mind a két házastárs élt – csak mindkettőjük hozzájárulásával lehetett felbontani. Az egyik házastárs halála után a felbontó szerződést a másik házastárs megköthette oly módon, hogy az örökbefogadás csak vele szemben szűnjön meg. A felbontó szerződéshez sem az örökbefogadó, sem az örökbefogadott házastársának beleegyezésére nem volt szükség.¹¹⁰

4. ábra: Örökbefogadást felbontó szerződés 1941-ből (Forrás: GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 173–174.)

¹⁰⁷ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 63.

¹⁰⁸ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 64.

¹⁰⁹ GÁL – NYÁRÁDY, Az örökbefogadás 65.

¹¹⁰ Mtj. 223. §

Ha az örökbefogadott vagy az örökbefogadó olyan cselekményt követett el, amely miatt a szülő ivadékát vagy az ivadék szülőjét kitagadhatta, vagy pedig ha az örökbefogadott vagy az örökbefogadó az örökbefogadással járó kötelelességeit szándékos magaviseletével egyébként oly súlyosan megsértette, hogy emiatt az örökbefogadás fenntartása a másik félre nézve elviselhetetlenné vált, a sértett fél az örökbefogadó szerződés megtámadására vonatkozó szabályoknak megfelelően keresettel kérhette az örökbefogadás bírói felbontását. (Ha az örökbefogadó vagy az örökbefogadott meghalt vagy a vétkes cselekményt megbocsátották, akkor felbontásnak helye nem volt). Az örökbefogadás a felbontó ítélet jogerőre emelkedésének napján a felek között megszűnt. A bíróság az örökbefogadást a felbontó ítéletben bármelyik fél kérelmére az örökbefogadott ivadékaira nézve is felbontottnak nyilváníthatta, ha ez a körülmények szerint indokolt volt.

A Curia számos döntésében mérlegelte, hogy a szerződő felek magatartásai mely esetekben minősülnek egyik vagy másik félre nézve elviselhetetlen körülménynek az örökbefogadás felbontásához. A testület egyik döntésében kimondta, hogy a szülő részéről a házi fegyelem gyakorlása közben a kiskorú gyermekkel szemben alkalmazott testi fenyegetés mindaddig, amíg annak egészségét vagy testi épségét súlyosan nem veszélyeztette, jogtalan cselekménynek, tehát támadásnak még akkor sem volt minősíthető, ha arra komoly ok és szükség nem is volt. A Curia ugyancsak nem fogadta el az örökbefogadó által a szerződés felbontása iránt indított keresetével szemben az örökbefogadott gyermeknek azt az előadását, hogy nem lépett fel támadólag, hanem csak védekezésül taszította el magától az örökbefogadót és ily módon okozott neki testi sértést. Indokolásában kifejtette, hogy a szülői fenyegetéssel szemben – amíg az a megengedhetőség határát túl nem lépi – a gyermek részéről jogos védelemnek helye nincs.¹¹¹

Az örökbefogadottnak az örökbefogadóval való közös háztartásból történő elköltözése önmagában az örökbefogadó szerződést nem tette céljavesztetté,¹¹² mivel az örökbefogadó apa a kiskorúval szemben apai hatalmának az árvaszék útján bármikor érvényt szerezhetett. Azonban előfordulhattak olyan körülmények is, amelyekkel kapcsolatban a családi otthon elhagyása és visszatérésének makacs megtagadása az örökbefogadási viszonyt lehetetlenné és egyben elviselhetetlenné tette.¹¹³ Az örökbefogadás felbonthatósága mellett foglalt állást a Curia abban az esetben, amikor az örökbefogadó földműves szülők örökbefogadott gyermeke nem volt hajlandó családtagként a gazdaságban tevékenykedni, hanem elfogadható indok nélkül idegen községbe költözött.¹¹⁴ A családi otthonnak az örökbefogadó szülő akarata ellenére történő elhagyása és visszatérésének indokolatlan megtagadása a szülői tisztelet és engedelmisség súlyos megsértésének minősült, mely a családi életközösséget szüntette meg.

Amennyiben az örökbefogadó szerződés kifejezetten rendelkezett arról, hogy az örökbefogadott munkaerejét az örökbefogadó gazdaságában fejtse ki, azonban ezt a kötelezettségét jogos indok nélkül megtagadta – feltéve, hogy az örökbefogadó felhívta az örökbefogadottat kötelezettsége teljesítésére – a szerződés felbontásának alapos okául szolgálhatott.¹¹⁵ Amennyiben

¹¹¹ C.III.5248/1938.

¹¹² C.III.5341/1930.

¹¹³ C.III.3920/1938.

¹¹⁴ C.III.1930/1926., C.III.3511/1929.

¹¹⁵ C.III.5769/1936.

a falusi gazda legénysorban lévő örökbefogadott gyermeke éjjelente kimaradt – nem kocsmázás, dorbézolás miatt, hanem csak, mint afféle fiatalember – amúgy nappal apja gazdaságában földműves legényként dolgozott, a kimaradásból folyóan az örökbefogadót kár nem érte, így az örökbefogadott munkája elvégzését, engedelmességét meg nem tagadta, súlyos kötelezettségzegés nem volt megállapítható terhére.¹¹⁶

Az örökbefogadott gyermeknek az a kijelentése, hogy az örökbefogadó anya nevelt fiával szerelmi viszonyt folytat, az örökbefogadó szülő iránt tartozó gyermeki tisztelet és köteles megbecsülés olyan durva és súlyos megsértésének minősült, hogy ennek folytán az örökbefogadó anya jogosult volt az örökbefogadó szerződést felbontani.¹¹⁷A hamis vádaskodásnak abban a kirívó esetében, amikor az örökbefogadott gyermek saját édesanyját, az örökbefogadó apa feleségét bosszúból azzal vádolta meg, hogy vele viszonya van, helye volt az örökbefogadó szerződés megtámadása iránti keresetnek.¹¹⁸ Felbontható volt a szerződés az örökbefogadó szülő azon magatartása miatt is, hogy az örökbefogadott fiát és annak feleségét ok nélkül azzal gyanúsította, hogy őt meglopták, az örökbefogadott fiát hitvány gazembernek, feleségét rossz életűnek nevezte és felszólította őket, hogy 24 órán belül takarodjanak a házból.¹¹⁹ Becsületsértő kifejezések használata az örökbefogadó szerződés felbontására alkalmas oknak nem minősült akkor, ha a sértő fél olyan tényeket bizonyított, melyekből megállapítható volt, hogy magatartását a másik félre visszavezethető erős felindulás váltotta ki, amelynél fogva a sértések terhére be nem számíthatóak. Ennek a körülménynek a megítélésénél meghatározó szerepe volt az érdekeltek társadalmi állásának, műveltségi fokának, valamint annak is, ha az elkövetett sértés a másik fél részéről elkövetett sértés azonnali viszonzása volt-e.¹²⁰

5. Az örökbefogadás gyakorlata Pécs város árvaszékének iratai alapján (1872 – 1923)¹²¹

A vizsgált örökbefogadó szerződések többsége azzal indokolta a gyermek érdekében álló örökbefogadást, hogy annak létrejöttével a gyermek családi jogállása rendeződik (tehát törvénytelen származása megszűnik), örökösödési jogot (beleértve a kötelesrészt is), atyai hatalmat kap és jogosult viselni az örökbefogadó családnevét. A szerződő felek szegény sorsára tekintettel a törvény kivételt engedett az örökbefogadó szerződés írásba foglalása alól, mert az az árvaszék előadója vagy az árvaszék által megbízott szolgabíró előtt szóban is megköthető volt. Ezzel a lehetőséggel gyakran éltek a szegény körülmények között élő családok, akik szegénységi bizonyítvánnyal igazolták állításukat és kérték, hogy a szükséges okmányokat az árvaszék szerezzze be.¹²² Az örökbefogadó szerződésbe belefoglalták mindazon jogokat (öröklési jog, névátruházás stb.), amelyeket az örökbefogadó az örökbefogadottra és utóbbinak törvényes képviselője az örökbefogadóra (atyai hatalom, gyámság) átruházott. Kivétel nélkül minden vizsgált örökbefogadó szerződés rendelkezett arról, hogy az örökbefogadott addig viselt családnevét hagyja el és viselje az örökbefogadó atyja

¹¹⁶ C.III.4940/1932.

¹¹⁷ C.II.181/1936.

¹¹⁸ C.III.6137/1929.

¹¹⁹ C.III.3240/1937.

¹²⁰ C.III.91/1933.

¹²¹ MNL.BML IV. 1409.b. 687-1905, 186-1906, II-89-1899, 186-1906

¹²² MNL.BML IV. 1409.b. 687-1905

családnevét. Az 1872 és 1923 közötti évekből fennmaradt 118 örökbefogadási ügy közül öt esetben találkoztam azzal, hogy az igazságügyi miniszter megtagadta az örökbefogadó szerződés megerősítését. Három esetben úgy szólt az örökbefogadó szerződés, hogy az *„örökbefogadó átvállalja az örökbe fogadandóval szemben mindazon jogokat, melyek az atyát a törvény szerint gyermekével szemben megilletik”*.

A vérszerinti szülő nem ruházhatta át az örökbefogadóra azon jogait, amelyet őt a gyermekével szemben megillették, (örökbefogadó anya csak azon jogáról mondhat le, amelyet őt természetes és törvényes gyámsága alapján megillette, például a törvényes örökösödési jog).¹²³ Egy másik esetben a gyermek törvénytelen származásúként volt anyakönyvezve, annak ellenére, hogy házasságban született, így házassági vélelem okán, törvényes gyermekként az örökbefogadás érvényesen nem jöhetett volna létre.¹²⁴ Egy aktában az örökbefogadást felbontó szerződés megerősítését azért tagadta meg az igazságügyi miniszter, mivel az eljárás során a kiskorú részére nem rendeltek gondnokot, ugyanis az örökbefogadó atya saját személyében nem bonthatta fel a szerződést, neki a gyermek gyámjával kellett volna megkötnie a felbontó szerződést. Az egyik örökbefogadó szerződés hiányos volt a tekintetben is, hogy az *„örökbefogadandó a rá átruházni szándékolt családnevet saját születési családnevéhez kapcsolva vagy ennek elhagyása mellett köteles és jogosult-e a jövőre nézve viselni?”*.¹²⁵ Az igazságügyi miniszter az örökbefogadó szerződést megtagadó iratán konkrét utasításokkal látta el az árvaszékeket, törvényszékeket abban az esetben, amikor a megtagadás alapjául szolgáló ok orvosolható volt.

Az 1872 és 1923 közötti időszakban Pécs város árvaszékének irataiban összesen 105 iratjegyzékben letem örökbefogadás tárgyában felvett jegyzőkönyvre, örökbefogadó szerződésre vagy ezek mindegyikére, melyekben összesen 118 gyermek került örökbefogadó szülő(k)höz. 118 gyermek közül 9 házasságból származott, 42 pedig törvénytelen gyermek volt, a fennmaradó 67 gyermek származására utaló adatot nem találtam. Az örökbefogadások többsége közös gyermekfogadás volt: a férj fogadta örökbe felesége házasságon kívül született gyermekét. A fenti adatok a precíz, kitartó levéltári kutatás ellenére is csak tájékoztató jellegűek, ugyanis több aktában nem találtam információt a fenti szempontokra. Az 1872 és 1923 között kötött 105 örökbefogadás közös jellemzői a következők:

1. az örökbefogadás gyakori oka, hogy a szülő(k) elhunyt(ak), vagy a gyermeket az édesanyja egyedül eltartani nem volt képes vagy az örökbefogadók gyermektelenek;
2. az örökbefogadás okaként szerepel a szerződésekben az a fordulat, hogy az örökbefogadás a gyermekre nézve anyagi, erkölcsi szempontból előnyös;
3. az örökbefogadások többsége közös gyermekfogadás volt;
4. az örökbefogadásról szóló jegyzőkönyv vagy az örökbefogadó szerződés kifejezetten tartalmazta az örökbefogadott gyermeket megillető örökösödési jogot az örökbefogadó szülő(k) után;
5. az örökbefogadott gyermek kivétel nélkül felvette az örökbefogadó szülő családnevét;
6. az örökbefogadó szülők szerény anyagi helyzete miatt, járatlanságukra tekintettel árvaszék előtt mondták jegyzőkönyvbe örökbefogadás iránti kérelmüket.

¹²³ MNL.BML.IV.1409.b.186-1906

¹²⁴ MNL.BML.IV.1409.b.II-89-1899

¹²⁵ MNL.BML.IV.1409.b.186-1906

Az örökbefogadás jelentősége a két világháború között megkérdőjelezhetetlen volt mind a gyermekek, mind az örökbefogadó szülők részéről. A háború folytán apa nélkül maradt családok gyermeküket eltartani nem tudták, az árvák állami gondozásba kerültek, a családi otthon melegét az örökbefogadás teremthette meg számukra újra, ahogy a gyermektelen családok részére is.

Felhasznált források és irodalom

- Magyarország magánjogi törvénykönyvének a m. kir. Igazságügyminiszter által az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslata. Budapest 1928 = Mtj.
1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása a házasságon kívül született gyermek jogállásáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600029.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51> (letöltve: 2018. 07. 01.) = Indokolás 1946
- BACSÓ Jenő: Az örökbefogadás. Jogtudományi Közlöny 1981/7. 609–616.
- GAÁR Vilmos: Az örökbefogadásról. Budapest 1898
- GÁL Dezső – NYÁRÁDY László: Az örökbefogadás, különös tekintettel a gyakorlati eljárásra. Budapest 1941
- HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. Budapest – Pécs 2006
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
- KŐRÖS András (szerk.): A családjog kézikönyve I. kötet. Budapest 2007
- MESZLÉNY Artúr: Magyar Magánjog I. Budapest 1931
- NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
- WEISS Emília: Az örökbefogadás néhány társadalmi és jogi kérdése. Magyar Tudomány 1997/2. 180–192.

NIKLAJ Patrícia Dominika

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.07

PhD-hallgató

PTE ÁJK

HORVÁTH Máté

hallgató

PTE ÁJK

A népbíróságok és a népi ügyészségek magyarországi felállításának nemzetközi jogi alapjai és a népbíróság tevékenysége Pécsen 1945-ben

The International Fundamentals of the Creation of People's Tribunals and Prosecution Services in Hungary and the Work of the People's Tribunal in Pécs in 1945

The functioning of people's tribunals and people's prosecution service were legally regulated by decrees, which required lay participation because of the political situation after World War II. Many of the general principles of law – for example nullum crimen sine lege – were put in the shades, they focused on the inevitable impeachment of war criminals. In order to implement the impeachment, they created several categories for the committed crimes: war felony and misdemeanor, as well as felony and misdemeanor against the people. In addition to regulating the activities of people's tribunals and prosecution services, the following study gives an insight into the 1945 practice of the People's Tribunal in Pécs. Only a few types of war crimes and crimes against the people appeared before this country court. Among the accused there were a large number of members of the German minority in Hungary, and according to the natural sense of justice – looking back from the 21st century – the punishment seems to be morally excessive in some cases.

Keywords: *people's tribunals, people's prosecution services, war criminals, Volksbund*

1. Nemzetközi jogi alapok

A népbíróságok és népi ügyészségek felállítását elsősorban politikai, nem pedig jogi indokok alapozták meg. 1945-ben a hatalmas méretű háborús pusztításokat és népirtást követően elengedhetetlennek bizonyult, hogy rendkívüli intézkedéseket hozzanak.¹ A magyar jogtörténetben ezek az intézmények újdonságnak számítottak.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944 decemberében vállalást tett a háborús bűnösök elszámoltatására. Ennek a nyilatkozatnak a nemzetközi jogi keretét a fegyverszüneti egyezmény adta, amely 1945 januárjában, Magyarország és a szövetségesek (Szovjetunió, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok) között jött létre. Ezzel Magyarország elismerte vereségét a háborúban és elfogadta a fegyverszünetre vonatkozó feltételeket. Az egyezmény 5. pontja már előrevetítte a szükséges rendelkezéseket a zsidósággal kapcsolatban is, nem konkrétan a bűnösök felelőssége

¹ GYENESEI, A zsidótörvények végrehajtása 172–173.

vonása, hanem a sérelmes állapotok megszüntetése érdekében: „Magyarország kormánya állampolgárságukra és nemzetiségükre való tekintet nélkül haladéktalanul szabadon bocsátja mindazon személyeket, akik az Egyesült Nemzetek javára kifejtett tevékenységükkel kapcsolatban faji származásuk, vagy vallási meggyőződésük következtében őrizetben vannak és hatályon kívül helyez minden erre vonatkozó sérelmes törvényt és korlátozást. Minden szükséges intézkedést megtesz annak biztosítására, hogy a magyar területen levő összes személyek és menekültek, ideértve a zsidókat is, legalább olyan védelemben részesüljenek, mint saját polgárai.” Az egyezmény 14. pontja jelentette a nemzetközi jogi alapot a népbíróóságok felállítására, a háborús bűnösök felelősségre vonására: „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásban és az ítélkezésben”.²

2. A magyar szabályozás

A nemzetközi vállalás alapján az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalkotta a szükséges szabályozást. Az egyezményt az 1945. évi V. törvény, a népbíróóságok és a népi ügyészségek működésének anyagi és eljárásjogi szabályait pedig törvényerejű rendeletek tartalmazták, nevezetesen a 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet (továbbiakban első népbíróósági rendelet), az 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet (továbbiakban második népbíróósági rendelet) és két további rendelet [5900/1945. (VIII. 5.) M. E. rendelet, 6750/1945. (VIII. 19.) M. E. rendelet] az egyes részletszabályokról, így például a távollévő terhelt elleni eljárásról. A rendeleteket az 1945. évi VII. törvény emelte törvényerőre. A következőkben a célunk a népbíróóságokra és a népi ügyészségekre vonatkozó jogi szabályozás bemutatása a rendeleteken keresztül.

2.1. A népbíróósági jog

A népbíróósági jog számos jogbiztonsági problémát vetett fel. A büntetőjogi garanciákat több helyen sértette: a népbíróósági jognak visszaható hatályt tulajdonítottak, továbbá a *nullum crimen sine lege* klasszikus elvével is ellentétes volt olyan magatartások bűncselekménnyé nyilvánítása, amelyeket korábban törvényi rendelkezés nem nyilvánított annak.³ Az elvvel szemben fogalmazta meg az első népbíróósági rendelet 1. §-a, hogy „A jelen rendeletben körülírt bűncselekmények az esetben is büntetethetők, ha a cselekmény a rendelet életbe léptekor már befejeztetett, s a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az büntethető nem volt”.

Az anyagi jogi hiányosságok mellett a jogorvoslati rendszer is korlátozott volt. Az évek során egyre inkább visszaszorították a lehetőségeket: 1947-ben a fellebbezési jog megszüntetésével semmisségi panaszt vezettek be, amely kizárólag jogkérdésre, nem pedig ténykérdésekre vonatkozott. Az eljárás jogi értelemben vett bizonytalanságát növelte, hogy a tárgyaláson a laikus részvétel dominált, politikai párok és szakszervezetek adták a tagokat.

A népbíróóságok jellegét tekintve a Magyar Jogászok Szabad Szakszervezetének Büntetőjogi Bizottsága 1945. november 2. napi ülésén tett megállapításai alapján a népbíróóság magyar bíróság,

² „Megegyezés a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagybritannia Egyesült Királysága és Észak-Írország, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között létrejött fegyverszüneti szerződésről”, lásd <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/fszUNET.html>

³ GYENESEI, A zsidótörvények végrehajtása 173.

de nemzetközi kötelezettségeinek teljesítése körében a nemzetközi büntetőhatalom delegált fórumaként működik; ítélkezhet mindazok ügyében is, akik magyar területen követtek el háborús vagy népellenes deliktumot, akiket itt fogtak el, vagy akiket a Szövetséges Hatalmak Magyarországnak kiszolgáltattak. A Bizottság a fennálló helyzetet a következőképpen jellemezte: „A háborús bűncselekmények nemzetközi jellegűek, amelyeknek kollektív jogtárgya az emberiség békés együttélésének rendje, amelyet a támadó háború alapjaiban rendít meg. Mivel e bűncselekmények kriminális tartalma abszolút és univerzális, valamennyi államot érinti közvetve vagy közvetlenül, ezért tehát a politikai menedékjogosultság helyébe az ilyen büntetések elleni közös küzdelem, a kölcsönös kiadatási kötelezettség lép”.⁴ A kortárs vélemény alapján is érzékelhető, hogy olyan helyzet állt fent, amely országokon átívelő együttműködést igényelt. Elsősorban a felelősségre vonás elkerülhetetlenségét kellett hangsúlyozni, nem pedig a jogbiztonságot, amely adott körülmények között torzulhatott. Más kérdés, hogy ez a torzulás később újabb szélsőséges helyzetre szolgáltatathatott alapot; azonban a vizsgált időszakban a cél még a háborús és népellenes bűnösök feletti ítélkezés volt.

2.2. A népbíróságok és a népi ügyészségek felállítása

1945 első felében először Budapesten, majd ezen kívül több városban népbíróságot állítottak fel (Nyíregyházán, Debrecenben, Szegeden, Gyulán, Balassagyarmaton, Egerben, Miskolcon, Sátoraljaújhelyen, Szolnokon, Kecskeméten, Kalocsán, Baján, Sopronban, Győrben, Esztergomban, Székesfehérváron, Veszprémben, Szombathelyen, Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Kaposváron, Pécsen és Szekszárdon). Az első népbírósági rendelet alapján minden törvényszéki székhelyen népbíróságot, ezek mindegyike mellett népi ügyészséget kellett létrehozni, valamint az előbbieket fellebbviteli fórumaként a Népbíróságok Országos Tanácsát, mely mellett a népfőügyész és helyettesei tevékenykedtek. Az intézményrendszer kialakítása nem volt zökkenőmentes. Azonban a nemzetközi kötelezettségvállalás okán sürgették a megvalósítást, így országsszerte tájékoztatókat tartottak a felállítandó népbíróságok és a népi ügyészségek munkatársai részére, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) anyagi támogatást is nyújtott.⁵

A népbíróságok keretén belül több tanács működhetett. A népbírósági tanács 5 tagból állt, akiket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt (Demokratikus Polgári Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt) javasolt egyenlő arányban.⁶ A második rendelet az Országos Szakszervezeti Tanács számára is lehetőséget biztosított a delegálásra, azaz a tanácsokat 6 főre bővítették.

A bírók kijelölésével kapcsolatban különbséget tettek a büntetett előéletűek között, így nem volt kinevezhető, aki „büntetett, nyereségvágyból elkövetett vétség vagy fasiszta jellegű cselekmény miatt elítéltetett”. Azonban nem tekintették büntetett előéletűnek azt, „aki fasisztaellenes cselekmény vagy a zsidótörvényekben meghatározott valamely cselekmény miatt ítéltetett el”.⁷ Ezzel a rendelkezéssel azt érték el,

⁴ Népbírósági Közlöny 1945/1. (1945. november 8.) 13–15., idézi: PAPP, Forradalmak és népbíróságok, <http://archivum.kanizsaujsag.hu/hirek/12460/dr-papp-attila-forradalmak--nepbirosagok>

⁵ PAPP, Forradalmak és népbíróságok, <http://archivum.kanizsaujsag.hu/hirek/12460/dr-papp-attila-forradalmak--nepbirosagok>

⁶ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 39.§

⁷ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 39. §

hogy azok, akik ellen a fasiszta törvények irányultak, akiknek a megelőző években jogaik csorbultak, részt vehessenek a felelősségre vonásban. Emellett a differenciálás érzékeltette a népbíróságok rendeltetését is, hiszen éppen a megjelölt cselekmények is alapot jelenthettek arra, hogy a népbíróság eljárjon.

A tanácsok egyedüli szakmai tagja a vezetőbíró volt, aki a tárgyalást vezette illetve felvilágosítást nyújtott a tanács tagjainak az alkalmazható jogforrásokról, a kiszabható büntetési nemekről és azok mértékéről. Az ítélet meghozatalába azonban nem szólhatott bele, szavazati joga nem volt.

2.3. A népbíróságok és népi ügyészségek működése

A népbíróság előtt a vádat a népügyész képviselte. A népügyészeket és azok vezetőit az igazságügyi miniszter nevezte ki a bírói és ügyvédi vizsgával vagy szükség esetén jogtudori oklevéllel rendelkező személyek közül a helyi nemzeti bizottság ajánlása illetve meghallgatása után. Az igazságügyi miniszter a népügyészeket bármikor felmenthette.⁸ A második rendeletet követően a népügyészeket közvetlenül a pártok jelölték. Ez alapján láthatjuk, hogy bár szakmai követelmények voltak előírva a pozíciók betöltésére, teljes egészében politikai befolyás érvényesült felettük.

A népügyész feljelentést csak abban az esetben vehetett figyelembe, ha abban a feljelentő pontos lakcímét feltüntette és azt alá is írta. A hiányos vagy hamis név alatt tett vagy nyilvánvalóan alaptalan feljelentést figyelembe venni nem volt szabad. Szóbeli feljelentésről a népügyész jegyzőkönyvet vett fel, amely a feljelentő nevét és lakcímét, a feljelentés alapját képező tényeket és a vonatkozó bizonyítékokat tartalmazta. A jegyzőkönyvet a feljelentővel alá kellett iratni.⁹

A háborús vagy népellenes bűncselekményt elkövető bármely személy fölött kizárólag a népbíróság ítélezhetett. A népbíróság jogköre kiterjedt polgári személyekre és a fegyveres erő tagjaira (ideértve a rendőrséget és a csendőrséget is), valamint a magyar állam területén elfogott vagy a magyar államnak kiadott személyekre, tekintet nélkül azok állampolgárságára, továbbá fiatalokúakra is.¹⁰ Miniszterek és korábbi miniszterek sem mentesültek az eljárás alól, nem adott tehát alapot a népbírósági eljárás alóli kivételezésre, hogy az elkövető milyen minőségében követte el a háborús vagy népellenes bűncselekményt, sőt, egyes esetekben kifejezetten a kormány tagja szerepelt elkövetőként a tényállásokban.

2.4. Kiszabható büntetések

A népbíróság által kiszabható büntetések a következők voltak: halál, fegyház, börtön, fogház, internálás (6 hónaptól 2 évig), vagyonekobzásig terjedhető pénzbüntetés, állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, továbbá fegyelmi jellegű büntetések. Ezek főbüntetések voltak, valamint a vagyonekobzás, pénzbüntetés, állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése mellékbüntetésként is kiszabható

⁸ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 24. §

⁹ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 31. §

¹⁰ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 20–23. §§

volt.¹¹ A második népbíróvási rendelet az internálás helyett bevezette főbüntetésként a kényszermunkát, amely életfogytig vagy határozatlan időre volt kiszabható. A rendelet a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését mint mellékbüntetést kötelezővé tette minden büntetés kiszabása esetére. Továbbá, ha a bűncselekmény következtében a sértett vagy jogutódja válságos helyzetbe jutott, a népbíróvási ítéletében a megfelelő vagyonú vagy jövedelmű elítéltet a nem vitás kárnak vagy hányadának megtérítésére kötelezhette.¹²

Kegyelmezésre szűk körben, de volt lehetőség, ennek joga a Nemzeti Főtanácsot illette, amely határozatát az igazságügyi miniszter javaslatára hozta meg. Ennek csak halálbüntetés esetében és csak az elítéltnek vagy védőjének kérelmére volt helye. A népbíróvási által kiszabott halálbüntetés kegyelmi úton életfogytiglani, vagy 10 évtől 15 évig terjedő, határozott időtartamú fegyházbüntetésre volt átváltoztatható.¹³ A második népbíróvási rendelet ezt aképpen módosította, hogy a halálbüntetés életfogytig tartó kényszermunkára vagy testi alkalmatlanság esetében életfogytig tartó fegyházra volt átváltoztatható.¹⁴

2.5. Háborús és népellenes bűnösök

2.5.1. Háborús bűnösök kategóriái

A népbíróvási elé tartozó tényállásokat az elkövetői oldalról megközelítve írták le, így megkülönböztettek háborús bűnöst, népellenes büntettségben bűnöst, valamint népellenes vétségben bűnöst. Közös jellemzőjük, hogy mindet hivatalból üldözendőnek minősítették.

Az első népbíróvási rendelet a háborús bűnösök leírásával állapította meg a legsúlyosabb háborús bűnöket, ezeket kétszer 5 csoportra (11. § és 13. §) osztotta súlyosságuk és a hozzájuk rendelt büntetési tétel alapján. A 11. § alapján az első csoportba tartoztak azok a vezetők, akik a második világháború Magyarországra való kiterjesztését illetve az ország háborúba sodródását elősegítették („1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna”). A második csoportba tartozott a kormány, az országgyűlés tagjai és vezető közalkalmazottak, akik jogalkotási tevékenységük során működtek közre a háborúba sodródásban („2. aki mint a kormány, országgyűlés tagja vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott kezdeményezője, vagy bár a következőket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta”). A harmadik kategória a fegyverszünet megkötését megakadályozni igyekvőket foglalta magába („3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kibaszásával megakadályozni igyekezett”). A negyedik a nyilas mozgalomban való részvétel különböző eseteit sorolta fel („4. aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt <vezető állás alatt miniszteri, államtitkári,

¹¹ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 3. §

¹² 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet 1. §

¹³ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 7. §

¹⁴ 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet 3. §

főispáni, főpolgármesteri, hadsereparancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni>”). Az ötödik a lakossággal szembeni kegyetlen bánásmód eseteit tartalmazta („5. aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reá bízott hatalommal visszaélve kegyetlenkedett, vagy aki általában felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának”). A második rendelet az 5. pontot kiegészítette azzal, hogy akár belföldön, akár külföldön elkövetett cselekményeket büntetni rendelte, továbbá hozzáfűzött egy 6. pontot is azokról, akik sajtótevékenységük folytán járultak hozzá a háborúba való belépéshez, annak folytatásához („6. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja, és az országra káros irányba terelje”). E főbb csoportokba tartozókra kiszabható volt halálbüntetés, kivéve a 2. pontot és az 1. pont második fordulát („azt megakadályozni nem törekedett”), amelyek esetében 10 évtől 15 évig terjedő fegyház volt a népbíróság által kiszabható legsúlyosabb büntetés.¹⁵

A 13. § tovább differenciálta a háborús bűnösök kategóriáit, ezekhez enyhébb büntetéseket rendelt. Így háborús bűnösnek számított az is „1. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott”, (a második rendelet bővítette „a háborúba lépésre izgatott” fordulattal); „2. aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményhez segítséget nyújtott; 3. aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretében önként a 11. § 4. bekezdésében fel nem sorolt egyéb fontos állást vállalt; 4. aki magyar állampolgár létére a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS, Gestapo stb.) kötelékébe lépett; 5. aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött; 6. aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett”. A módosító második rendelet ezt is kiegészítette egy 7. ponttal: „7. aki bármilyen formában olyan tevékenységet fejtett vagy fejt ki, illetőleg mozdított vagy mozdít elő, amely a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas”. Büntetésük 1 évtől 5 évig terjedő szabadságvesztés börtön végrehajtási fokozatban, súlyosabb esetekben azonban ezen kategóriákba tartozó személyekre is kiszabható volt 10 évtől 15 évig terjedő fegyházbüntetés. Halálbüntetéssel voltak sújthatók, akik magyar állampolgár létükre a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat kötelékébe léptek, ha e cselekményük illetve az e szervezetben való szolgálatuk eredményeképpen magyar állampolgár halálát okozták, a magyar honvédség ellen harcoltak, vagy fegyveres erőszakkal megakadályozták, hogy egyesek vagy csapatok a Vörös Hadsereghez átljjanak, emellett azok is, akik rendszeresen vagy jutalom ellenében valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatottak, vagy besúgóként működtek. A második rendelet a háborús bűnösök mindkét felsorolására (11. § és 13. §) vonatkozóan emelte a büntetési tételeket és súlyosabb büntetési nemeket határozott meg.¹⁶

¹⁵ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 11–12. §§; 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet 6–7. §§

¹⁶ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 13–14. §§; 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet 8–9. §§

2.5.2. Népellenes büntett és népellenes vétség

A népellenes bűnösök kategóriája elsősorban közalkalmazottak tevékenységére vonatkozott, ezen belül az első népbírósi rendelet három csoportot különböztetett meg: „*Népellenes büntett 1. a minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja vagy az a vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett; 2. aki az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette; 3. az a joghatósággal bíró közalkalmazott, aki következetesen népellenes, fasisztabarát hivatali működést fejtett ki*”. Elkövetőire 2 évtől 5 évig terjedő börtön, az első pont megvalósulása esetén 5 év fegyházbüntetés volt kiszabható.¹⁷ A második népbírósi rendelet a népellenes büntett körét is bővítette: „*4. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja, és az országra káros irányba terelje; 5. aki a fasiszta és a demokráciaellenes törekvéseknek vagy a társadalom egyes rétegei üldözésének célját szolgáló hivatalos szerv, párt vagy társadalmi szervezet besúgójaként működött, vagy annak számára adatokat szolgáltatott; 6. aki a fasiszta és a demokráciaellenes uralmi rendszer hatalmi eszközeinek saját céljaira való felhasználásával szemérem, vagyon vagy személyes szabadság elleni bűncselekményt követett el*”.¹⁸

Az első népbírósi rendelet még megkülönböztette a népellenes büntettektől a népellenes vétséget, ezeket 5 csoportra osztotta: „*Népellenes vétségben bűnös az 1. aki a 15. § 2. (népellenes büntett 2. pontja) pontjában írt cselekmények elkövetését megakadályozni nem igyekezett, bár ez törvényes hatáskörben módjában állott volna; 2. aki fasiszta, demokráciaellenes pártban fejtett ki kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tevékenységet; 3. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette, vagy a meghozottakat feldicsérte; 4. aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött; 5. aki fenyegető magatartásával fasiszta- (nyilas-, német-, háború-) ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta*”. A népellenes vétséghez enyhébb büntetések kapcsolódtak: a 1., 4. és 5. pont esetén egy év fogház, a 2. és 3. pont esetén egy év internálás.¹⁹ A második rendelet megszüntette a népellenes vétség kategóriáját, helyette az említett bűncselekmények – továbbiakkal bővülve – szintén népellenes büntettnek számítottak.²⁰

2.6. Fellebbezés

Fellebbezésnek szűk körben volt helye a vádlott részéről a népbírósi halálbüntetést, teljes vagyonekőbzást vagy állásvesztést kimondó, háromévi szabadságvesztés büntetést, illetve 20.000 pengő pénzbüntetést meghaladó ítélete ellen. A népügyész bármely ítélet ellen élhetett

¹⁷ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 15–16. §§

¹⁸ 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet 10. §

¹⁹ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 17–18. §§

²⁰ 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet 12. §

fellebbezéssel, akár a vádlott javára, akár terhére. A vádlott által indított fellebbezésbe is becsatlakozhatott, de ebben az esetben csak a vádlott terhére.²¹

A népbíróságok jogorvoslással megtámadott ítéleteit a Népbíróságok Országos Tanácsa bírálta felül, amely öttagú tanácsokban járt el. A tanácsok számát az igazságügyi miniszter határozta meg. Összetétele szintén politikai jellegű volt: a korábban említett politikai pártok delegálták a tagokat, azonban szakmai követelményként bírói és ügyvédi vizsga volt előírva. Elnök vezetése alatt állt, akit az igazságügyi miniszter nevezett ki. A Tanács a következőképpen dönthetett a fellebbezésről: az előterjesztést figyelmen kívül hagyja; bizonyítást rendel el, és annak felvételére tárgyalást tűz ki, saját bíróját kiküldi, valamelyik bíróságot megkeresi; a népbíróság ítéletét feloldja és az ügyet újabb eljárás végett ugyanazon vagy az általa kijelölt más népbírósághoz megküldi; valamint a népbíróság ítéletét a vádlott javára megváltoztatja. A Népbíróságok Országos Tanácsa előtt a vádat a népfőügyész vagy helyettese képviselte. Népfőügyész vagy helyettesei csak bírói és ügyvédi vizsgát tett egyének lehettek, akiket az igazságügyi miniszter javaslatára a kormány nevezett ki. A népfőügyész a népügyész által bejelentett fellebbezést vagy csatlakozást visszavonhatta.²²

3. A Pécsi Népbíróság tevékenysége 1945-ben

3.1. A jellemző ügytípusok

A népbírósági rendeletekben büntetni rendelt háborús bűntettet vagy népellenes bűntettet illetve vétséget megvalósító tényállások közül a Pécsi Népbíróság előtt 1945-ben folyamatba tett 875 ügy²³ között messze nem mindegyik bűncselekménytípus jelent meg. A háborús bűntettek között legnagyobb számban olyan ügyek szerepeltek, melyekben a terhelt a német katonai csapatok valamelyikében szolgálatot teljesített, vagy legalábbis besorozták egy *Waffen-SS* alakulatba. Az ilyen ügyek ítéleteinek indokolásában a következő fordulat olvasható: „*A német véderő által kiadott behívónak eleget téve magyar állampolgár letére a német haderő kötelékébe lépett*”. Tényleges harci tevékenység nem kellett ahhoz, hogy a tényállás megvalósuljon, már az is elegendő volt, hogy a vádlott a seregbe bevonult, ezzel eleget téve a behívó parancsoknak.

Az 1945-ben folyamatba tett ügyek között a népellenes bűntett vádjával indított perek is szép számban szerepeltek. A Pécsi Néptörvényszék illetékességi területéhez tartozó Baranyában jelentős számú német kisebbség²⁴ élt a két világháború közötti időszakban is, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a népellenes bűntett vádjával indított ügyek vádlottjai között sok magyarországi német volt. Jellemző, hogy a bíróság népellenes bűntett elkövetésében bűnösnek nyilvánította a terheltet akkor is, ha csupán tagja volt a *Volksbundnak* (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) anélkül, hogy ott bármiféle fontosabb feladatot ellátott volna. A terhelték rendszerint azzal védekeztek,

²¹ 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 53. §

²² 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet 54–62. §§

²³ A tanulmány 250 ügy áttekintése alapján készült.

²⁴ A német kisebbség Magyarország népességi adatai szerint 1930-ban a legmagasabb számban Baranyában volt jelen (34,7%). Az 1941. évi népszámlálási adatok szerint Baranyában 305.584 fő élt, ebből 168.662 volt magyar, 105.556 német, 230 szlovák, 577 román, 39 ruszin, 4.706 horvát, 12.245 bunyevác, 8.225 szerb, 922 vend, 3.988 cigány, 16 jiddis vagy héber valamint 418 egyéb anyanyelvű személy élt. Baranyának az országhatáron kívül eső területén ugyan ezek az arányok mutatkoztak: 51.781 főből 18.648 volt magyar, 14.238 német, 113 szlovák, 420 román, 26 rutén, 2.266 horvát, 6.226 bunyevác, 7.813 szerb, 892 vend, 935 cigány, 15 héber illetve jiddis és 189 egyéb anyanyelvű személy élt. Mindezek alapján tehát a németek létszáma Baranyában 1941-ben is 30 % felett volt.

hogy a *Volksbund*-tagok különböző *de facto* „privilegiumokat” kaptak, és ezek reménye motiválta őket a belépésre. (Ilyen előny volt például az, hogy több nyersanyagot tudott beszerezni az adott gyáros, mint azt a tagság nélkül tehetné volna.)

A *Volksbund* a magyarországi német kisebbség szervezete, a Harmadik Birodalom érdekeinek képviselője volt Magyarországon. Az 1940-es évek elejére a *Volksbund* kiterjedt iskolahálózattal és szervezetrendszerrel rendelkezett, melyeket nemzetiszocialista és antiszemita szellemben irányítottak. Önvédelmi és rendfenntartó alakulatokat is létrehozottak. 1940-től kezdve a *Volksbund* illegális toborzást is végzett a *Waffen-SS*-be, majd 1942 februárjában a *Bárdossy*-kormányral való megegyezés alapján a Német Birodalom jogot nyert SS-önkéntesek verbuválására, és ebben a toborzásban a *Volksbund* nagy szerepet játszott. Körülbelül 20.000 magyarországi német került így az SS kötelékeibe. Magyarország német megszállása (1945. március 19.) után a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy német nemzetiségű állampolgárai 17–62 év között a német hadsereg kötelékében teljesítsenek szolgálatot. A *Volksbund* vezetői a végsőkéig kitartottak a náci megszállók, illetve a *Szálasi*-kormány mellett, és részt vettek a zsidóüldözésben is.²⁵

Az 1945-ben a Pécsi Néptörvényszék (azaz nem a fontos állami hivatalok székhelyén, hanem vidéken működő különbíróóság) előtt folyamatba tett perek között a bűncselekmény típusát és a terhelt származását tekintve is világos, hogy itt nem a vezető állami tisztségviselők háborús vagy népellenes tevékenységéről, hanem a „kisemberek” bűneiről mondtak ítéletet, és ezek között – messze nem kizárólagosan, de nagy számban – a német kisebbséghez tartozó elkövetőkről. Mindezek szemléltetésére az alábbiakban négy különböző jogesetet mutatunk be.

3.2. Király László háborús büntette²⁶

Király Lászlót a Pécsi Néptörvényszék 1945. április 27-én háborús büntett miatt kötél általi halálra ítélte. A terhelt 1910-ben született. Büntetlen előéletű, két gyermekes családapa volt, aki 1928-tól szolgált a hadseregben. Hivatásos tiszthelyettes, honvédtörzsőrmester volt. Az eljárás idején az állandó lakhelye Pécs volt. Származását tekintve magyar volt, aki a római katolikus egyházhoz tartozott. Nyilatkozata szerint megértette, hogy mivel gyanúsították, de nem vallotta magát bűnösnek.

1942 júliusában a százada Dimitrijewka községben állomásozott. Polgári asszonyok jelentették, hogy az ott elszállásolt orosz foglyok fellázdak és le akarják fegyverezni az őrséget. Ezért segítséget kértek. A községben sok partizán volt. A lakosság attól félt, hogy kellemetlen helyzetbe kerülnek akkor, ha sikerül a foglyok lázadása és így csatlakoznak a helyi partizánokhoz. Terhelt – a jelentést követően – a község bírójával, egy századparancsnokkal és két asszonnyal azonnal a helyszínre ment. Odaérve az asszonyokat megkérték, hogy mutassák meg, hogy ki a lázadás értelmi szerzője. Ugyanarra a fogolyra mutatott mindkét nő, akit ezután kihallgattak. Kertelés nélkül beismerte, hogy ő akarta rábírní társait arra, hogy fegyverezzék le az őrséget, öljék meg őket és szökjenek át a partizánokhoz. A századparancsnok parancsot adott arra, hogy egy félreeső helyen a terhelt löje agyon a foglyot. A parancsnak engedelmessé válva két másik emberrel

²⁵ Lásd bővebben SEEWANN, A magyarországi németek 316–334.

²⁶ MNL BML XXV.8 2/1945 Nb. I. 2/1945-5.

együtt elvezették a foglyot, majd a terhelt hátulról tarkón lőtte. Ezután visszament az irodába és jelentette *Tarján József* főhadnagynak, hogy végrehajtotta a parancsot.

Király László a vallomását később jelentős mértékben megváltoztatta. Ekkor már azt állította, hogy nem ő lőtte le szolgálati pisztolyával a foglyot, hanem átadta a fogolyország parancsnokának, hogy lőjék agyon őket. Idegességére és az alaptalan vádak folytán keletkezett felháborodására alapozva azt állította, hogy zavarában tette azokat a kijelentéseket a katonai hatóságnál történt kihallgatásakor, hogy az orosz foglyot ő lőtte tarkón. A tanúvallomások és bírói kérdések után végül beismerte, hogy tényleg ő lőtte le a foglyot, ráadásul nem parancsra követte el a tettet, ami súlyosító körülménynek minősült.

A vád szerint továbbá egy erdős helyen, ahol a század több napos orosz hullákat készült eltemetni, a már bomladozó női hullák ruháit terhelt parancsára egy zsidó munkaszolgálatosnak le kellett vennie, ezután pedig terhelt megalázó módon a holttestekbe többször is belelőtt. Ezeket a vádak a terhelt tagadta. Állítása szerint már körülbelül 10 napos hullákról volt szó, akik nagyon bűdösek voltak. Szerinte alaptalan volt a vád, és a tettet csak bosszúból akarták a zsidó tanúk rákenni. Mint később a tanúvallomásokból kiderült, valóban megtette ezt az embertelen halottgyalázást. *Hirschler Pál* volt zsidó munkaszolgálatos előadta, hogy ő is részt vett az orosz hullák eltakarításában. A vádlott lehúzta a nadrágot a hullákról, és beléjük lőtt. A tanú azt állította, hogy mindezt maga látta. Azt is elmondta, hogy durván bánt velük a vádlott, és nagyon kevés élelmiszert kaptak ahhoz képest, hogy mennyit kellett dolgozniuk.

Terhelt állítása szerint az sem felel meg a valóságnak, hogy 1942 augusztusában az orosz áttörés alkalmával azzal az indokkal, hogy a zsidók voltak az áttörés okai, ütötte verte volna őket. Szerinte a zsidószázad harcos alakulat sosem volt, nem is lett volna lehetőségük betörést feltartóztatni. Azt is tagadta, hogy a zsidó munkaszolgálatosokat okolta a frontáttörés miatt. A három volt munkaszolgálatos zsidó tanú (*Hirschler Pál*, *Schné György* és *Weisz István*) egymástól függetlenül, kis eltérésekkel azt állította, hogy terhelt az áttörés megtudtával hirtelen haragból a zsidókat szidalmazta és tettelesen is bántalmazta őket. A vallomásokból világosan érzékelhető, hogy nem kitalált történetről volt szó, hanem – kis eltérésekkel – ugyanazokat a tényeket állították. *Grósz Sándor* munkaszolgálatos egy alkalommal a körletben visszamaradt. Amikor ez kiderült, a keretlegénység valamelyik tagja *Grósz Sándort* a körletből kihúzta, majd a vádlott a sértett nemi szervét és fejét addig rugdosta, amíg az eszméletét veszítette. A bántalmazás során szerzett sérülésekbe az áldozat másnap belehalt. Többször előfordult az is, hogy vádlott a munkaszolgálatosokat rongyosoknak, bugyrosoknak nevezte, és hangoztatta, hogy közülük senki sem megy haza.

A népbíróság a három tanúvallomás alapján „megnyugtatóan bizonyítva látta” a tényállásban leírt cselekmények megvalósulását és a terhelt bűnösségét. Megállapította, hogy „a cselekmények az 1945. évi népbíráskodásról szóló rendelet 6.§-ba ütköző háborús büntett tényállási elemeit kimerítették”. A népbíróság kimondta, hogy „vádlott terhére megállapított cselekmények súlyosak. Sértik a háború viselésére vonatkozó nemzetközi jogszabályokat. A cselekmény súlyát emeli az is, hogy a cselekmények egy részénél a vezetésére bízott munkaszolgálatosok voltak a cselekmény célpontjai vagy eszközei”. A cselekmény tárgyi súlya mellett a bíróság súlyosító körülménynek tekintette azt, hogy a vádlott többszörösen és célzatosan követte el cselekményeit, melynek kiviteli módja távol volt minden emberies érzéstől. Enyhítő körülményt

a bíróság nem talált. Mindezek figyelembe vételével a népbíróság a vádlottat kötél általi halálbüntetésre ítélte.

A kegyelmi tanács az elítéltet egyhangúan kegyelemre ajánlotta. Az indok erre az volt, hogy „a vádlott cselekményei olyan időben történtek, mikor a korszellem durvasága rendkívüli méreteket öltött, és így egyéni felelősségét esetleg csökkenthette a másutt tapasztalható sajnálatos esetek előfordulása”. A kegyelmi jog gyakorlása során a tanács egyhangúan életfogytiglani kényszermunkára javasolta átváltoztatni a kiszabott halálbüntetést. A terhelt kegyelemben nem részesült, és ítéletét végrehajtották. Az eljárásban *dr. Oltai László* volt a tanácsvezető bíró, valamint *Dér József*, *Borsodi Béla*, *Vörös István*, *Jámbor Károly*, *Czövek Jenő*, *Achátz Imre* népbírák vettek részt.

3.3. Leher János népellenes büntette²⁷

Leher Jánost népellenes büntett vádjával vonták felelősségre 1945-ben. A terhelt 1878-ban, Németországban született. Magyarul csak törve beszélt, német anyanyelvű, római katolikus vallású férfi volt, aki feleségét és három gyermekét sajtógyár tulajdonosként tartotta el. *Leher* büntetlen előéletű volt. Az ügyben a tanácsvezető bíró *dr. Piliy László* volt, a népjogász pedig *dr. Fischer Gyula*, míg a védelmet *dr. Teleki Sándor* látta el.

Az 1945. május 22-én felvett jegyzőkönyv szerint *Leher János* a vádat megértette, bűnösségét azonban nem ismerte el. Állítása szerint a *Volksbundba* kényszerből lépett be. Pécsen volt sajtógyára, ami 1942 elejéig zavartalanul működött. Ekkor észrevette, hogy a közellátási minisztériumtól a szokásos havi 20 tonna túró nyersanyagmennyiség helyett csak 1 tonna körüli mennyiséget kap. Mint később megtudta, ez azért volt, mert cégét zsidócégnak nyilvánították. Ez a csekély mennyiség csak havi 100–300 pengő bevételt jelentett a számára és családja számára. Igazolta származását, de nem vették figyelembe, hogy nem volt zsidó. Bonyhád környékén ebben az időben működött a *Volksbundnak* egy tejtermék vállalata. Állítása szerint sokan javasolták számára, hogy lépjen be, és végül némi vonakodás után „a kényszer rávitte a belépésre”. Ez körülbelül 1942 októberében történt. A MILAG nevű vállalattól mindig jó minőségű nyersanyagot kapott, de 1944-ben egy rossz minőségű szállítmány átvétele után már nem rendelt többet tőlük, és ki is lépett a *Volksbundból* a kényszerítő körülmény megszűnése miatt. Tagdíját a tagsági időszakban megfizette, bár ez az összeg egyre nőtt az évek folyamán. Nem járt ülésekre, és hangsúlyozza, hogy amint megszűnt a szükséghelyzet, kilépett a tagok közül. Állítása szerint soha nem volt szélsőséges gondolkodásmódja, mindenkit kiszolgált, aki nála rendelt, faji megkülönböztetés nélkül. Említette, hogy az országban való munkálkodása nagy előnyt jelent Magyarország számára, hozzátette, hogy nagyon kicsiben kezdte el a munkát, és ő növelte fokozatosan naggyá a gyárat. Elősegítette Magyarország gazdasági vérkeringését, mert megszerzett külföldi piacokat is termelvényei részére, és sokat szállított külföldre.

A népbíró érdeklődött arról, hogy miért törve beszél csak a magyart. A válasza erre az volt, hogy az üzem vezetéséhez szükséges szavakat már két hét alatt elsajátította, azonban nem foglalkozott annyira mással, ezért nem volt lehetősége jobban elsajátítani a magyar nyelvet. Ehhez

²⁷ MNL BML XXV.8 6/1945 Nb. I. 6/1945

hozzájön az is, hogy nem élt társasági életet, és idős ember lévén nehezebbre esik a tanulás. A terhelt az eljárás idején 65 éves volt.

Tanúk kihallgatása a népügyész szerint felesleges volt, mert a terhelt kihallgatása folytán a tényállás már tisztázódott. Népügyész teljes vagyonekobbzást és politikai jogok 10 évre való felfüggesztését kérte. Az ügyvéd felmentést kért, mert *Leber* a *Volksbundba* kényszer hatására lépett be. A Pécsi Népbíróság a terheltet bűnösnek mondta ki a 81/1945 ME rendelet 17.§ helyébe lépő 1440/1945 ME rendelet 12. §-ban meghatározott népellenes büntetben. Ezek alapján (1440/1945 ME rendelet 1. § és 12. § valamint a Btk 57.§ alapján) a népbíróság a vádlottat 3 és fél év börtönbüntetésre és teljes vagyonekobbzásra, továbbá 10 év hivatalvesztésre és mellékbüntetésként a politikai jogok gyakorlásának ilyen tartalmú felfüggesztésére ítélte 1945. július 24-én.

Az indoklás szerint a MILAG társaság a közellátási minisztérium engedélye nélkül közvetlenül hozta forgalomba a tejtermékeit. Terhelt a *Volksbundnak* 1942 októberétől illetve novemberétől 1944 szeptemberéig volt tagja. Vádlott azzal védekezett, hogy vele szemben közvetett kényszer alkalmaztatott, miután az üzeméhez szükséges nyersanyagot tőle megvonták 1942-ben. Vádlott ezen védekezését azonban a népbíróság nem fogadta el, mert körülbelül havi 100–300 pengő jövedelme lett volna abból a mennyiségből, amit kapott, és a népbíróság indoklása szerint havi 300 pengő körüli jövedelem biztosította volna (szerény keretek között) a vádlott megélhetését. Büntethetőséget kizáró ok nem állt fenn vádlottal szemben, és mivel a cselekmény kimerítette a rendelkező részben írt büntett tényállási elemeit, a népbíróság a vádlottat bűnösnek mondta ki. Enyhítő körülményként vették figyelembe magas életkorát és büntetlen előéletét. Súlyosító körülménynek minősült viszont az, hogy terhelt a magyarsággal és a magyar nyelvvel szemben hosszú időn keresztül elutasító magatartást tanúsított. Ezért a népbíróság „a vádlottra alanyi bűnösségi fokával és a bűncselekmény tárgyi súlyával arányban álló büntetést szabott ki”. Az Országos Tanács a vádlott magas életkorát nyomatékkal értékelte, és úgy találta, hogy a 3 évi és 6 hónapi börtönbüntetés túl szigorú. Ezt a Btk. 91. §-ának alkalmazásával megfelelően mérsékelte.

1947 januárjában a vádlott felesége, *id. Leber Jánosné* (ügyszámmal nem ellátott beadványában) kérelmezte, hogy bocsássák szabadon a férjét, tekintettel idős korára és rossz egészségügyi állapotára. A kérelme eleinte sikertelennek bizonyult, azonban miután felfolyamodással élt, és az Országos Tanácshoz fordult, 1947. április 22-én *Leber János* elhagyhatta a büntetés-végrehajtási intézetet.

3.4. Ifj. Plisz János népellenes büntette²⁸

A terhelt ellen népellenes büntett elkövetése vádjával 1945. június 23-án indult eljárás, és az ítéletet ez év decemberében hozták meg. *Ifj. Plisz János* 1910-ben született, német anyanyelvű volt, de beszélt magyarul. Az evangélikus vallású, négy gyermekes férfi bányamunkásként kereste meg a kenyerét. Korábban a német hadseregben teljesített szolgálatot, és nem volt büntetve.

Terhelt vallomásában előadta, hogy 1940-ben lett tagja a *Volksbundnak* társai és a vasasi vezető rábeszélésére. Nem fejtett ki tevékenységet a szervezetben, a taggyűlésekre viszont járt. Besorozták a *Waffen-SS*-hez, és behívót is kapott 1944. szeptember 24-re Balatonkenesére. A

²⁸ MNL BML XXV.8 108/1945

gyalogságnál kapott kiképzést, ami három hétig tartott. Három nap után a kiképzést Csehországban folytatták, majd novemberben visszatértek Magyarországra, ahol e hó 11-én bevetették őket, a következő napon pedig fogságba esett, ahonnan hazaengedték. A pécsi rendőrkapitányság véghatározatában rendelkezett a vádlott rendőrhatalósági őrizet alá helyezéséről, mivel „szabadon mozgása a közrend és közbiztonság szempontjából aggályos és fontos államérdek szempontjából káros”. Az indoklás a következő volt: „Fentnevezett saját beismerése szerint 1940-ben a Volksbund tagja lett, 1944-ben mint SS katona teljesített szolgálatot előbb Balatonkenesén, majd Csehszlovákiában, majd visszatért a ceglédi frontra és mint SS katona harcolt a szovjet ellen. Az internálást azért rendelték el, mert alaposan feltehető volt, hogy szabadon mozgásával tovább folytatná szélsőjobboldali működését, és ezzel ártana az új demokratikus világrend kialakulásának”. Elrendelték az iratok áttételét a Pécsi Népügyészséghez, mivel „az internálás mint prevenció nem állna arányban az elkövetett cselekmények tárgyi súlyával és a bűnösség alanyi fokával”.

A vádlott az előállításkor beismerete, hogy tagja lett a *Volksbundnak*, de azt állította, hogy azért lépett be, mert azt mondták neki, hogy ha nem lép be, akkor szanálják a munkájából. Agitatív tevékenységet nem végzett. Végül a vádirat indoklásában rögzítették, hogy „a terhelt beismerését megerősítő nyomozati eljárás egyéb adatai alapján megállapított tényállás szerint a terhelt kényszerű szükség nélkül lett tagja a Vasason megalakult Volksbund-szervezetnek. 1944 júniusában alkalmasnak bizonyult a besorozásra, szeptemberben pedig a német SS kötelékébe lépett Balatonkenesén. Terhelt cselekményeivel a vádkörülírási részben írt bűncselekményi tényállási elemeket mindenben kimerítette, ami azt jelenti, hogy népellenes és háborús bűntettet is megvalósított”, ezért volt indokolt ellene a vádemelés. Az ítéletben a terheltet bűnösnek mondták ki és 1 év 8 hónap letöltendő börtönbüntetésre, valamint mellékbüntetésként 5 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának szintén 5 évig való felfüggesztésére ítélték.

3.5. Várnagy Elemér népellenes büntette²⁹

Várnagy Elemér 1905. május 19-én született Szabadszentkirályon. A Pécsi Népbíróság előtt népellenes büntett miatt folyt ellene eljárás. A vád szerint pécsi városi tanácsnok minőségében (azaz joghatósággal bíró közalkalmazott) következetesen népellenes és fasisztabarát hivatali működést fejtett ki azáltal, hogy hivatali ténykedése során az elé került ügyekben az alsóbb társadalmi osztályokhoz tartozó ügyfelekkel szemben durva bánásmódot és gőgös magaviseletet tanúsított. A város egyik lakótelepén a hétgyermekes Szabó Mihályt és a hatgyermekes Takács Istvánt könyörtelenül kilakoltatta, és az előbbi lakását Friedrich József nyilas párttagnak, az utóbbi lakását pedig egy Volksbund tagnak juttatta. A nyilas mozgalom hatalomra jutását követően hivatalában nyilas köszönést használt, és hivatali íróasztalán nagymennyiségű nyilas röpiratot tartott. Az orosz hadsereg bevonulása előtt a nyugati országrészbe történő menekülés megszervezése körül nagy ügybuzgalmat tanúsított. A közjóléti szövetkezet kezelésében álló népkonyha élelmiszerkészletéből nagy mennyiséget előre a nyugati országrészbe szállíttatott. Gill István tűzoltógépkocsivezetőt és Szekeres István kocsist agyonlövésével való fenyegetéssel kényszerítette arra, hogy a nyugati országrészbe távozzanak. Személyesen is ellenőrizte a Közjóléti Szövetkezet járművének menekész állapotba helyezését.

²⁹ MNL BML XXV.8 862/1945

Várnagy Elemér vádlott nem érezte magát bűnösnek egyik vádpontban sem. Állítása szerint nem felel meg a valóságnak az, hogy durva és gőgös lett volna. Szerinte *Esztergár Lajos* polgármester, aki „szociális szelleméről” volt a városban közismert, meg sem tűrte volna őt a városházán, a népjóléti ügyosztály vezetését pedig különösen nem bízta volna rá. Hosszan bizonygatta a terhelt, hogy egyik pontban sem bűnös, a tanúvallomások alapján azonban bizonyítást nyert, hogy szélsőjobboldali nézeteket vallva töltötte be tisztségét. *Várnagy Elemér* vádlott nem érezte magát bűnösnek egyik vádpontban sem. Állítása szerint nem felel meg a valóságnak az, hogy durva és gőgös lett volna. Szerinte *Esztergár Lajos* polgármester, aki „szociális szelleméről” volt a városban közismert, meg sem tűrte volna őt a városházán, a népjóléti ügyosztály vezetését pedig különösen nem bízta volna rá. Hosszan bizonygatta a terhelt, hogy egyik pontban sem bűnös, a tanúvallomások alapján azonban bizonyítást nyert, hogy szélsőjobboldali nézeteket vallva töltötte be tisztségét.

A bíróság megállapította, hogy a terhelt fasiszta illetőleg demokráciaellenes pártokban tagként tevékeny működést fejtett ki. Az 1944. június 7-én Pécsen rendezett pártvacsorán a párt jelenlévő vezérét *Imrédy Bélát* üdvözlő beszéddel köszöntötte. Részt vett *Iványi Péter* nyilas főispán nyugati országrészbe tett több propaganda körútján, és azokon beszédeket is mondott, sőt a Pécsi Magyar Tudományos Fajvédő Egyesületben is tartott előadást. A bíróság úgy ítélte meg, hogy „ezek a cselekmények kétrendbeli népellenes büntett tényálladékaát valósítják meg, mert a terhelt a szóbanforgó fasiszta és demokráciaellenes pártokban nem maradt meg egyszerű, magát mindentől távöltartó pártagnak, hanem az egyszerű párttag teljes passzívításából kilépve a szóbanforgó pártok érdekében a tevékeny működés fogalma alá eső magatartást tanúsított”. *Várnagyot* a Pécsi Népbíróság *dr. Kocsis Mihály* által vezetett tanácsa főbüntetésként egy és fél év börtönben letöltendő szabadságvesztésre és 3 évi politikai jogvesztésre ítélte. Az ítéletet 1946. május 7-én hirdették ki.

A *Várnagy Elemér* ellen lefolytatott eljárás – a terhelt jogi felelősségén túl – az erkölcsi felelősség kérdését tekintve is érdekes. *Várnagy* a terhelt védekezésében a köztisztületnek örvendő polgármesterre, *Esztergár Lajos* hivatkozott, aki akkor is hivatalban volt még, amikor a német megszállást követően (1944. március 19.) a magyar kormány a zsidók elkülönítése, majd deportálás mellett döntött. Ugyan 1944 áprilisában az ún. gettó-rendelet³⁰ hatályba lépése után az országban több polgármestere is lemondott és *Edmund Veessenmayer* német teljhatalmú megbízott többször javasolta a magyar főispánok és polgármesterek cseréjét, Pécs nem tartozott azok közé a városok közé, ahol ez bekövetkezett. Ugyanakkor *Nikolits Mihály*, Pécs város főispánja a zsidórendeletek megjelenése után lemondott tisztségéről, bár – a Szociáldemokrata és a Kisgazda Párt vezetőinek, közöttük *Nagy Ferencnek* a kérésére – mégis a helyén maradt. A dél-dunántúli deportálást előkészítő 1944. június 22-i siófoki megbeszélésen, melyre *Endre László* és *Bakó László*, a belügyminisztérium államtitkárai a helyi közigazgatási és közbiztonsági szervek vezetőit rendelték be, *Nikolits* nem is vett részt, míg *Esztergár* jelen volt. *Esztergár* a gettó-rendelet megjelenését követően, április 30-án *Várnagyot* bízta meg azzal, hogy Budapestre utazzon a zsidók elkülönítésével kapcsolatos különböző kérdések tisztázása céljából. Bár a gettó-rendelet csak lehetőségként szólt a zsidók elkülönítéséről, Pécs vezetői mégis a gettó létrehozása mellett döntöttek, tekintettel a rendelkezés politikai és közrendészeti jellegére, amelynek Pécsen különös jelentőséget tulajdonítottak a déli

³⁰ A zsidók kényszerlakhelyre költözését elrendelő 1610/1944. M.E. sz. rendelet 1944. április 28-án jelent meg. Lásd VÖRÖS, A pécsi zsidók, <http://www.pecstortene.hu/index.php/95-tanulmányok/106-voros-istvan-karoly-a-pecsi-zsidok-tragediaja-1944-ben>

határ közelsége miatt.³¹ Az ügyben a munkakapcsolat a polgármester és *Várnagy* között folyamatos volt, hiszen a zsidóügyek vitelére tanácsnokként őt nevezte ki.³² Figyelemre méltó, hogy a humanitásáról és keresztényi érzületéről ismert polgármester nem tartotta antihumánusnak vagy a keresztény értékekkel ellentétesnek azt, hogy 1944. május 15-én levélben forduljon *Jaross Andor* belügyminiszterhez „*A zsidók vagyonából a városok közérdekű céljaira szerzés lehetővé tétele*” tárgyában.³³ *Esztergár* megbecsülésére hivatkozni akkor, amikor 1945-ben a népi ügyészség őt magát is nép- és zsidóellenességgel, jobboldali, reakciós politikával vádolta meg,³⁴ nem bizonyult hatékony védekezésnek *Várnagy* részéről. De védekezése azért sem volt releváns a népbírósi perben, mert *Esztergárt* (a pécsi zsidók deportálása után mintegy három hónappal), 1944 októberében letartóztatták, azaz amikor *Várnagy* még aktív nyilasként tevékenykedett, a szélsőjobboldal számára a fentiek ellenére is megbízhatatlannak tűnő volt polgármestert már internálták. Szembetűnő, hogy a bíróság csak a terhelt fasiszta illetőleg demokráciaellenes pártokban tagként kifejtett tevékenységét értékelte, annak azonban nem volt jogkövetkezménye, hogy városi tanácsnokként a polgármester megbízására közvetlenül is szerepe volt a pécsi zsidók gettósításában 1944. június 22. előtt, sőt mindez az ügyiratokban szóba sem került.

4. Összegzés

A népbíróságokat és népi ügyészségeket egy különleges helyzet hívta életre, amely a második világháború pusztító, embertelen következményeiből adódott. Működésüknek rendeletek adtak jogi keretet, ugyanakkor a politikai helyzet megkívánta a laikus részvételt munkájukban. Az általános jogelvek háttérbe szorultak, és az elkövetők elmaradhatatlan felelősségre vonására koncentráltak. Ezt szolgálta az intézményekre vonatkozó jogi szabályozás szigorú jellege is. A Pécsi Népbíróóság 1945. évi ügyei alapján megállapítható, hogy a vidéki bíróság előtt a háborús illetve a népellenes bűncselekményeknek csak némely típusa jelent meg. A fennmaradt ügyiratok alapján a terhelték között feltűnően nagy számban (mintegy 90%-ban) voltak jelen a *Volksbund* tevékenységében közvetlenül érintett magyarországi németek, akiknél az eljárás során a fő kérdés jellemzően az volt, hogy a *Volksbundba* (közvetlen vagy közvetett) kényszer nélkül léptek-e be. A természetes jogérzet szerint – a 21. századból visszatekintve – az ügyek egy töredékében (a fenti négy jogeset közül egyben, *ifj. Plisz János* perében) erkölcsileg túlzásnak tűnik a büntetés súlya, míg máshol (*Várnagy Elemér* ügyében) hiányérzet marad a népbírósi jogban büntetni rendelt magatartások körét tekintve.

³¹ VÖRÖS, A pécsi zsidók, <http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/106-voros-istvan-karoly-a-pecsi-zsidok-tragediaja-1944-ben>

³² Mivel 1944. június 22-ig a csendőrségnek a törvényhatósági jogú városban nem volt illetékessége, a rendészeti és közbiztonsági feladatokat ellátó városi rendőrkapitányságot is meg kell említeni, melyen belül a zsidó ügyekért *Németh László* rendőrfogalmazó felelt. Lásd VÖRÖS, A pécsi zsidók, <http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/106-voros-istvan-karoly-a-pecsi-zsidok-tragediaja-1944-ben>

³³ VÖRÖS, A pécsi zsidók, <http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmanyok/106-voros-istvan-karoly-a-pecsi-zsidok-tragediaja-1944-ben>

³⁴ VARGHA, Esztergár 64–70.

Felhasznált források és irodalom

- Megegyezés a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagybritannia Egyesült Királysága és Észak-Írország, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között létrejött fegyverszüneti szerződésről (1945. január 20.); <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/fszunet.html>
- 81/1945. (II. 5.) M. E. rendelet
- 1140/1945. (V. 1.) M. E. rendelet
- Az 1930. évi népszámlálás. I. rész: Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Budapest 1932
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest 1947
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület). Kézirat. Budapest 1990
- GYENESEI József: A zsidótörvények végrehajtása Somogy vármegyében – a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében. In: BÓSZÉ Sándor (szerk.): Újrakezdések. Kaposvár 2005
- PAPP Attila: Forradalmak és népbíróságok, <http://archivum.kanizsaujsag.hu/hirek/12460/dr-papp-attila-forradalmak-nepbirosagok>
- SEEWANN, Gerhard: A magyarországi németek története 1860 – 2006. Budapest 2015
- VARGHA Dezső: Esztergár Lajos életútja. Pécsi Szemle 2002/4. szám, 64–70.
- VÖRÖS István Károly: A pécsi zsidók tragédiája 1944-ben. In: HABEL János (vál. és szerk.): Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról. Pécs 2014, <http://www.pecstortenete.hu/index.php/95-tanulmányok/106-voros-istvan-karoly-a-pecsi-zsidok-tragediaja-1944-ben> (letöltés: 2018. 07. 01.)

DÁVID Gabriella

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.08

PhD-hallgató

Oktatási szakjogász, nemzetiségi vezető szaktanácsadó

**Német nemzetiségi oktatás – kisebbségpolitika
az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásától 1945-ig**

German Minority Education – Minority Policy from the Fall of Austro-Hungarian Empire to 1945

Besides the military defeat, the fall of the Austro-Hungarian Empire was also due to the nationalist movements. In October 1918 Mihály Károlyi formed the Hungarian government and in November the new Ministry of Religion and Public Education launched its programme of how to make profound changes in the public education. Education became compulsory till the age of 14 and education was free. Gradual consolidation in the early 1920s was facilitated by vicomt Kunó Klebelsberg, the head of the national cultural policy and public education. In his opinion, culture was the major motive for further development. In areas, inhabited by minorities, public schools were opened where education was provided in the language of the minority. Public elementary schools for minorities were provided in detail by Klebelsberg so that the schools would be suitable for the conditions of the dispersed minority.

Keywords: *nationalities, education, minorities in Hungary, minority / ethnic monolingual education, bilingual education, public schools, German adult education*

1. Az előzmények

Az Osztrák-Magyar Monarchia területe az I. világháború kitörése előtt hatszázhetvenhatezer négyzetkilométert, lakosságának a száma pedig 51 millió 300 ezer főt tett ki. Ez a több mint félszáz milliós népesség vallási szempontból hét, nyelvi-etnikai szempontból pedig tizenkét nagy csoportra oszlott. A nyelvi-etnikai csoportok közül egyetlen egy sem alkotott abszolút többséget. Legtöbben, csaknem 12 millióan a németek voltak, de az ő arányuk sem tett ki többet 24 %-nál. A magyarok lélek- és arányszámban (10 millió, azaz 20 %) egyaránt a németek után következtek. A csehek aránya 13 %, a lengyeleké 10 %, az ukránoké 8 %, a románoké 6,5 %, a horvátoké 5 %, a szerbeké és a szlovákoké 4–4 %, a szlovéneké 2,5 %, az olaszoké 1,5% volt.¹ A zsidóság szétszórtan élt a birodalomban, sehol sem rendelkezett elkülönülő népességszigettel és a legkülönbözőbb népek (nemzetiségek) vették körül. Bár ezt a területi integrálódást némely szerző önfeladásnak tekintette és az asszimilációhoz vezető útnak vélte,² a Monarchia Lajtán túli és Lajtán inneni – koránt sem egységes szemléletű és életmódot folytató, valamint eltérő társadalmi beágyazottsággal rendelkező

¹ ROMSICS, Trianon okai http://www.grotius.hu/doc/pub/UUYRSV/2010_122_romsics_ignac_trianon_okai.pdf

² ERÉNYI, Zsidóság a Monarchiában <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-056/ch19.html>

– zsidóságának asszimilációs illetve disszimilációs hajlandóságát a területi szétszórtságon túl számos tényező alakította a 19. század második felében és a századforduló utáni évtizedekben is.³ Helyzetük ezért, amennyiben elfogadjuk, hogy magyar zsidók politikai és polgári jogegyenlősítéséről szóló 1867. évi XVII. tc. után sem csupán vallást, hanem származást is jelent,⁴ a nemzeti kisebbségek helyzetével nehezen összehasonlítható.

A Monarchia népei körében tovább élő és erősödő föderatív törekvések a századfordulótól a birodalmi vezetést és az osztrák állam német pártjait is fokozottan foglalkoztatták. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a dualista konstrukció hosszabb távon, a modern nacionalizmusok korában nem alkalmas egy sokvallású és soknemzetiségű állam hatékony működtetésére. Az 1867-es osztrák nemzetiségi törvény elismerte az ún. néptörzsek egyenjogúságát,⁵ és a nemzetiségek egyenjogúságát deklarálták az 1868. évi XLIV. tc-ben hazánkban is.⁶ A 19. századi magyar közbeszédben a zsidó és az izraelita kifejezés felváltva, következetlenül szerepelt. Ezzel szemben a vallási alapú megközelítés, az izraelita kifejezés tudatos használata jellemezte a jogforrásokat és az asszimiláció irányába elkötelezett magyar-zsidó történészek munkáit⁷ is, akik – az uralkodó neológ felfogásnak megfelelően – a Mózes-vallású magyarok felekezetéről írtak, nem pedig a magyarországi zsidók történetéről. A hivatalos felfogás (a statisztikai hivatalok) tehát és a társadalom többségének szemlélete – példa erre a kor szépirodalmának túlnyomó része – a zsidóságot hazánkban nem tekintette nemzeti kisebbségnek, ellentétben Kelet-Európa több országával. Általában az a felfogás dominált, hogy a zsidóság a nagy kötőerőt jelentő vallás által meghatározott etnikai csoport, amely fenntarthatja – főleg megreformált, ún. neológ formában – vallását, saját kulturális értékeit, de ezekkel együtt is asszimilálódhat a nem zsidó (német–osztrák, magyar stb.) társadalomba. Ez a felfogás, amelyet többek között *Sigmund Freud* is vallott, kettős identitást tételezett fel. A magyar politikai vezetőréteg úgy vélte, hogy az effajta asszimiláció a magyarság pozícióit erősíti (erősítette is) a soknemzetiségű Magyarországon⁸, és Ausztriát illetően hasonlóan vélekedtek az osztrák liberálisok is. A 20. század elején azonban új folyamatok indultak. A Csehországban élő zsidók jelentős része már cseh nemzetiségűnek, a másik jelentős ún. zsidó centrumban, Triesztben és környékén élők olaszoknak és – ami a legmeglepőbb – a német–jiddis nyelven beszélő galíciai zsidók mintegy 90 %-a lengyelnek jegyeztette be magát.

Az Osztrák Császárságtól eltérően (amely a tartományi partikularizmusnak hagyományosan teret biztosított) a Magyar Királyság a 16. századig egységes állam volt, és ehhez, a magyar elit 1867 után is ragaszkodott. Ebből következett, hogy miközben nemzetiségi törvényünk fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül az ország minden állampolgárát egyenlő jogokkal ruházta fel, sőt egyházi és iskolai téren a kulturális autonómia számos elemét is biztosította a nemzetiségek

³ Lásd hozzá elsősorban GERŐ, A zsidó szempont; HANÁK, A lezártlan per; 450–461.; HELLER, A „zsidókérdés” megoldhatatlansága; KARÁDY, Önazonosítás, sorsválasztás; MCCAGG, Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary 18–19.; MEYER, Jüdische Identität in der Moderne; SZALAI, A hazai zsidóság magyarosodása 216–223.; VAJDA, Ki a zsidó Közép-Európában 648–655.

⁴ Vö. SCHWEITZER, Gondolatok a magyarországi zsidóság első emancipációjára 55–65.

⁵ BRAUNEDER, Osztrák alkotmánytörténet 193–228.

⁶ Lásd bővebben NAGY, Linguistic legislation 229–245.

⁷ Lásd többek között BERGL, Geschichte der ungarischen Juden; LÖW, Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Ungarn; KOHN, Héber kútforrások.

⁸ A dualizmus-kori politikai érvelést ehhez lásd HERGER, Polgári állam és egyházi autonómia 185–213.

számára⁹, addig politikai nemzetként, azaz egyenjogú államalkotó partnerként nem ismerte el őket. A nemzetiségek által már 1848-ban is követelt területi autonómia biztosítását a magyar kormány mereven elutasította, és nemcsak a törvényhozás és a kormányzat, hanem idővel a közigazgatás csaknem kizárólagos nyelvét is a magyart tette.¹⁰ Az oktatás területén ugyancsak törekedett a magyar nyelv terjesztésére és a nemzetiségi nyelvek visszaszorítására.

A legfelsőbb vezetésből mindenekelőtt a trónörökös, *Ferenc Ferdinánd* tervezte a birodalom mélyreható strukturális reformját. Műhelyének, az ún. *Belvedere-körnek* a tagjai a Monarchia nemzeti elvű föderális átalakítására törekedtek. A *Ferenc Ferdinánd* és *Ferenc József* halála után trónra lépő *IV. Károly* 1918 májusában megállapodást kötött *II. Vilmos* német uralkodóval arról, hogy az osztrák-magyar hadsereget alárendeli a német vezetésnek. Mivel a Monarchia kompenzációs szerepe ezzel megszűnt, a soknemzetiségű állam megítélése az antant hatalmak között jelentősen romlott, és 1918 tavaszától egyre inkább a Monarchia felbontását támogatták több kisebb, jobban irányítható államra. Ezt a tervet jelentősen segítette az a tény, hogy a Monarchia etnikailag rendkívül megosztott volt. Egyre erősödtek a nemzetiségek körében a szeparatista nézetek, és a birodalom egész területén megszületett az igény nemzetállamok létrehozására.

1918. április 18-án a nemzetiségek kongresszust tartottak Rómában, ahol kimondták, hogy nem szándékoznak a Monarchia keretei közt élni.¹¹ Kidolgozták az elszakadás programját, és mivel az antant már támogatta törekvéseiket, az álláspontok közeledtek egymáshoz. A magyar belpolitikában a kiegyezés után is megmaradt függetlenségi törekvések szintén nem erősítették a dualista államot. *IV. Károly* utolsó kísérlete a Monarchia megmentésére az 1918. október 16-i császári manifesztum volt, amelyet a következő nap a *Wiener Zeitung* különszámában¹² tettek közzé. A császár a Monarchiát szövetségi állammá nyilvánította azzal, hogy Ciszlajtánia „minden néptörzse” hozza létre nemzeti tanácsainak vezetésével a saját nemzeti államát. A nemzetiségek már nem érték be ennyivel, és teljes önállóságot kívántak.¹³ A Monarchia létének tehát az első világháborús katonai vereség mellett a nemzetiségi mozgalmak felerősödése vetett véget. Kérdéses volt azonban, hogy ezt az örökséget az utódállamok, Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Olaszország és Jugoszlávia továbbviszi-e vagy hatékonyabb nemzetiségi politikát alakít ki.

1918 októberében *Károlyi Mihály* vezetésével alakult meg a magyar kormány, majd novemberben az új Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közzétette a közoktatás gyökeres átalakításának programját. Az iskolakötelezettség korhatárát 14 éves korra emelték fel, és a képzést ingyenessé tették. Az egyházi iskolákban működő tanítók, tanárok fizetését és nyugdíját egyenlővé tették az állami iskolák tanítóinak, tanárainak juttatásaival.

1919. március 21-étől, a Tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi minisztérium ügykörét és a tanügy irányítását is a Közoktatásügyi Népbiztosság vette át. 1919. március végén megtörtént az állam és az egyház szétválasztása. Ennek következményeként az egyházi vagyon, így a nem állami oktatási-nevelési intézmények is állami tulajdonba kerültek. Megkezdték az új, egységes oktatásügyi

⁹ NIKLAI, Oktatáspolitikai 59–94.

¹⁰ NAGY, A nemzetiségi törvény 70–74. és NAGY, Linguistic Legislation 229–245.

¹¹ HARMAT, Nemzetiségek <http://tortenelemcikkek.hu/node/222>

¹² A manifesztum szövegét lásd a *Wiener Zeitung* 1918. október 17-i 240. számában: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=19181017&seite=17&zooom=33>

¹³ Lásd továbbá NECK, Österreich im Jahre 1918 64 ff.

intézmények kiépítését. Az óvodai nevelést minden 3–6 éves gyermek számára biztosítani kívánták. Nyolcosztályos egységes, kötelező és ingyenes állami népiskolákat akartak létrehozni, ahová a 6–14 éves korosztály jár. Négy évfolyamos szakiskolákat és öt évfolyamos középiskolákat terveztek. A felsőoktatást oly módon kívánták átszervezni, hogy a tanítóképzést főiskolai szintre emelik. Eltörölték az osztályozást, a vizsgákat, az érettségét, de az egyetemekre való bejutást felvételi vizsgához kötötték. Az elképzelések nagy része azonban csupán terv maradt, mivel a tanácsrendszer 1919. augusztus 1-jén megbukott.

1919. augusztus 10-én az újjáalakult Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Tanácsköztársaság minden közoktatásügyi rendelkezését hatályon kívül helyezte, majd országszerte fegyelmi bizottságok vonták felelősségre azokat a pedagógusokat, akik szimpatizáltak a proletárdiktatúra művelődéspolitikájával.¹⁴

2. A magyar közoktatás Trianon után

1920. június 4-i trianoni békediktátumnak számos súlyos következménye volt a magyar közoktatásra nézve. Az elcsatolt területeken, azaz az 1920 előtti Magyarország kétharmad részén ott maradt a népiskolák kétharmada is, valamint a középiskolák mintegy fele. A következő évtizedek közoktatás- és művelődéspolitikáját elsősorban a revízió követelése és a keresztény-nemzeti ideológia alakította.

Az 1920-as évek elején a fokozatos konszolidációt nagymértékben elősegítette, hogy a hazai kultúrpolitika és a közoktatásügy irányítása *gróf Klebelsberg Kunó* kezébe került, aki a kultúrát tartotta a fejlődés elsődleges mozgatórugójának.¹⁵ Kultúrpolitikájában nagy súlyt kaptak a nép művelődését szolgáló és a közoktatást fejlesztő intézkedések. Vallás- és közoktatásügyi miniszterként (1922 – 1931) számos, a hazai közoktatásügy szervezeti és tartalmi átalakítását célzó reformot vezetett be. Ekkor zajlott le a magyar közoktatás történetének egyik legnagyobb szabású átalakítása, amely ezekben az években már halaszthatatlanná vált. A legfőbb feladat a hazai iskolarendszer belső szerkezetének modernizálása volt. A dualizmus korában számos új iskolatípus jött létre, de az új igények nyomán ismét újfajta iskolák létrehozása vált időszerűvé, mindezeket pedig egységes rendszerbe kellett szervezni. Emellett mindegyik iskolatípusban szükségessé vált a tananyag tartalmának korszerűsítése is. *Klebelsberg* iskolareformjának és kultúrpolitikájának elvi alapja a kulturnacionalizmus elmélete volt. *Klebelsberg* szerint a vesztes világháború, a forradalmak, a trianoni békediktátum mind hozzájárultak ahhoz, hogy hazánk politikai tekintélye csökkent, gazdasága tönkrement, jövője bizonytalanná vált, a lakosság hite, önbizalma szertefoszlott. Ebben a helyzetben a felemelkedés felé egyetlen út vezet: egy újszerű nemzeti érzés kibontakoztatása az emberekben, melynek alapja az a felismerés, hogy a magyarság nem rendelkezik számottevő nyersanyagkészlettel, gazdasági erőforrásokkal, de hatalmas kulturális értékek birtokában van. Időtálló értékű kultúránk egy magas szintű, korszerű oktatási és művelődési intézményrendszer keretei között jelentős további értékeket hozhat létre. Az ország felemelkedésének fontos tényezője tehát a kultúra minél szélesebb rétegekre való kiterjesztése. Ebből a sajátos nemzetnevelési

¹⁴ BÁRDI, Magyarország és a magyar kisebbségek 52–59.

¹⁵ Lásd bővebben NÉMETH, Iskolaügy <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/11.htm> és GLATZ, Konzervatív reform – kultúrpolitika 5–26.

programból következett, hogy a magyar művelődés egész intézményrendszerét modernizálni, fejleszteni szükséges. *Klebelberg* reformja az iskolarendszer egészére kiterjedt, a népiskoláktól az egyetemig. Az 1921. évi XXX. tc. a tankötelezettséget a 6. életév betöltése után következő 9 tanévben (6 év elemi és 3 év továbbképző, illetve ismétlő népiskola) állapította meg.

Klebelberg kultúrpolitikai elképzelései között fontos helyet foglalt el a magyar nép műveltségi színvonalának emelése, amit a népiskolák tömeges felállításával és a szervezett népművelés kiépítésével kívánt megvalósítani. Kezdeményezésére 1925-ben nagyszabású népiskolai program indult. Az elemi népiskolák 1925 májusában megjelent új, a korszerű európai reformpedagógiai törekvéseket érvényesítő tanterve szerint a népiskola célja az volt, hogy a hazának vallásosan és öntudatosan hazafias polgárokat neveljen, akik az általános műveltség alapelemeit bírják, és képesek arra, hogy ismeretüket a gyakorlati életben értékesítsék. 1925-től adták ki az új tantervhez az „Egységes Népiskolai Vezérkönyvek” sorozatot, a népiskolai tantárgyak oktatását szolgáló tanítási kézikönyveket.

Az 1926. évi VII. tc. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák felállításáról és fenntartásáról rendelkezett. A törvény célja az volt, hogy létrejőjenek az addig csak papíron meglévő 6–12 éves korig terjedő tankötelezettség tárgyi feltételei. Az országot 5 km sugarú körökre osztották, és kötelezték a hatóságokat vagy a földbirtokosokat a népiskolák felállítására. Az 1926. évi VI. tc. létrehozta az országos Népiskolai Építési Alapot, amelyből három év alatt ötezer falusi, tanyai tanterem épült Magyarországon egységes, korszerű títustervek szerint. A téglából, hatalmas ablakokkal, palatetővel, vörösfenyőből készült padlóval épült iskolákhoz háromszobás tanítói lakásokat építettek. A népiskolai építési akció megvalósítására 1932-ig 47.500.000 aranypengőt (az ország egyévi állami költségvetésének mintegy a felét) fordították.

A nemzetiségek lakta területeken ún. kisebbségi tanítási nyelvű népiskolákat hoztak létre.¹⁶ *Klebelberg* miniszteri rendeletben részletesen szabályozta a kisebbségi elemi iskolákat, amelyek a magyar kormány becslése szerint jobban megfeleltek a szétszórtan élő kisebbségek adottságainak. A rendelet három különböző iskolatípust hozott létre. Az elsőben (A típus) minden tantárgyat a kisebbség nyelvén oktatnak, míg a magyar kötelező tantárgy.¹⁷ A másodikban (B típus) a tárgyak egy részét magyar nyelven, másik részét a kisebbség nyelvén, harmadik részét mindkét nyelven oktatják¹⁸, míg a harmadikban (C típus) minden tárgyat magyar nyelven oktatnak, csupán a kisebbségi nyelven való írás és olvasás kötelező tantárgy.¹⁹

A statisztikai adatok szerint az 1928/29-es tanévben 48 A típusú, 98 B típusú és 314 C típusú iskola volt. A megfelelő értékeléshez szükséges a demográfiai kiindulópont figyelembevétele: az 1920-as népszámlálás szerint Magyarországon 325 abszolút német többségű település volt, amelyeket az A és B típus még együttesen sem fedett le. Ha azonban az iskolafenntartók alapján is különbséget teszünk, akkor világosan látszik, hogy nem is annyira az állam, hanem sokkal inkább a

¹⁶ NAGY, Nyelvi jog és nyelvpolitika 112–124.

¹⁷ A mai egynyelvű nemzetiségi oktatás most is ugyanígy működik, többek között Pécsen a Koch Valéria Iskolaközpontban az ún. egynyelvű osztályokban, ahol német nemzetiségi honismeretet is tanítanak heti egy órában.

¹⁸ Ez a rendszer a kétnyelvű nemzetiségi osztályokban él.

¹⁹ A Magyarországon élő bolgárok és görögök szombati illetve délutáni iskoláiban napjainkban is így zajlik a tanítás. Ezek az ún. nyelvoktató iskolák. Lásd az 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiségek óvodai és iskolai nevelésének irányelvééről, valamint VÁMOS, A kétnyelvű oktatás Magyarországon http://real-d.mtak.hu/984/1/dc_1309_16_tezisek.pdf és BARTHA, Kétnyelvűség, oktatás 761–775.

katolikus egyház volt az egyik legbuzgóbb asszimilációs intézmény. A protestáns felekezetű iskolák 90 %-ában német nyelven adtak hittanoktatást, míg a katolikus iskolák között csak kétharmad volt az aránya azoknak az iskoláknak, ahol ezt a tárgyat anyanyelven oktatták. Összességében megállapítható az is, hogy az 1932-es évben a német származású iskolaköteles gyerekeknek kevesebb, mint 10 százaléka részesült A típusú iskolai oktatásban, kereken egy negyedük B típusú iskolában tanult, a nagytöbbség pedig arra kényszerült, hogy C típusú vagy akár magyar iskolába járjon.²⁰

A Bethlen-kormány nyomására *Serédi Jusztinián György* bíboros, hercegprímás (1884 – 1945) kimutatást készített a kisebbségi nyelv használatáról. Ebből kiderült, hogy a görög ortodox egyház iskoláiban majdnem kizárólag anyanyelven tanítottak, az evangélikus-lutheránus iskolákban és még a kálvinisták iskoláiban is széles körűen figyelembe vették a kisebbségeket, ha például az iskolás gyerekek többsége a német kisebbséghez tartozott. Ezzel szemben a német települések katolikus iskoláiban többségében magyar nyelven tanítottak. Ezek a hiányok nem csak a magyarosítási törekvésekre voltak visszavezethetők, hanem azoknak a tanítóknak a magas arányára is, akik egyáltalán nem tudtak németül vagy csak nagyon csekély nyelvi kompetenciával rendelkeztek. A tanárhiány enyhítésére a kultuszminisztérium néhány tanárképző intézetben továbbképző tanfolyamokat létesített és ezeket az 1929/30-as tanévben már 182 tanárjelölt látogatta. A szükségletet ebben az évben 1400-ra becsülték, ami több mint kilencvenszázalékos hiánynak felelt meg.²¹

A polgári iskolákról szóló 1927. évi XII. tc. szabályozta a polgári iskolák szerveztét, felügyeletét és igazgatásának módját, valamint a iskolák létesítésének és fenntartásának módját. Korlenyomat, hogy az iskolatípus céljává tették, hogy a tanulót „*vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben*” gyakorlati irányú általános műveltséghez juttassa, és ezzel közvetlenül a gyakorlati életre vagy pedig a középfokú szakiskolákra előkészítse. Mind a fiú, mind a leány polgári iskolákat négyosztályossá tették és középfokú iskolává minősítették. A népiskola négy osztályának elvégzése után a tanulók 14–16%-a iratkozott be a polgári iskolákba. A négyéves képzés itt gyakorlati jellegű volt, nem tekintették az iskola feladatának a tudományok rendszerébe és az elméleti gondolkodásba való bevezetést. A polgári fiúiskola rendes tárgyai között szerepelt *a) hit- és erkölcsstan, b) magyar nyelv, c) német nyelv, d) történelem, e) földrajz, f) számtan és mértan, könyvvitel, g) növénytan és állattan, h) ásványtan és vegytan, i) természettan, j) élet- és egészségügyi ismeretek, k) közgazdasági és jogi ismeretek, l) mezőgazdasági és ipari ismeretek, m) ének, n) rajz, szépírás, o) testgyakorlás, p) kézimunka*, míg a polgári leányiskola rendes tárgyai a következők voltak: *a) hit- és erkölcsstan, b) magyar nyelv, c) német nyelv, d) történelem, e) földrajz, f) számtan és mértan, g) növénytan és állattan, h) ásványtan és vegytan, i) természettan, j) élet- és egészségügyi ismeretek, k) háztartási és nevelési ismeretek, l) rajz, m) szépírás, n) női kézimunka, o) ének, p) testgyakorlás*. A polgári iskolákból csak tanító- és óvónőképzőkbe, valamint kereskedelmi és más jellegű szakiskolákba lehetett továbblépni. Gimnáziumba alig kerülhetett be polgári iskolát végzett tanuló, hiszen a különbözeti vizsga követelményeinek nehéz volt eleget tenni.

²⁰ KOLLEGA TARSOLY, Kultúrpolitika 461. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.html>

²¹ KOLLEGA TARSOLY, Kultúrpolitika 462–468. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.html>

Az 1883-tól működő gimnázium és a nyolcosztályos reáliskola mellett *Klebensberg* minisztersége alatt új középiskola-típust, a reálgimnáziumokat állították fel az 1924. évi XI. tc. alapján. Mindhárom típus a népiskola négy osztályára épülő nyolcosztályos középszintű iskola volt, ahol a tanulmányok érettségi vizsgával zárultak. Az itt végzett tanulók bármelyik egyetemen vagy főiskolán folytathatták tanulmányaikat. Míg a gimnáziumokban tanították a klasszikus nyelveket (latin és görög), a reáliskolát a matematika és a természettudományok magas színvonalú oktatása jellemezte. A reálgimnázium új igényeket elégített ki. Itt modern nyelveket (angolt, franciát vagy olaszt) tanítottak a latin és a mindhárom iskolatípusban kötelező német mellett.

Az 1929/1930-as tanévben 28 gimnázium, 69 reálgimnázium és 23 reáliskola működött hazánkban.²² A leány-középiskolák ügyét az 1926. évi XXIV. tc. rendezte, létrehozván a leánygimnáziumot és a leánylíceumot. A leánygimnáziumokban az általános kötelező tantárgyak mellett a latin és a modern nyelvek oktatására helyezték a hangsúlyt. Az itteni tanulmányok érettségi vizsgával zárultak, amely valamennyi felsőoktatási intézménybe való beiratkozásra jogosított. A leánylíceumokban a modern nyelvek, valamint az irodalmi és művészeti tárgyak oktatását állították előtérbe. Latint csak rendkívüli tárgyként tanítottak.

Mivel a leánygimnáziumokba beiratkozott tanulóknak csak mintegy harmada kívánt később egyetemi tanulmányokat folytatni, ugyancsak az 1926. évi XXIV. törvénycikkkel létrehoztak egy gyakorlati jellegű, mérsékelt tananyagú középiskolát, a leánykollégiumot, amelynek tantervében a nők számára szükséges alapvető ismereteket oktatták az általános műveltséget adó tárgyak mellett. Ez az iskolatípus nem honosodott meg, hiszen 1927-ben csupán két leánykollégium működött Magyarországon, míg leánygimnáziumból nyolc, leánylíceumból pedig huszonöt.

1934-ben új középiskolai törvény született, amely egységes középiskolát teremtett (1934. évi XXI. tc.). Megszűnt a korábbi háromféle fiú- és háromféle leány-középiskola, az új egységes magyar középiskola a gimnázium lett. Az 1938-ban megjelent gimnáziumi tanterv az eddigieknél nagyobb teret szentelt az ún. nemzeti tárgyaknak (magyar nyelv és irodalom, művészet, magyar történelem), és egyúttal csökkentette a görög és latin nyelv, valamint a természettudományi tárgyak óraszámát. A világtörténelem a korábbiakhoz képest kisebb súllyal szerepelt.

A közép fokú szakoktatásról intézkedett az 1938. évi XIII. tc., amely a felső kereskedelmi, felső mezőgazdasági és felső ipari szakiskolákat „*gyakorlati irányú középiskola*” elnevezéssel középiskolává minősítette. Ezek a négy évfolyamos iskolák ettől kezdve érettségi bizonyítványt adtak, s a profiljuknak megfelelő felső fokú tanulmányokra tették jogosulttá tanulóikat. A II. világháború miatt ezek a szakiskolák nem tudtak kellőképpen kifejlődni.

Hóman Bálint nevéhez fűződik a tanügyigazgatás központosítását célzó 1935. évi VI. tc. megalkotása. A törvény szerint az állam felügyeleti joga az egyházi iskolákra is kiterjedt. Az iskolák feletti központi ellenőrzés a nemzetnevelés eszméjének az iskolai gyakorlatba való átültetését segítette elő. A népiskolai felügyeletről és a – vármegyék területével megegyező – népiskolai kerületekről is rendelkező törvény 1949-ig meghatározta a magyar tanügyi igazgatást.

Az 1920. évi XXV. tc. az egyetemekre és főiskolákra való beiratkozást szabályozta. Kimondta: a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság mellett az egyetemre jelentkezőknél arra is figyelemmel kell lenni, „*hogy az ország területén létező egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak*

²² NÉMETH, Iskolaügy <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/11.htm#Heading2>

arányzáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség arányszámát”. A *numerus clausus* hatására radikálisan csökkent az itt már nemzetiségek körébe sorolt zsidó hallgatók száma az egyetemeken. A korlátozást, a hallgatók nemzetiségi és faji alapon történő megkülönböztetését az 1928. évi XIV. tc. megszüntette.

A két világháború között 4 tudományegyetem mellett további 12 egyetem és egyetemi jellegű főiskola működött hazánkban. A budapesti (1921-től Pázmány Péter Tudományegyetem néven), a debreceni (1921-től Tisza István Tudományegyetem néven) és a Trianon után Pozsonyból áttelepült pécsi, valamint a Kolozsvárról áttelepült szegedi tudományegyetemeknek jog- és államtudományi, hittudományi, bölcsészeti és orvostudományi fakultása volt. Budapesten működött az ország egyetlen műszaki egyeteme, a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Öt karon mérnöki és építészmérnöki, gépész- és vegyészmérnöki, mezőgazdasági és állatorvosi, közgazdaságtudományi, valamint a Sopronban működő bánya-, kohó és erdőmérnöki karon folyt a műszaki szakemberek képzése. A felsőoktatás az 1930 – 1940-es években csak egy vékony réteg számára volt elérhető. Számos főiskola is képzett felsőfokon szakembereket ezekben az években. Működtek hittudományi főiskolák, jogakadémiák, gazdasági akadémiák, kereskedelmi, művészeti és katonai főiskolák. 1925-ben nyílt meg Budapesten a Magyar Testnevelési Főiskola.

A középiskolai tanárok képzésének kérdéseit 1924-ben szabályozták (1924. évi XXVII. tc.). A tudományegyetemek mellett tanárképző intézeteket hoztak létre. A négyéves képzés célja az volt, hogy a hallgatók az előadások és gyakorlatok során elsajátítsák a szaktárgyaik tanításához szükséges pedagógiai, pszichológiai és szakmódszertani ismereteket és készségeket. Ezenkívül a törvény egyéves tanítási gyakorlatot is előírt a tanárjelöltek számára. A középiskolai tanárképzés 1927-28-ban életbe lépett új rendje és a tanárképző intézetek új szervezeti szabályzata lényegében 1949-ig érvényben maradt. 1939-ben *Györfly István* etnográfus, egyetemi tanár kezdeményezésére és támogatásával megalakult a Bolyai Kollégium, amely szegényparaszti származású főiskolai-egyetemi hallgatók demokratikus szellemű, bentlakásos intézménye volt. 1942-ben vezetősége alapszabályt dolgozott ki, amely autonóm vezetést, ügyintézését biztosított az intézmény számára. Ekkor vette fel a kollégium *Györfly István* nevét. Egyes kollégisták kapcsolatba kerültek a munkásmozgalommal illetve Parasztszövetséggel. 1944-ben a kollégiumot az állami szervek feloszlatták.²³

3. Német népművelés útjai 1920 és 1945 között

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület számára gróf *Bethlen István* (1874 – 1946) miniszterelnök konszolidációs politikája teremtette meg a politikai keretfeltételeket 1921 és 1931 között. Az Erdélyből származó arisztokrata minden kisebbséggel szemben bizalmatlan volt, realpolitikusként azonban világos volt számára, hogy a legfontosabb cél (a trianoni területvesztés revíziója) orientációváltást követel a kisebbségpolitikában. Mivel ez a cél meggyőződése szerint csak Németország segítségével volt elérhető, a „német tényező” mind befelé, mind kifelé való figyelembevétele megkerülhetetlen volt. Külpolitikai számításból *Bethlen* olyan kisebbségpolitikát követett, amely tekintettel volt ugyan a kisebbségekre, de nem támogatta azokat. Ilyen okok miatt

²³ Lásd hozzá NÉMETH, Iskolaügy és pedagógia <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/11.htm>

döntött úgy, hogy engedélyezi a német kultúregyesület felállítását, amelyet alkalmasnak tartott arra, hogy kifelé megértő kisebbségpolitikát demonstráljon. Ezen a ponton megfontolásai találkoztak *Bleyer Jakab* tervével, aki ebben a kérdésben, *Bethlentől* eltérően, főleg a kultúra és az oktatás területen törekedett elsősorban arra, hogy javítsa az általa képviselt német kisebbség helyzetét.²⁴

Bleyer német parasztcsalád gyermekeként Bácskában, Dunacsében született. Német népiskolai tanulmányai után a tehetséges fiú az újvidéki magyar gimnáziumba, majd a kalocsai jezsuita gimnáziumba járt. Ezt követően Budapesten folytatta tanulmányait germanisztika és magyar filológia szakon, ahol az Eötvös Kollégium tagja volt. 1897-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet: szakdolgozatát „*A német történelmi népdalok magyar vonatkozásai 1551-ig*” címmel készítette el. A magyar-német kapcsolatok témája ettől kezdve végig kísérte életét. 1905-ben, 31 éves korában habilitált, kilépett az állami szolgálatból, hogy egyetemi magántanárként a budapesti egyetemen oktasson. Már 1910-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, később pedig

Németországban is hasonló megtiszteltetésben volt része, mint a müncheni Német Akadémia tanácsának tagja, valamint a tübingeni egyetemi tanács tiszteletbeli tagja. 1911-ben a budapesti egyetem hívására visszatért tanulmányai színhelyére, ahol a német irodalomtörténet tanára volt 1919 októberéig.

Bleyer 1915-től mint a magyarországi német kisebbség mozgalmainak egyik irányítója a politikai életben is részt vett. 1917-ben jelent meg programszerű tanulmánya „*A magyarországi németiség*” címmel, amelyben kulturális jogokat követelt a sváboknak az 1868. évi liberális nemzetiségi törvényre hivatkozva. A Magyarországi Tanácsköztársaság alatt aktívan részt vett az ellenforradalomban, jelentős szerepe volt a *Peindl*-kormány és vele a Tanácsköztársaság megbuktatásában.

1. kép: *Bleyer Jakab* (1874 – 1933)
(Forrás: <http://bleyer.sulinet.hu/nevadonk/>)

1920 után Magyarországon nem igen akadt olyan jelentős közéleti szereplő, aki számára a nemzetiségi kérdés megoldása ne fonódott volna össze a Magyarországot ért békediktátum következményeinek az orvoslásával. Ez a kettősség nem csak az államkoncepciókban volt tetten érhető, hanem a kormányzati szerkezetben is. A nemzetiségi kérdést kezdetben külön minisztérium kezelte, 1919 augusztusától 1920 decemberéig *Bleyer* irányításával, aki nemcsak germanista egyetemi tanárként, hanem a magyarországi németek egyik tekintélyes vezetőjeként is közismert volt. Miniszterként küzdött a nyugat-magyarországi német lakta területek Ausztriához csatolása ellen, ezáltal magára haragította az ausztriai és németországi német nemzeti érzelműeket.

²⁴ GRÓSZ, Magyarországi német egyesületalapítás Trianon után
http://www.archivnet.hu/politika/magyarorszag_i_nemet_egyesuletalapitas_trianon_utan.html

Bleyer a területi integritás híve volt, minisztériuma pedig nem csupán a kisebbségi kérdéssel foglalkozott. Feladatai közé tartozott a megfelelő propaganda kifejtése is kül- és belföldön egyaránt, annak érdekében, hogy a határok Magyarország számára minél kedvezőbben alakuljanak. *Bleyer* feladata abban állt, hogy a forradalmi időszak örökségét feldolgozza, annak törvényeit és rendeleteit hatályon kívül helyezze, és ennek ellenére nyújtson valami vonzót azoknak a kisebbségeknek, amelyek településterületüket le akarták választani a magyar államról.

Stílusosan *Szent István* napján, 1919. augusztus 20-án fogadták el és augusztus 21-én hirdették ki a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló rendeletet. Ezzel visszatértek az 1868. évi nemzetiségi törvény alapelveihez, amely csupán egyéni jogokat biztosított, kollektív jogokat nem. A kisebbségek formális jogot kaptak saját iskolák és egyesületek alapítására. A túlnyomórészt az egyházak által fenntartott népiskolákban azonban továbbra is az egyházi tisztségviselők határozták meg a tanítási nyelvet. Ezen túlmenően már *Huszárré Károly* egy hónappal később hivatalba lépő kormánya is megállapította, hogy a rendeletet a közigazgatás szintjén általánosan elterjedt ellenállás miatt nem is tudták átültetni a gyakorlatba. *Bleyer* később aztán a már megszállt vagy elcsatolt területeken élő nemzetiségek megfigyelésére is vállalkozott. Mindebben meglehetősen kiterjedt és aránytalan intézményrendszer segítette. A minisztériumon belül minden nemzetiség számára – tehát a pár ezer fős ruszinoknak is – egy-egy főosztályt állítottak fel. Ezek mindegyike külön-külön elnöki, sajtó- és propagandaosztályra oszlott, külön segédhivatala és számvevősége volt.²⁵

Bleyer, miután miniszteri működését befejezte, 1921. január 1-jén alapította meg a ma is működő *Sonntagsblatt für das deutsche Volk in Ungarn* c. folyóiratot, hogy fórumot teremtsen a kisebbség önszerveződéséhez. A *Sonntagsblatt* az ország egyetlen német nyelvű hetilapjaként rövid idő múlva a magyarországi németek fontos érdek- és jogi képviselői orgánumává vált.²⁶ *Bleyer* ötezer előfizetőt tudott megnyerni a lapnak, leginkább falusi lakosság köréből. Célja volt, hogy világnézeti és vallási tekintetben tanítsa az embereket, hazafias szellemben a Trianon elleni revíziós propagandára neveljen, továbbá a német kultúrával és a német identitással kapcsolatos információkat a vidéki lakosság orvosi, gazdasági és jogi kérdésekben való tanácsadásával kösse össze. Újságjának ez a paternalista, antimodernista és kőkonzervatív irányultsága hangsúlyozottan politikamentes volt, és elkerült minden érdekorientációt.

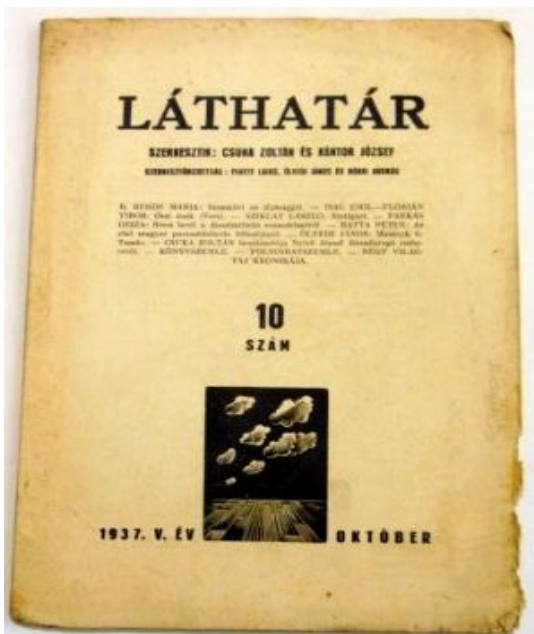
1923. július 15-én *Bleyer* egyesületet alapított *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein* (UDV, a továbbiakban: Népművelődési Egyesület) néven, amelynek haláláig vezetője maradt. Jóllehet ez a kulturális szervezet államilag engedélyezett volt, tevékenységét kormányzati és igazgatási szervek korlátozták. Így az egyesületnek 1933-ig 186 faluban mindössze 12.000 tagja volt, amely a magyarországi német lakosságnak csupán 2,5 százalékát tette ki. A kormány megtagadta a jogot a Népművelődési Egyesülettől arra, hogy iskolákat alapíthasson és tarthasson fenn. Ezért *Bleyer* arra kényszerült, hogy a kormánnyal folytatott hosszas tárgyalások útján érje el célját. A már említett 4800/1923. sz. június 21-i kormányrendelettel (amellyel átültették a közigazgatási gyakorlatba a trianoni békeszerződés kisebbségvédelmi záradékát) a miniszterelnök kötelezte magát, hogy garantálja a kisebbségi nyelvhasználatot a közigazgatásban, a sajtóban, a vallásgyakorlás

²⁵ FATA, *Bleyer* Jakob nemzetiségi koncepciója <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf>

²⁶ EGRY, *Nemzetiségpolitikák* 97–112.

terén, valamint az iskolákban és végül engedélyezte a nemzetiségi kultúregyesületek alapítását is Magyarországon, valamint a romániai Bánátban és a jugoszláviai Vajdaságban. Hivatalosan biztosították a szabad iskolaválasztást, a magániskolák létesítésének jogát, szülői kérésre, szülői értekezlet útján a kisebbségi nyelv, tanítási nyelvként való bevezetésének jogát, a kisebbségi tanárok képzésének jogát, legalább egy egyetemen kisebbségi nyelvi tanszék felállítását.

Bleyer még 1911-ben, *Petz Gedeonnal* alapította meg a budapesti egyetemen a Germanisztikai Intézetet. A következő évben disszertáció sorozatot indítottak a tudományos utánpótlás szorgalmazására. 1920-as évek végének jellemvonása volt, hogy a magyar közigazgatási, egyházi és iskolai hatóságok a kisebbségek nyelvi asszimilációját szorgalmazták a kormány új nyelvrendelete ellenére is, bár az garantálta a kisebbségek számára többek között az anyanyelv szabad használatát a közéletben és az iskolákban.²⁷ Három héttel később, miután kiadták ezt a rendeletet, 1929-ben *Bleyer* újabb folyóiratot alapított *Deutsch-Ungarische Heimatblätter* címmel. Az 1933-ig negyedévenként megjelenő lap a magyarországi németiség és a magyar-német kapcsolatok tudományos kutatását tűzte ki célul. Ehhez *Bleyer* magyarországi tudósok, kutatók mellett a Monarchia utódállamaiból és német nyelvű országokból is felkért szerzőket. *Bleyer* aktívan publikált is, miközben 1920-tól a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja programjával nemzetgyűlési, 1926-tól pedig Egységes-párti országgyűlési képviselő volt. A magyar országgyűlés 1933. május 9-ei ülésén *Bleyer* keresztény konzervatív képviselőként a magyarországi német kisebbség érdekeiért szólalt fel, mellyel a nacionalista és jobboldali konzervatív körökben és a budapesti egyetemisták körében is uszító hadjáratot váltott ki saját személye és a magyarországi németek ellen.

2. kép: A kisebbségi magyar irodalmi Láthatár (1933 – 1944) és a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet közleményeit tartalmazó Kisebbségi Körlevél (1942)

²⁷ NAGY, Nyelvi jog és nyelvpolitika 112–124.

A kisebbségi ügyek 1933 után átkerültek a Miniszterelnökség III. ügyosztályából átalakított II. ügyosztályhoz. Ennek vezetője *Pataky Tibor* lett, aki a külföldre szakadt magyar kisebbségek ügyében a külügyminisztériummal, a hazai kisebbségek ügyében a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal működött együtt. *Pataky* az ügyosztály rendelkezésére álló információkra alapozva szeretett volna általános szakpolitikai kezdeményezésekkel élni a minisztériumok felé is. Ebben azonban – legalábbis a magyar kisebbségek tekintetében – versenytársakra talált a Társadalmi Egyesületek Szervezetének Központja koordinálásával működő félhivatalos szervezetekben, akik maguk is hasonló szándékkal léptek fel. Ez a konkurencia is oka lehetett annak, hogy *Pataky* elképzelése nem valósult meg, pontosabban a kormánynak egy tagolt, széleskörű intézményhálózatra kellett támaszkodnia (Államtudományi Intézet, a Külügyminisztérium főként követségeken dolgozó tisztviselői és a kisebbségi szakértők).

A korszak folyamán ez az intézményes hálózat mindjobban kiszélesedett, és végül az ügyosztállyal kapcsolatban álló szakintézmények köre felölelte a budapesti és pécsi egyetemek kisebbségekkel foglalkozó intézeteit, sajtópolitikája pedig olyan orgánumokra támaszkodhatott, mint a Láthatár, a Kisebbségi Körlevél valamint a Kisebbségvédelem, melyet a budapesti Kisebbségjogi Intézet adott ki.

Felhasznált irodalom

- BÁRDI Nándor: Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest 2008, 52–59.
- BARTHA Csilla: Kétnyelvűség, oktatás. Kétnyelvű oktatás és kisebbségek. *Educatio* 2001/9. sz. 761–775.
- BARTHA Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek. Budapest 1999
- BERGL, Josph: Geschichte der ungarischen Juden nach den besten Quellen bearbeitet. Leipzig 1879
- BRAUNEDER, Wilhelm: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig. Pécs 1994
- ERÉNYI Tibor: Zsidóság a Monarchiában. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-056/ch19.html>
- EGRY Gábor: Nemzetiségpolitikák Magyarországon 1919 – 1944. Nemzetiségi politika a két világháború között. *Limes – Tudományos Szemle* 2010/2. sz. 97–112.
- FATA Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917-1933). *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 1994/1.sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf> (letöltve: 2018. július 1.)
- GERŐ András: A zsidó szempont. Budapest 2005
- GLATZ Ferenc: Konzervatív reform – kultúrpolitika. Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi. In: Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Budapest 1990, 5–26.
- GRÓSZ András: Magyarországi német egyesületalapítás Trianon után. http://www.archivnet.hu/politika/magyarorszagi_nemet_egyesuletalapitas_trianon_utan.html (letöltve: 2018. július 1.)
- HANÁK Péter: A lezáratlan per. A zsidóság asszimilációja a Monarchiában. *Jelenkor*, 1983/5. sz. 450–461.
- HARMAT Árpád Péter: Nemzetiségek a XIX. századi Magyarországon. <http://tortenelemcikk.hu/node/222> (letöltve: 2018. július 1.)
- HELLER Ágnes: A „zsidókérdés” megoldhatatlansága, avagy miért születtem hébernek, miért nem inkább négernek? Budapest 2004
- HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest 2010
- JÓBORU Magda: A köznevelés a Horthy korszakban. Budapest 1972
- KARÁDY Viktor: Önazonosítás, sorsválasztás: a zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon. Budapest 2000

- KARDOS József – KELEMEN Elemér: 1000 éves a magyar iskola, 996–1996 Budapest 1996
- KISS József Mihály (szerk.): Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből. Budapest 1991
- KOHN Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest 1881
- KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): Magyarország a XX. században. Kultúrpolitika és közoktatásügy a két világháború között. V. kötet Szekszárd 2000 <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.html> (letöltve: 2018. július 1.)
- LÖW, Leopold: Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Ungarn. In: Allgemeine Zeitung des Judenthums 1839, nos. 94, 100., 1840, nos. 8, 12, 21.
- MCCAGG, William O. Jr.: Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary. New York 1972, 18–19.
- MEYER, Michael A.: Jüdische Identität in der Moderne. Frankfurt am Main 1992
- MÉSZÁROS István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996. Budapest 1996
- NAGY Noémi: A nemzetiségi törvény kétes öröksége: Adalékok a dualizmuskori magyar nyelvjoghoz. Jogtörténeti Szemle 2017/3. sz. 70–74.
- NAGY Noémi: Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism. In: WAKOUNIG, Marika – KÜHNEL, Ferdinand (szerk.): Central Europe (Re-)visited: A Multi-respective Approach to a Region. Berlin – Bécs 2015, 229–245.
- NAGY Noémi: Nyelvi jog és nyelvpolitika Magyarországon az első világháború végétől napjainkig. Közélet 2015/3–4. sz. 112–124.
- NAGY Sándor: Mába nyúló történelem. A harmincas évek pedagógiai irányai. Budapest 1988
- NECK, Rudolf (szerk.): Österreich im Jahre 1918. Berichte und Dokumente. München 1968
- NÉMETH András: Iskolaügy és pedagógia Magyarországon 1919 és 1945 között. In: PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: Neveléstörténet. Budapest 1996 <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/11.htm>
- NIKLAJ Patrícia Dominika: Oktatáspolitikai – egyházi érdekérvényesítés Ausztriában és Magyarországon a XIX. század második felében. Studia Iuvenum Iurispratorum 2018/9. 59–94.
- ROMSICS Ignác: Trianon okai.
http://www.grotius.hu/doc/pub/UUYRSV/2010_122_romsics_ignac_trianon_okai.pdf (letöltve: 2018. július 1.)
- SCHWEITZER Gábor: Gondolatok a magyarországi zsidóság első emancipációja kapcsán (1848). In: BÁRDOS István – BEKE Margit (szerk.): Egyházak a változó világban. Esztergom 1991, 55–65.
- SEEWANN, Gerhard: A magyarországi németek története 1–2. Budapest 2015
- SZALAI György: A hazai zsidóság magyarosodása 1849-ig. Világosság 1974/4. 216–223.
- VAJDA Mihály: Ki a zsidó Közép-Európában? [Szekfű Gyula „Három nemzedék”-e kapcsán.]. Világosság 1989/8–9. 648–655.
- VÁMOS Ágnes: A kétnyelvű oktatás Magyarországon. Tannyelvpolitika, tannyelvpedagógia. Tézisek http://real-d.mtak.hu/984/1/dc_1309_16_tezisek.pdf (letöltve: 2018. július 1.)

VIHART Ágnes

DOI: 10.15170/ DIKE.2018.02.01.09

Európa jogi szakjogász

Családjogi szakjogász

Bíró

Dunaújvárosi Járásbíróság

Házassági szerződések Fejér megyében 1938 és 1945 között

Marriage contracts in Fejér county from 1938 to 1945

The author has analyzed over 120 contracts from 1938 to 1945 on the basis of her own archives collection. The marriage contracts and other legal affairs concerning family matters are presented in general and five in detail. The author seeks to find the answers – based on the analyzed notary documents – whether or not there is a continuity between the marriage contracts at the end of the 19th century and from 1938 to 1945, and whether or not a distortion of the private law can be detected from 1938 and 1945.

Keywords: *marriage contracts, royal notary, Horthy era*

1. Bevezető

A Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárban 2016 óta kutatom a közjegyzői irodák iratanyagát. 2016-ban azokat a házassági vagyoni tárgyú okiratokat dolgoztam fel, melyeket *Gánóczy Flóris* királyi közjegyző 1875 és 1883 között készített, míg ebben a tanulmányban *Kepes János* székesfehérvári királyi közjegyző 1938 és 1945 közötti iratanyagát vizsgálom. Az utóbbi közjegyzői hagyatékból számos polgári jogi jogügyletet tartalmazó okirat található, amelyek közül ezúttal is a házassági szerződéseket és a kapcsolódó családjogi dokumentumokat dolgozom fel.

A teljes iratanyag áttekintése után megállapítható az egyes jogügyletek gyakorisága, ezek jellemző szófordulatai, az alakítások valamint egy tendencia is, amely álláspontom szerint teljes mértékben igazolja a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport 2018. április 26-i tudományos ülése témájának létjogosultságát: a polgári jogintézményeken nyomot hagyott mind a II. világháború, mind a jogkorlátozás jelensége. Az ügyiratok többségében 1938-ban még a békeidők jogügyleteit jelentek meg: adásvételek, ajándékozási szerződések, kölcsönügyletek, házassági szerződések, néhány darab ún. eltávozási jegyzőkönyv, melyekben két tanú nyilatkozatát foglalták közjegyzői okiratba arról, hogy egy házastárs az életközösséget megszakította azzal, hogy a közös lakásból távozott, és persze végrendeletek, majd néhány meghatalmazás. Ezzel szemben 1939-től kezdődően egyre gyakrabban fordultak elő meghatalmazások, amelyekben (nevük alapján feltehetően, de nem feltétlenül zsidó származású) iparosok vagy frontszolgálatra behívott személyek (néhány esetben birtokosok) adtak meghatalmazást ügyeik teljeskörű intézésére, az utóbbi esetben jellemzően a feleségüknek, míg az első esetben egy nem családtagnak.

Megszaporodott a végrendeletek száma is az évek előre haladtával. Az adásvételi szerződésekben megjelentek a zsidótörvények által behozott ingatlanszerzési korlátozások illetve az ebből következő nyilatkozattételi klauzula. Az iratanyagban olyan közjegyzői okiratba foglalt egyoldalú nyilatkozat is fellelhető, amely egy gyermek származását igazolta. Az alábbi tanulmányban két kérdésre keresek választ: mi jellemezte a házassági szerződéseket 1938 és 1945 között illetve a házassági szerződések vonatkozásában kimutatható-e kontinuitás a polgári kortól az 1938 – 1945 közötti évekig.

2. A jogszabályi környezet

Jelen tanulmány egy tágabb körű kutatás 1938 és 1945 közötti évekre vonatkozó részeredményeit tartalmazza. Korábban¹ már bemutattam, hogy a házassági vagyonjog a polgári korszakban milyen jogszabályi környezetben fejlődött. Az 1880-as évekhez képest a magyar házassági jog minimálisan változott, és ez a változás is elsősorban az eljárási szabályokra vonatkozott az 1911. évi I. tc., első polgári eljárásjogi kódexünk hatályba lépését követően. A polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk továbbra is hatályban volt, ezen kívül 1911-ben illetve 1926-ban két törvénycikk érintette a házasságok érvényességének és felbontásának kérdését az e tárgyában megkötött 1902. évi hágai nemzetközi megállapodás következtében. Az 1894. évi XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról szóló 1941. évi XV. törvénycikk fajvédelmi rendelkezései azonban érdemi változásokat hoztak. A magyar magánjogban megjelent a házasságkötés előtti orvosi vizsgálat valamint az ún. házassági kölcsön, módosították a házasság megtámadására és felbontására vonatkozó korábbi rendelkezéseket és – ahogy az az európai történelmet a 3. századtól a polgári modernizáció koráig végigkísérte – újra házassági akadály lett a *cultus disparitas* azzal, hogy a zsidóságot már a nem vallási hovatartozás (*cultus*), hanem a származási alapján határozták meg. Magánjogi kódexünk továbbra sem volt, csupán az 1928-ban az országgyűlés elé terjesztett Magyarország Magánjog Törvénykönyvének Javaslatára című ötödik kódexvezet (Mtj.) volt az, amit a bírói gyakorlat többé-kevésbé alapul vehetett az ítélezés során a csekély számú házassági (köteléki és vagyoni) jogot érintő törvény és rendelet mellett.

3. Kepes János székesfehérvári királyi közjegyző

Kepes János magyar királyi közjegyző New York-ban született 1886. március 2-án. A középiskoláit Budapesten, Nagybányán és Kolozsváron végezte, jogi tanulmányait pedig Budapesten és Kolozsváron. Folyékonyan beszélt németül és angolul. A doktorátusát 1908-ban, 22 évesen szerezte meg, majd Budapesten dolgozott ügyvédi irodában. Az egységes ügyvédi és bírói szakvizsgát 1911-ben tette le. Pályája kezdetén Budapesten, a Budapesti Ügyvédi Kamara tagjaként neves védőként tevékenykedett. *Kepes János Márkus Dezső* curiai bírónő lányát, *Márkus Ibolyát* vette feleségül 1912. június 9-én. Tíz évnyi gyermektelen házasság után örökbe fogadtak egy kislányt, *Gittát*.

Kepes János közjegyző-helyettesként először Győrben, majd Budapesten dolgozott. 1919-ben került Székesfehérvárra, ahol már közjegyzői álláshoz jutott. Ebben az időben rajta kívül csak

¹ VIHART, Zsidó és dunai-sváb házassági szerződések 66–88.

Horváth Kálmán működött közjegyzőként a városban. A *Kepes* család a felső-középosztályhoz tartozott. Hivatali munkájával párhuzamosan *Kepes Jánost* 1920-ban a Mór-vidéki Egyesült Bortermelők Részvénytársaság igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjává, majd a Fejérmegyei Takarékpénztár közgyűlésének választmányi tagjává választották. *Kepes János* kulturális tevékenysége is szerteágazó volt. Publikált a Közjegyzői Közlönyben, felolvasó estet tartott a székesfehérvári Iparos Körben, és európai tanulmányútjain szerzett ismereteit is közkinccsé tette előadások formájában. Részt vett az I. világháború hőseinek kultuszát ápoló „*Hősök, Nagyjaink Kultusza, Hősök Háza Egyesülete*” munkájában. Választmányi tagja volt a Székesfehérvári Torna Clubnak és a Múzeumegyesületnek, miközben a Vörösmarty-kör háznagyaként és a Zenekedvelők Egyesületének alelnökeként is tevékenykedett. 1924-ben városi tiszteletbeli főügyészi címet kapott, majd ezt követően újult erővel kapcsolódott be a város közügyeibe is azzal, hogy a törvényhatósági bizottság tagja lett.

Kepes János közjegyző zsidó származású volt. 1944. április 25-én lemondott valamennyi törvényhatósági tisztségéről, majd – a gettóba vonulás előtt – öngyilkosságot kísérelt meg. Betegen, feleségével együtt hurcolták el. A székesfehérvári gettót 1944. június 14-én kiürítették, és másnap a jogfosztottakat bevagonírozták. A belügyminisztérium ugyan teljes mentességet adott a közjegyzőnek 1944. június 16-án, a szerelvényt az okirat már nem érte el a határon belül. A vonat 1944. június 17-én érkezett meg Auschwitz-Birkenaubába. Az akkor 58 éves közjegyzőről és a feleségéről nem áll rendelkezésre más információ. Az egyébként nem zsidó származású *Kepes Gittától* a város a családi tulajdonban lévő festményeket illetve értéktárgyakat átvette, és „*biztonságos raktározás céljából*” elhelyezte, majd 1945-ben – az értékek egy részét – visszaadta. A közjegyzőt 1944. május 31. napjával mentették fel, majd irodáját 1944. június 10-én számolták fel. A közjegyzői székhelyre ideiglenesen *Hajicsek Gyula* székesfehérvári lakost rendelte ki határozatával a Budapesti Közjegyzői Kamara, akinek a kinevezését annak ellenére hagyták jóvá, hogy személye a kinevezés törvényi feltételeinek nem felelt meg. A *Kepes Közjegyzői Irodát* véglegesen 1946-ban szüntették meg.²

4. *Kepes János királyi közjegyző hagyatéka*

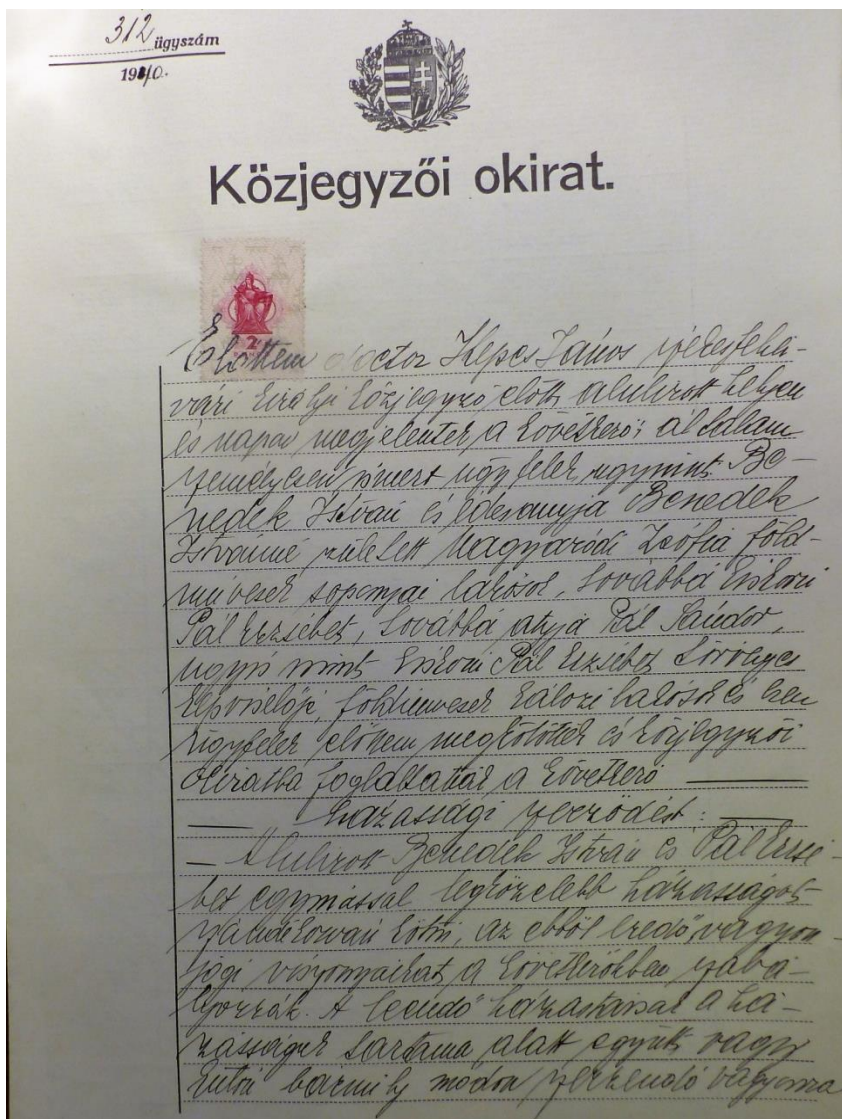
Kepes János közjegyzői iratanyagában – a házassági életközösség megszűnéséről szóló, két tanú által tett nyilatkozat okiratba foglalását figyelmen kívül hagyva – 1938-ban 21 családjogi tárgyú közjegyzői okirat készült, amely az összes 644 ez évi okiratnak mintegy 3 százaléka. 1939-ben az összesen 433 darab okiratból 17 családjogi jogügylet volt, 1940-ben az összesen 464 darab okiratból 21, 1941-ben az összesen 489 darab okiratból 20, 1942-ben az összesen 469 darab okiratból 12, 1943-ban az összesen 567 darab okiratból 20, míg 1944-ben május 31-ig 11 családjogi tárgyú okiratot készített *Kepes János* királyi közjegyző. Ezek között voltak klasszikus házassági szerződések, házassági szerződéssel vegyes öröklési szerződések és hitbérkötelezés iránti szerződések. A vizsgált években egyre nagyobb számban fordultak elő a házasság felbontásához kapcsolódóan vagyonmegosztásról szóló szerződések, közszerzemény megosztási szerződések, nőtartási díj iránti

² MIKÓ, Fejér Vármegye és Székesfehérvár Királyi Közjegyzői 117–158.

szertódések. Voltak köztük továbbá különvagyont elismerő nyilatkozatok, apaságot elismerő nyilatkozatok, megállapodások a születendő gyermek vallásáról, sőt nem egyszer a gyermek származásának igazolása céljából tanúk nyilatkozatát is közjegyzői okiratba foglalták.

Az alábbiakban négy közjegyzői okiraton keresztül teszek kísérletet arra, hogy a korabeli házassági szerzódések jellemzőit bemutassam. Ismertetek egy ún. elhagyási jegyzőkönyvet, amely nagy számban fordult elő a közjegyzői okiratok között, majd egy olyan okirat is, amely származás igazolására szolgált. Nem térek ki azonban a közjegyzői okiratok alakiságaira, tekintettel arra, hogy erről részletesen volt szó a hivatkozott korábbi tanulmányban. Így csupán a korra jellemző sajátosságokra, változásokra hívom fel a figyelmet.

5. Benedek István és Magyaródi Zsófia házassági szerzódése³

1. kép: Benedek István és Magyaródi Zsófia házassági szerzódésének 1. oldala

³ MNL.FML. VII.155. 312/1940.

A fenti szerződés Székesfehérváron kelt 1940. augusztus 28-án. *Benedek István* és *Magyaródi Zsófia* soponyai földművesek voltak. Rajtuk kívül a vőlegény édesanyja is szerződő félként szerepelt az okiratban, míg a menyasszony édesapja törvényes képviselőként volt jelen. A szerződéskötés célja az volt, hogy a „*felek egymással legközelebb házasságot szándékozván kötni*”, házassági vagyoni viszonyaikat rendezzék. Mivel a menyasszony kiskorú volt, a szerződés gyámhatósági jóváhagyás iránti kérelmet is tartalmazott.

A házasság fennállása idejére a házastársaik között „*közszerzeményi viszonyt*” (szerzeményi vagyonközösség) állapítottak meg minden, a vérrokonoktól háramlott vagyonon kívül szerzett vagyon tekintetében annak ellenére, hogy a korszakban jellemzően nem csak az öröklött javak, hanem minden ingyenesen szerzett vagyontárgy is a vagyonközösségen kívül maradt különvagyonként.⁴ A szerződéskötés egyik oka éppen az lehetett, hogy a parasztok és polgárok között törvényes házassági vagyoni rendszerként érvényesülő szerzeményi vagyonközösségtől ezzel a felek (némileg) eltértek, míg egyébként az özvegyi jogi és a további házassági vagyoni és örökösödési kérdésekben a mindenkori magyar jogszabályok alkalmazását írták elő. A másik ok a hitbérrendelésben található: a leendő férj leendő neje javára öt magyar hold „*jóminőségű soponyai ingatlant*” rendelt és kötelezett hitbérként, a hitbér-kötelezésért pedig a leendő férj édesanyja szavatolt. A hitbért a leendő feleség elfogadta. A szerződés arra is kitért, hogy ha a férj után leszármazó maradna hátra, ám halálakor „*még nem állna a nevében vagyon*”, úgy a férj édesanyja leendő menyének örökös lakást biztosít. A törvényes hitbért (*dos legalis*) csak az 1946. évi XII. törvény számolta fel hazánkban, előfordulása azonban a jogéletben már a 19. század utolsó évtizedeiben is ritka volt; ez indokolta, hogy Mtj. sem kívánta megőrizni a hitbér törvényes változatát, míg házassági vagyoni szerződéssel az írott hitbér (*dos scripta vel contractualis*) továbbra is széles körben érvényesülehetett.⁵

6. Rusti Gyula és Grünfeld Janka Kamilla házassági „vagyonszerződése”⁶

A szerződést Székesfehérváron, 1940. február 5-én foglalták közjegyzői okiratba. A gyermekgyógyász férj és felesége házassági életközössége 1932-ben megszakadt. Az ügyiratokból kiderül, hogy ideiglenes nőtartás iránti per volt köztük 1937-ben, de bontóper mindaddig nem tettek folyamatba. A szerződés célja tehát az volt, hogy a házaspár vagyoni viszonyait teljeskörűen rendezzék, tekintettel a különélésre. A férj a hozomány visszatérítése fejében 16.000 pengőt fizetett letét útján. A Budapesti I-III. Kerületi Királyi Járásbíróság előtt P.II.18399/1937. sz. alatt kötött egyezség szerint nejének havi 80 pengő ideiglenes tartásdíjjal tartott. Ennek fizetését vállalta mindaddig, amíg a megindítandó bontóperben hozandó házasságot felbontó ítélet jogerőre nem emelkedik, azzal, hogy a végleges nőtartás megváltása fejében 8.000 pengőt köteles fizetni negyedévente 200 pengős részletekben. A pénzfizetési kötelezettség biztosítására a felek kikötötték, hogy a férj, aki Dr. Preisich Szanatórium R.t.-nél, a zugligeti gyermekszanatóriumban *Preisich Kornél*

⁴ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 210–217.

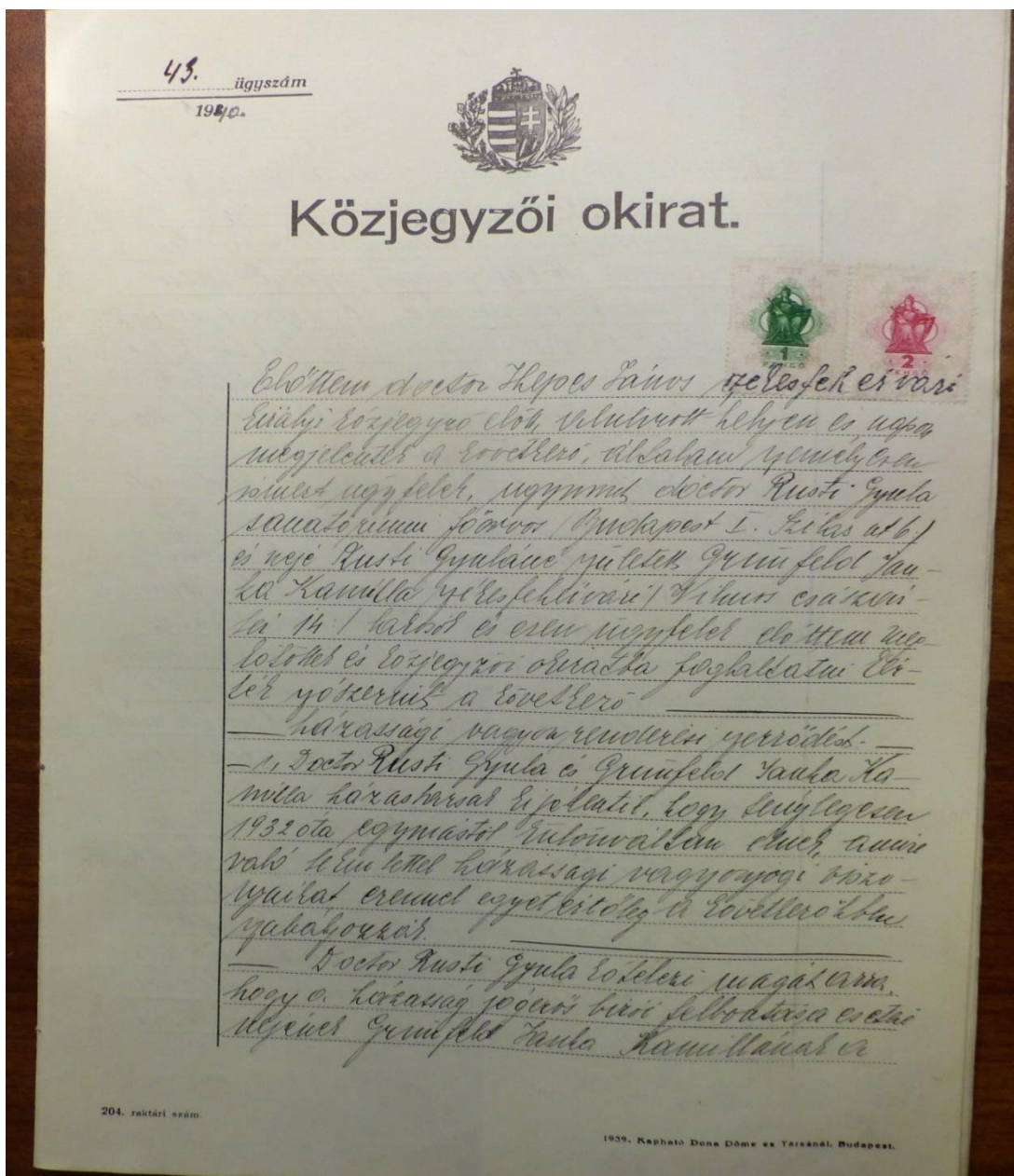
⁵ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 260–263.

⁶ MNL FML VII.155. 43/1940.

⁷ NAGY, Magyar Zsidó Lexikon <http://mek.nif.hu/04000/04093/html/>

mellett az intézmény másik vezető főorvosaként dolgozott, bérjövödelmének negyedévi 200 pengős részét nejeire engedményezi.

A felek megállapodtak abban, hogy ha mindketten eladnák a tulajdonukban álló Budapest, Szilassy út 6. sz. alatti ingatlanon lévő $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{4}$ tulajdoni hányadukat, úgy az ezt követő negyedév első napjával a férj fenti fizetési kötelezettsége megszűnik, de köteles a nejét a vele szemben a Dr. Preisich Szanatórium részéről támasztott 867 pengő 6 fillér igény alól (valószínűleg a feleség valamely kezelésének díja) mentesíteni. A feleség nyilatkozott arról, hogy a fentiekén túl más igénye nincs, és lemondott a közös ingóságokról is. Ezzel egyidejűleg a férj is nyilatkozott arról, hogy ő sem követel vissza semmilyen, a neje birtokában lévő ingóságot.

2. kép: Rusti Gyula és Grünfeld Janka Kamilla házassági szerződésének 1. oldala

A felek a szerződésben megállapodtak közös, kiskorú gyermekük, *Rusti Márta Lilla* tartásáról is. Az apa a különélő anyának mindeddig havi 60 pengő ideiglenes gyermektartást fizetett, melyet továbbra is vállalt 1940 júniusáig. A Budapesti Árvaszék határozata alapján a gyermek 1940. július 1-től augusztus 15-ig apjánál fog tartózkodni, majd közös megegyezéssel kiválasztott leánynevelő intézetben, a budapesti Rózsadombi Orsolyitáknál vagy a budapesti Notre Dame de Sion intézetben kerül elhelyezésre. Megegyeztek abban, hogy amennyiben az anya idővel Budapestre költözne és gyermeke az intézetben csak részben tartózkodna, azaz ún. félbentlakó státuszt kapna, az apa havi 30 pengő részgyermektartás fizet *Grünfeld Janka Kamillának* a gyermek 18 éves koráig (1945. augusztus 28-ig). A felek megállapodtak abban, hogy a szerződéssel felmerülő költségeket egyenlő arányban viselik, majd rögzítették azt, hogy a szerződés a királyi közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. törvény cikk alapján közvetlenül végrehajtható.

Rusti Gyula és *Grünfeld Janka Kamilla* ún. vagyonrendezési szerződése tartalmát tekintve megfelelt a 19. század utolsó illetve a 20. század első évtizedeiben érvényesülő gyakorlatnak. Fontos hangsúlyozni, hogy a gyermekgyógyász férj és a kereső tevékenységet nem folytató feleség között az értelmiségi (*honoratior*) társadalmi csoport tagjaként ugyan az (a tradicionális, 1848 előtti jogból megörökölt) vagyonjogi rendszer érvényesült törvényes rendszerként, mint a nemesek között. Rendek 1848 óta nem voltak Magyarországon, de a rendi (társadalmi) hovatartozásnak kodifikálatlan magánjogunkban továbbra is volt jelentősége.⁸ A vagyonelkülönítés elve szerint a férj és a feleség házasságba bevitt vagyona és a házasság fennállása alatt szerzett vagyona egyaránt különvagyon maradt, ahogy ezt az ingatlan tekintetében *Grünfeld Janka Kamillának* az ingatlannylévántartásba bejegyzett $\frac{1}{4}$ tulajdoni hányada is jelzi. (A feleség ingatlantulajdonának telekkönyvi bejegyzése parasztok és polgárok között is előfordult, de nem volt jellemző, míg nemesek és *honoratiorok* esetében a feleség tulajdonjogát értelemszerűen mindig bejegyezték, hiszen az kizárólagos tulajdona, különvagyónának vagyontárgya volt.) A közjegyzői okiratban nem történt említés korábbi házassági szerződésről, hacsak a szóbeli hozományrendelést nem tekintjük annak. Ebből következik, hogy az életközösség megszűnése után csak két vagyonjogi kérdést kellett rendezni a felek között: a hozomány visszaadását és a (nő és gyermek) tartást. A felek felekezeti hovatartozása a szerződésből az egyéb iratokból nem derül ki, mint ahogy az sem feltétlenül igazít el, hogy a gyermeket római katolikus nevelőintézetben kívánták elhelyezni.

7. Elekes Lajos és Kocsis Jolán házassági és öröklési szerződése⁹

A földbirtokos férj és a háztartásbeli feleség Székesfehérváron, 1941. október 21-én kötött házassági szerződést a királyi közjegyző előtt. A szerződés rögzítette, hogy a házasság fennállása alatt a felek „*vagyonelkülönülésben*” (a nemesi házassági vagyonjogban törvényes rendszerként érvényesülő vagyonelkülönítési rendszerben) élnek. A tiszta vagyonelkülönítési rendszeren, melyben a házasságnak a felek vagyonára nézve elvileg semmi hatása sincs, a szerződés mégis némileg alakított. A feleség kijelentette, hogy elismeri férjét főszerzőül. A szerződésben kikötötték, hogy közszerzeményi követelés csak a férjet illeti felesége esetleges szerzeményeiből, a feleséget

⁸ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog 210–213.

⁹ MNL.FML. VII.155. 399/1941

nem. Ezzel a parasztok és polgárok között törvényes vagyoni rendszerként érvényesülő szerzeményi vagyoni közösség részleges alkalmazása mellett döntöttek, kizárólag a férj jogosultságát megállapítva a felesége házasság fennállása alatti szerzeményeire vonatkozóan. A férj arra az esetre, ha a felesége előtt halálozna el, külön rendelkezett. Amennyiben lesznek halálakor leszármazói, úgy ők az általános örökösök, de feleségére hagyományozta a falusi ház bútorait, a siófoki villa némely ingóságát és a meglévő készpénz vagyoni 10%-át azzal, hogy a feleség a hagyaték terheiben nem osztozik. Emellett feleségének özvegyi jogként az ingó és ingatlan hagyaték harmad részének hasznélvezeti jogát hagyta, a törvényes *ius viduale* szabályaitól eltérően.¹⁰ Az özvegyi jog kapcsán kikötötte a férj azt is, hogy amennyiben az özvegye újra férjhez menne, a leszármazóktól kiházását nem követelhet.

Mindezekkel szemben, ha a férj leszármazók hátrahagyása nélkül halna meg, úgy a (szerzeményi) vagyoni egésze a feleséget illetné örökségül – szól a szerződés. Ez a rendelkezés úgy is értelmezhető, mint a férj közszerzeményi igényének ellentételezése annyiban, hogy a szerzeményi vagyoni törvényes leszármazók hiányában történő hitvestársi öröklése ugyancsak a szerzeményi vagyoni közösség jellemzője volt, amely nemesek között törvényes jogként nem érvényesült. Az ági vagyoni nézve a felek természetesen külön rendelkeztek: leszármazók hiányában 1/4 rész illeti ebből a feleséget, míg 3/4 részéről a férj – külön okiratban – szabadon végrendelezhet, végrendelet hiányában pedig erre is a törvényes öröklési rend az irányadó. A feleség kijelentette, hogy a férj által a halála esetére tett fenti rendelkezéseket magára nézve kötelezőnek ismeri el.

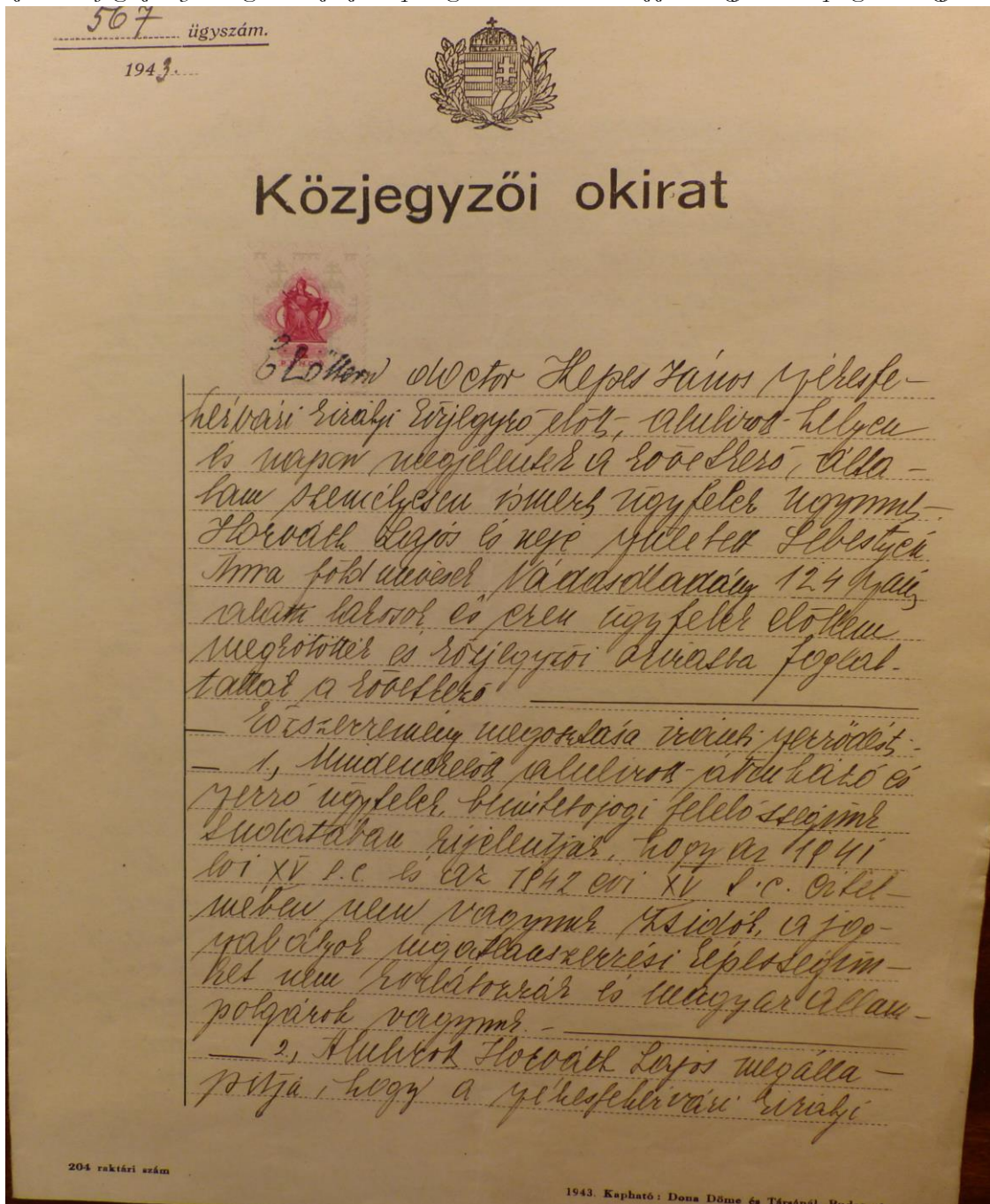
A feleség részéről is tartalmazott a szerződés halál esetére szóló rendelkezést: teljes vagyoniában törvényes leszármazóit tette általános örökösevé, ezek hiányában pedig férjét. A szerződés szövegéből az következik, hogy a férjnek *Kocsis Jolán* a második felesége volt: ha a férj leánya a férj halálakor nem lenne önjogú, úgy gyámjaként az atya *Varga István* budapesti ügyvédet jelölte ki, kérve ehhez a szerződés gyámhatósági megerősítését is. A gyámrendeléshez a feleség hozzájárult. A szerződés a házassági életközösség megszűnése esetére is tartalmazott öröklési jogi rendelkezéseket: ha bármelyik fél bontókeresetet adna be, a jogerős bontó ítélettel a vétkes fél javára tett halálesetre szóló rendelkezések hatályukat veszítik (az özvegyi jog korlátozására tett kivétellel), ezért a vétkesség a perben akkor is eldöntendő, ha amúgy nem születne jogerős ítélet.

A szerződést a házasság megkötése előtt írták alá, így a házasságkötést a szerződés hatályba lépésének feltételül határozták meg. A közjegyző – mivel részben örököseési szerződésről volt szó – ügyleti tanúkat is alkalmazott a jogügyletnél. *Elekes Lajos* és *Kocsis Jolán* házassági és öröklési szerződésének a jelentősége elsősorban abban a ritka megoldásban van, hogy a földbirtokos férj és a háztartásbeli (valószínűleg polgári származású) feleség között a nemesi és a polgári házassági vagyoni jog keverékét alkalmazták: alapvetően a vagyoni elkülönítés szabályai érvényesültek, de a férjnek közszerzeményi igényt biztosítottak felesége házasság fennállása alatti szerzeményeire vonatkozóan, valamint törvényes leszármazók hiányában kölcsönösen érvényesültek a hitvestársi öröklés szabályai.

¹⁰ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 198–208.

8. Horváth Lajos és Sebestyén Irma közszerzemény megosztása iránti szerződése¹¹

A nádasladányi földművesek szerződését Székesfehérváron, 1943. december 31. napján foglalta okiratba a közjegyző. A bevezető részében a következő nyilatkozat olvasható: „Büntetőjogi felelősségünk tudatában kijelentjük, hogy az 1941. évi XV. t.c. és az 1942. évi XV. t.c. értelmében nem vagyunk zsidók, a jogszabályok ingatlanszerzési képességeinket nem korlátozzák, magyar állampolgárok vagyunk”.

3. kép: Horváth Lajos és Sebestyén Irma szerződésének 1. oldala

¹¹ MNL FML VII.155. 567/1943.

A szerződésben a felek rögzítették, hogy a nádasladányi 497. sz. betétben felvett 1088/20. hrsz-ú 1 kat hold 773 négyszögöl vagyonszármazékos ingatlan, amely a székesfehérvári királyi adóhivatal által kiállított okmány szerint a szerződéskötéskor már a férj tulajdonába bocsáttatott, a férj telekkönyvön kívüli tulajdonát képezi, melyet a házasság fennállása alatt szerzett, így az közszerzemény. Ennek osztatlan fele részére a férj elismerte felesége közszerzeményi igényét, 1.200 pengő értékben. A felek rögzítették, hogy a már kifizetett megváltási összeghez a feleség is hozzájárult, és erre tekintettel voltak a közszerzeményi rész értékének megállapításakor.

Mindezek alapján a parasztok és polgárok között érvényesülő törvényes vagyoni rendszer, a szerzeményi vagyonszármazékos szerint nem is lett volna szükség arra, hogy a szerződésben állapítsák meg a nő közszerző voltát. Annak, hogy mindezt közjegyzői okiratba foglalták, inkább abban kereshető az oka, hogy a közszerzeményt (az életközösség fennállása alatt, nem pedig különélés vagy bontás következtében) rögtön meg is osztották maguk között azzal, hogy az asszony fele részén a férj holtig tartó hasznélvezeti jogot tart fenn magának, illetve bekebelezési engedélyt ad felesége tulajdonjoga és saját hasznélvezeti joga bejegyzésére. A feleség az átruházást tudomásul vette és elfogadta. A birtokbalépés napját a felek a szerződés megkötésének napjában határozzák meg. A férj az ingatlan teher- és permentességéért szavatolt, míg a kiszabandó illetéket a feleség viselte. Ha a házastársak közszerzemény feletti jogát tulajdonjogként (osztatlan közös tulajdonként) fogják fel, a megosztás elvileg bármikor lehetséges. Ha azonban – az 1928. évi magánjogi tervezet (Mtj.) szemléletmódjának megfelelően – a vagyontárgy közszerzeményi minősége a házastársaknak csak kötelmi jogosultságot ad egymással szemben a másik vagyonában a vagyontárgy értékének feléig, akkor ez a megosztás a házassági életközösség alatt felettébb szokatlan (de nem kizárt) akkor is, ha nem egyoldalú megosztási akaratról, hanem közös megegyezésről van szó. Ez a szerződés jól rávilágít arra, hogy a közszerzemény intézményének (a szerzeményi vagyonszármazékosnak) a dogmatikai megítélése az 1940-as évek közepére sem tisztult le.¹²

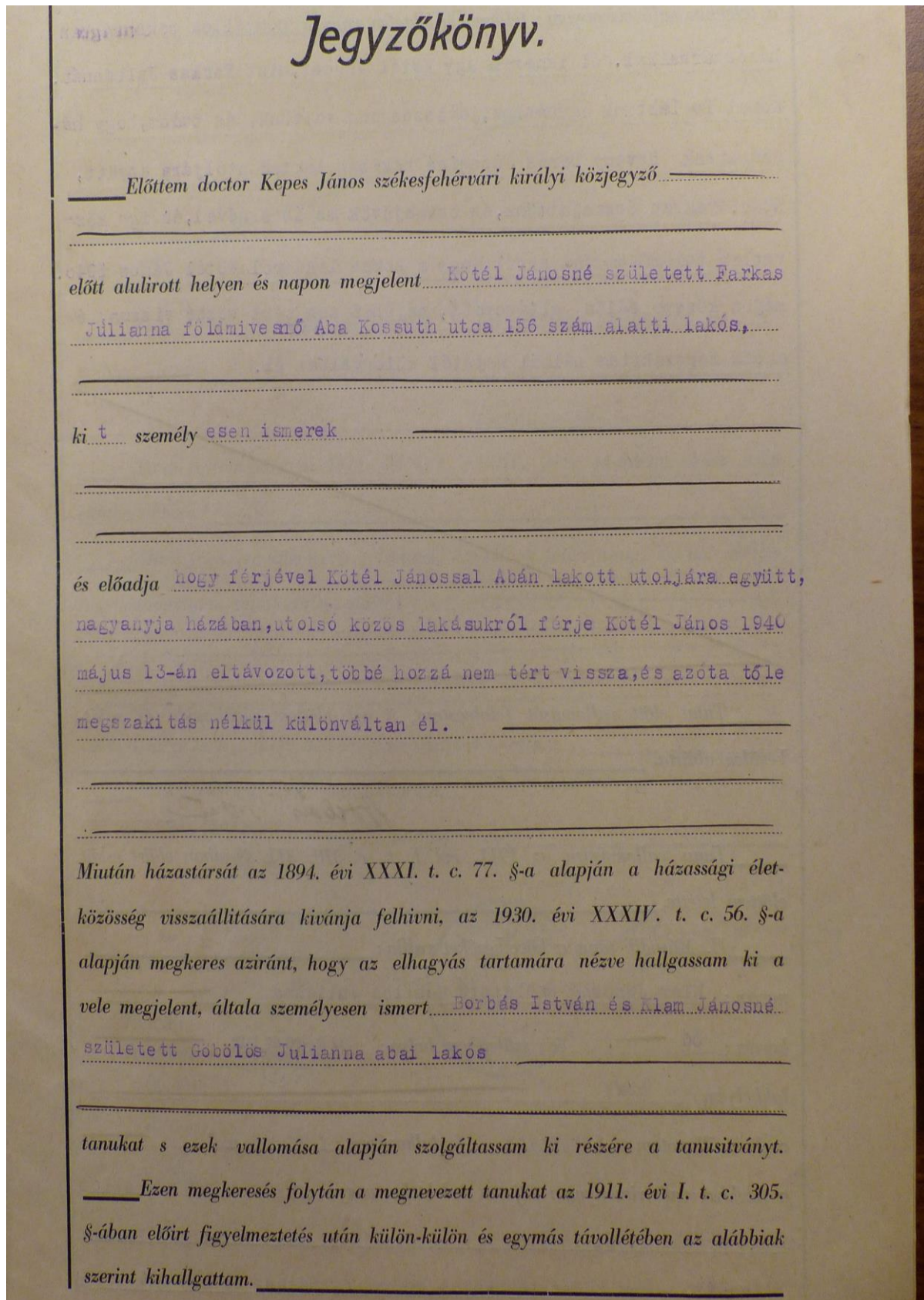
9. Farkas Julianna elhagyási jegyzőkönyve¹³

Az ún. elhagyási jegyzőkönyvet az erre rendszeresített formanyomtatványon, Székesfehérváron, 1943. május 19-án vette fel a közjegyző. A nyilatkozat *Kötél Jánosné* és férje házassági életközösségének megszűnését igazolta. Az abai földművesnő, *Kötél Jánosné Farkas Julianna* arról nyilatkozott, hogy férjével Abán lakott együtt utoljára, a nagyanyja házában. Utolsó közös lakásukról a férje 1940. május 13-án eltávozott, többé hozzá nem tért vissza, és azóta tőle megszakítás nélkül különváltan él.

A nyilatkozat előre nyomtatott része szerint a feleség a házastársát az életközösség visszaállítására kívánta felhívni, és ezért az elhagyás tartamára nézve a megjelent tanúk kihallgatását kérte. Az első tanú *Borbás István*, 49 éves, nős, abai földműves volt, aki nem volt rokona a feleségnek. Nyilatkozata szerint közel laktak hozzá a házastársak, özv. *Deres Józsefné* házában, és jó viszonyban volt velük. A feleséggel ma is gyakran találkozik, ezért tudja, hogy a férj eltávozott.

¹² A közszerzemény intézményére vonatkozó tudományos vitát a korszak jogirodalmában lásd HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 253.

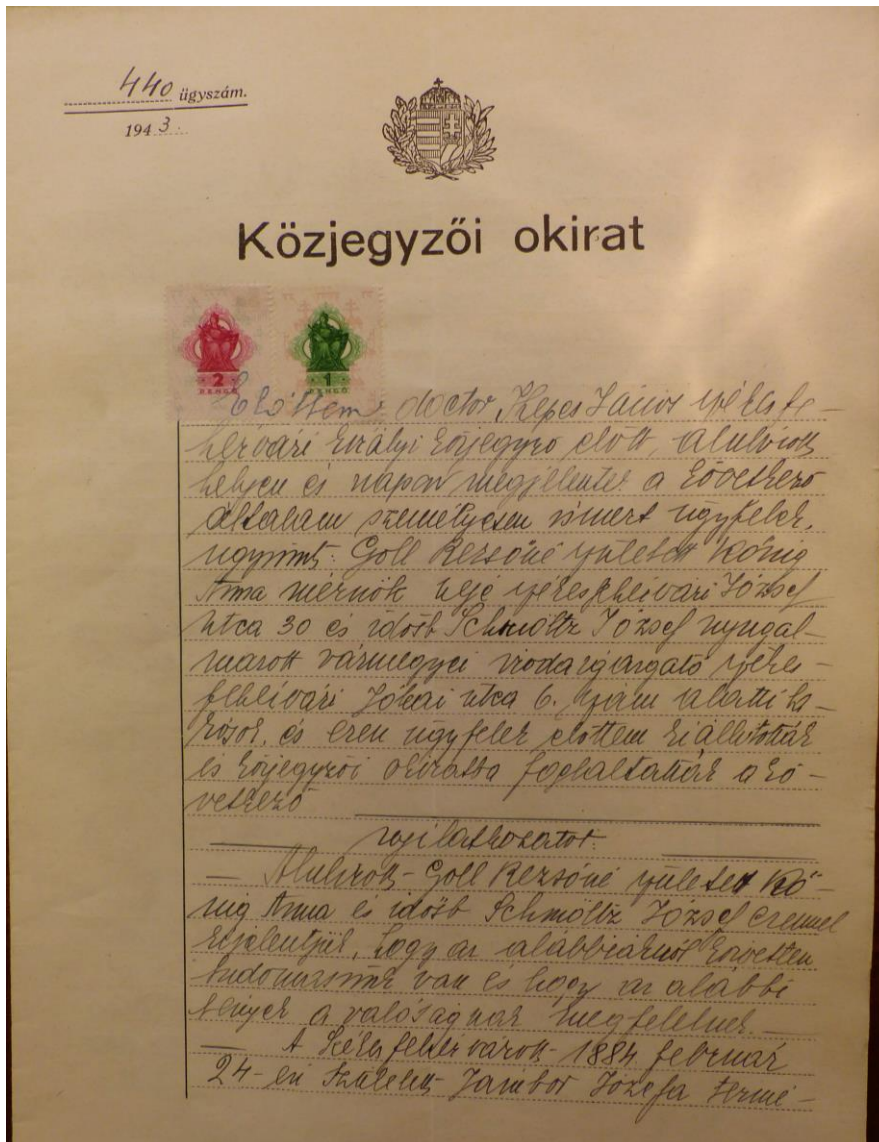
¹³ MNL FML VII.155. 270/1943.

4. kép: Farkas Julianna elhagyási jegyzőkönyvének 1. oldala

A második tanú Kiss Jánosné született Göbölös Julianna 36 éves, férjezett abai lakos földművesnő volt, aki szintén nem volt rokona a feleségnek. Nyilatkozata szerint jól ismerte a házaspárt, egy községben, egymáshoz közel laktak. Emiatt tudta, hogy 1940 májusában a férj Magyaralmásra költözött a szüleihez, és azóta nem tért vissza. Minderre azért volt szükség, mert a vétkességi elven alapuló korabeli magyar bontó jog az abszolút bontó okok között a szándékos és jogos ok nélküli elhagyás (1894. évi XXXI. tc. 77. § a,) oka alapján a keresetindítást csak akkor tette lehetővé, ha az elhagyott fél először az életközösség helyreállítását kérte, és a házastársa a bírói felhívásnak a végzésben meghatározott időn belül nem tett eleget.¹⁴ A közjegyzői okiratba foglalt nyilatkozat a helyhatósági bizonyítvány helyét foglalta el a házassági eljárásban.

10. Kőnig Irma és Schmältz József nyilatkozata¹⁵

5. kép: Kőnig Irma és Schmältz József nyilatkozatának 1. oldala

¹⁴ HERGER, Scheidungsgründe 431–445.

¹⁵ MNL FML VII.155. 440/1943.

Goll Rezsőné született *König Irma* és *Schmälz József* nyugalmazott vármegyei irodaigazgató Székesfehérváron, 1943. október 7-én közokiratba foglaltatták nyilatkozatukat, mely szerint közvetlen tudomásuk van arról, hogy (az ekkor 59 éves) *Jámbor József* Székesfehérváron, 1884. február 24-én született. Kijelentették, hogy ő természetes gyermeke báró *Krohnburgi König József* katolikus vallású nyugalmazott csendőrszázadosnak.

A nyilatkozat szerint a gyermek édesanyja *Jámbor Ernőné* született *Thomick Karolina*, aki férjétől 1882 óta különválva, illetve *Krohnburgi König Józseffel* 1893-ig, annak haláláig közös háztartásban élt. Ezekről a tényekről *König Irmának* és *Schmälz Józsefnek* azért volt biztos tudomása, mert a családdal állandó kapcsolatban és baráti viszonyban voltak. „*A gyermek valódi szülei előttük ezen tényeket több alkalommal elismerték*”, olyannyira, hogy ezen tények „*köz tudomásúak*” voltak, és „*ezeket bármely bíróság vagy közhatalóság előtt esküvel megerősítendő tanúvallomással is igazolni is készek*” voltak – nyilatkozta a két tanú.

A származás igazolására vonatkozó nyilatkozatok a vizsgált forrásanyagban jelentős számban fordultak elő. A közjegyzői okiratokban azonban a nyilatkozattétel célját nem jelölték meg. A korszakban a nem zsidó származás bizonyításának rendkívüli jelentősége lehetett, arra azonban nincs bizonyíték, hogy valóban a jogfosztással szembeni védekezés volt egy adott esetben a cél.

11. Következtetések

A *Kepes János* székesfehérvári királyi közjegyző által 1938 és 1944. május 31. között készített közjegyzői okiratok alapján megállapítható, hogy a házassági szerződések legszembetűnőbb változása a 19. század végéről származó szerződésekhez képest a szerződési szabadság kibomlásában rejlik. Tapasztalatom szerint a házassági vagyoni jogi szerződések száma megnőtt, ezek tartalma színesebbé, szabályozottsága részletesebbé vált. Gyakori volt a házasság felbontásához kapcsolódó, jellemzően közszerzemény megosztási szerződés, de a vizsgált anyagban (kivéteklént) előfordult olyan közszerzemény-megosztás is, melyet a házastársi életközösség fennállása alatt rögzítettek közjegyzői okiratba. A kiegyezést követő korszak valamint az 1938 – 1945 közötti időszak magánjogában a kontinuitás egyértelműen megtalálható. A változatlan magánjogi környezetben anyagi jogi tartalmukat tekintve érdemi változás nem mutatkozik a szerződésekben, a korábban alkalmazott jogintézmények, mint például a hitbér, a közszerzemény, a hozomány vagy az özvegyi jog, változatlanul megjelentek a közjegyzői okiratokban.

A vizsgált okiratokból nyomon követhető a II. világháború hatása a családjogi jogviszonyokra. Egyrészt 1943-tól radikálisan megnövekedett a halál esetére szóló rendelkezéseket illetve meghatalmazásokat tartalmazó közjegyzői okiratok száma is, másrészt a közjegyzői okiratba foglalt szerződésekben és nyilatkozatokban leképeződött a jogkorlátozó törvények okozta torzulás; ezt igazolja az ingatlan adásvételi szerződések esetében a nem zsidó származásról történő nyilatkozat szükségessége.

Felhasznált források és irodalom

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (MNL FML) VII.155. *Kepes János* székesfehérvári királyi közjegyző iratai
HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017

HERGER Csabáné: Scheidungsgründe. In: HERGER Csabáné – KISSICH, Susanne – STEPPAN, Markus (szerk.): Gemeinsame Wurzeln und Elemente des österreichischen und ungarischen Familienrechts. Graz 2018, 431–445.

MIKÓ Ádám Péter: Fejér Vármegye és Székesfehérvár Királyi Közjegyzői és dr. Kepes János közjegyző élete és munkássága, megjelent az Alba Civitas Történeti Alapítvány (albaarchivum.hu) gondozásában, 2011.

NAGY Péter Tibor (szerk.): Magyar Zsidó Lexikon. Javított és 1948-ig bővített digitális kiadás 2006, <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/>

VIHART Ágnes: Zsidó és dunai-sváb házassági szerződések a dualista-kori Magyarországon. Diké 2017/1. 66–88.

CSÁSZÁR Kinga

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.10

PhD-jelölt

bíró

Budapesti IV. és XV. Kerületi Bíróság

Márkus Dezső a nőkérdésről

Dezső Márkus about the Women's Rights

Dezső Márkus, judge of the Supreme Court and councilor judge of the Ministry of Justice, was a supporter of women's equalization. He felt responsible to speak about the problems of the socially deprived part of Hungarian society. Thus, in his writings that are described in this paper, he advocated the extension of women's voting rights and opposed the practice of the disciplinary rights of the landholders against their servants. He felt the need for a change in the legal status of those children who were born out of wedlock. The actuality of his examination was the fact that the drafts of the first Civil Code in Hungary (1900 – 1928) was under editing at the same time and Márkus thought that the legally underprivileged people could get a better status in society under the new act. However, he was aware that it was not yet the time for a radical reform in these areas.

Keywords: *women's equalization, socially deprived people, women's voting rights, disciplinary rights, children out of wedlock*

„Mindeneget megpróbáljatok: ami jó, azt megtartsátok.”¹

Márkus Dezső munkásságában kiemelkedő helyet foglalt el a társadalom hátrányos helyzetű csoportjaira vonatkozó jogi szabályozás vizsgálata. Tudományos munkásságának vitathatatlan eredménye volt a vonatkozó hatályos normák és a joggyakorlat összefoglalásán túl, hogy nyilvánosságot teremtett az elesettek ügyének támogatása érdekében. *Márkus* írásaiban e tekintetben elsősorban a nők jogi helyzetének vizsgálatával találkozhatunk, ami további kutatási témákat vont magával: a házasságon kívül született gyermek és a cselédség jogállásának kérdését valamint a női választójog ügyét.

1. A cselédügy

Korábbi tanulmányomban vizsgáltam már a 19-20. századfordulójának magyar társadalmában a tipikusan női foglalkozásokat és a cselédség helyzetére vonatkozó jogi szabályozást 1867 és 1918 között. A vizsgálat eredményeként azt a következtetést vontam le, hogy annak ellenére, hogy a cselédek alkalmazása már a 15-16. században jelen volt a gazdaságban és számuk fokozatosan növekedett, hazánkban a 19. század végéig nem volt rájuk vonatkozó, átfogó törvényi szabályozás.

¹ Idézet Szent Pál leveléből a thesszalonikai gyülekezethez (I. Thesszalonika 5:21)

Sőt, egyáltalán nem szabályozta törvény a munkaadó és a munkavállaló közötti jogviszonyt, így a felek jogait és kötelezettségeit, a munkabért, a munkaidőt, a szolgálati időt vagy a felelősség és felelősségre vonás kérdését. E tekintetben hosszú időn át a szokásjog dominált. A cseléd és a gazda közötti jogviszony az első cselédrendtartásoktól (1723 után) a korszak végéig nem sokat változott.

Jogi értelemben egyértelmű megkülönböztetést mutatott a vizsgálat a házi és a gazdasági cselédek között, hiszen az uradalmak számára a legfontosabb a mezőgazdasági munkaerő biztosítása volt. Az első cseléd törvény, amely az 1876. évi XIII. tc. a mezőgazdasági munkások és napszámosok szolgálati viszonyát szabályozta, és az egyetlen olyan törvény volt a vizsgált korszakban, amely a házi (belső) cselédek jogviszonyait is rendezte. Miután a soron következő törvények ezt elmulasztották, a korszak végéig ezen jogszabály – idővel túlhaladott – szabályai vonatkoztak rájuk. Az 1876. évi XIII. tc. azonban a női cselédekre nézve csupán két említést tett, tükrözve a korabeli jogfelfogást. Az előbbi rendelkezések értelmében egyrészt a férjes asszony férje ellenzése esetén nem léphetett szolgálatba, vagy ha szolgálatba lépett, férje visszakövetelhetette őt. Az elszegődött cseléd sem volt köteles szolgálatba lépni, ha időközben férjhez ment és a férje a beleegyezést megtagadta.² A törvény a cselédnő részére is megadta a lehetőséget a szerződés idő előtti megszüntetésére abban az esetben, ha házassága által önállóságra tehetne szert, és a szolgálati idő kitöltése esetén erre nem lenne kilátása.³ A női munka védelmének hiányát tükrözte a gazdának biztosított lehetőség arra, hogy a szerződést a felmondási idő előtt is jogszerűen megszüntesse, ha a nőcseléd terhes állapotba jutott.⁴

Az 1907. évi XLV. tc. egészen a korszak végéig megszabta a gazdák és a cselédek közötti jogviszonyt. Látszatra szociális intézkedéseket hozott, lényegében azonban szigorításokat tartalmazott a cselédekkel szemben.⁵ Egyetlen pozitívuma a robot eltörlése volt. A közvélemény azért nevezte „*derestörvénynek*”, mert a cselédek törvényben biztosított jogai fiktívek voltak, a gazda jóindulatától függött érvényesítésük.⁶ A „*derestörvény*” csak a mezőgazdasági, külső cselédek és a gazdák közötti jogviszonyt szabályozta, illetve azokra terjedt még ki, akik egyszerre szegődtek háztartásbeli és gazdasági munkák végzésére. Tehát a házi cselédségről ezúttal is megfeleltkezett a jogalkotó.

Kijelenthetjük, a dualizmus-kori Magyarországon a cselédség gazdasági és szociális szempontból is a legkiszolgáltatottabb helyzetben volt. Ugyanez jogi helyzetüket tekintve is elmondható. Azon kívül, hogy a fizikai és lelki erőszak alkalmazása velük szemben legális volt, politikai jogokat nem kaptak, hiszen a gazda hatalma alatt állóként eleve kizártak őket a választójogból.⁷ Többnyire emberi méltóságuktól megfosztottan éltek; az intézők és felügyelők korra való tekintet nélkül tegezték őket, és gyakran fizikai bántalmazásnak estek áldozatul.⁸ Kulturáltságuk alacsony fokon állt. Viszonyaikra Somogy vármegyében még 1943-ban is az 1907.

² 1876. évi XIII. tc. 9. §, 22. § b

³ 1876. évi XIII. tc. 51. § II. b

⁴ 1876. évi XIII. tc. 51. § I. f

⁵ SÁPI, A mezőgazdasági cselédség 301.

⁶ T. MÉREY, Adatok 3–20.

⁷ SÁPI, A mezőgazdasági cselédség 309.

⁸ SZILI, Cselédsors 6–9.

évi XLV. tc-et alkalmazták.⁹ A kutatás azt is kimutatta, hogy Somogyban a női dolgozók javarészt cselédnek szegődtek és a házi (belső) cselédek jelentős része nő volt.¹⁰

Márkus Dezső a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló 1907. évi törvényjavaslat kapcsán foglalkozott a házi fegyelem kérdésével. Arra a megállapításra jutott, hogy a vizsgálat idején, tehát az 1907. évi cseléd törvény hatálybalépését megelőzően, Magyarországon a házi fegyelem jogának gyakorlására jogosult volt a szülő, illetve a gyám a felügyelete alatt álló kiskorú fölött az 1877. évi XX. tc. alapján, a gazda a cselédje fölött a hatályos cseléd törvény, vagyis az 1876. évi XII. tc. alapján, valamint az iparos a tanonc fölött az ipartörvény (1884. évi XVII. tc.) 66. §-a értelmében.¹¹

Márkus Dezső kiemelte, hogy a hatályos jog szerint a testi bántalmazásban megnyilatkozó házi fegyelmi jog gyakorlásának a végső határa a nyolc napon belül gyógyuló, könnyű testi sértés bűncselekmény elkövetése volt. A hatályos büntető törvény, az 1878. évi V. tc. 313. §-a szerint ugyanis „a házi fegyelemre jogosított személy által, annak gyakorlatában elkövetett könnyű testi sértés miatt, büntetésnek nincs helye”. Ez azt jelentette, hogy a házi fegyelemre jogosultnak büntetlenül szabad volt a házi fegyelme alatt álló gyermeke, cselédje, tanonca testét „szándékosan, de ölési szándék nélkül bántalmaznia vagy annak egészségét sértenie, ha az ezáltal okozott sérülés, betegség vagy elmekór nyolc napnál tovább nem tartott”. Amennyiben tehát a házi fegyelemre jogosult e jogát csak szóval, vagyis sértő és gyalázó kifejezésekkel gyakorolta, erre vonatkozó törvényi rendelkezés hiányában, e tekintetben a végletekig mehetett, büntetlenül. Ennek alapján magától értődött volna, mégis a kir. Curia határozatára volt szükség annak megállapításához, hogy a férjnek nincs házi fegyelmi joga feleségével szemben.

A gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló törvényjavaslat enyhíteni akart a cseléd törvénynek a házi fegyelmi jogot illető, fent részletezett rendelkezésén, azonban a javaslat nem vonatkozott a házi (belső) cselédekre, akiknek nagy része nő volt. Így 1907 után is fennmaradt az a gyakorlat, hogy a gazda szóval büntetlenül, testi fenytéssel pedig a nyolc napon belül gyógyuló bántalmazás határáig gyakorolhatta a fenytés jogát.

Az új törvényjavaslat 3. §-a így csak a külső cselédekre vonatkozott. A cseléd 18 éves koráig maradt a gazda házi fegyelme alatt. Ezt azt jelentette, hogy az 1907. évi cseléd törvény hatályba lépésétől a gazda csak 18 éves koráig bántalmazhatta büntetlenül a külső cselédet úgy, hogy nyolc napon át beteg legyen, amely a cseléd részéről még felmondási oknak sem volt tekintendő és természetesen még kevésbé az, ha a gazda bármily korú cselédjét bármilyen gyalázó és sértő kifejezésekkel illette. A házi cselédet pedig annak 18. életéve betöltésétől is változatlanul bántalmazhatta.

Márkus Dezső a házi fegyelem jogát brutálisnak, az emberi méltósággal és becsülettel össze nem férőnek tartotta, amelyet ki kell küszöbölni törvényeinkből annál is inkább, mert a testi fenytés hazánkban az 1871. évi LII. tc. hatályba lépése óta megszűnt büntetésnek lenni, vagyis az állam a maga felelős és kvalifikált közegeire sem bízta az e fajta büntetésnek végrehajtását. A szerző véleménye azt volt, hogy a cselédet épp oly szabad munkásként kellene elismernie a hatályos jogrendszernek, mint a többi munkavállalót. A munkaadó és a munkás között létesülő jogviszonyt

⁹ Az igali járás főszolgabírója 5419/1943. sz. iratát lásd SZILI, Cselédsors (mellékletek)

¹⁰ Lásd bővebben CSÁSZÁR, A cselédség 175.

¹¹ MÁRKUS, Házi fegyelem 98–101.

pedig, bármilyen munkáról legyen szó, általánosságban egyenlő jogszabályoknak kellene rendezniük. Kiemelte, hogy a porosz, szász cselédtörvényeknek (*Gesindeordnung*) a házi fegyelemre vonatkozó rendelkezései a német polgári törvénykönyv (BGB) hatályba lépése óta (1900. január 1.) nem érvényesültek. A BGB-t életbe léptető bevezető törvény (*Einführungsgesetz*) 95. cikkének utolsó bekezdése ugyanis az egész Német Birodalomra kiterjedő hatállyal rendelte el, hogy „*Ein Züchtigungsrecht steht dem Dienstberechtigten dem Gesinde gegenüber nicht zu*” („A szolgálóval szemben a szolgálatra jogosultnak fegyelmezési joga nincs”). Ezért a magyar törvényjavaslat a házi fegyelmi jog kérdésében a 11 évvel korábban megalkotott német törvénnyel szemben is visszaesés volt.¹²

2. A nők választójoga

Márkus Dezső jelentősen megelőzte korát, amikor kijelentette, hogy a nőknek a férfiakkal egyenlő feltételek mellett kívánatos a választójog biztosítása. Erre vonatkozó meggyőződését azzal támasztotta alá, hogy az állampolgárok jogegyenlőségét a Magyarország és Erdély eggyé alakulásáról szóló 1848. évi I. tc. kimondta, amikor a bevezető részében arról szövelt, hogy Erdélyben és Magyarországon minden lakos, nemzet, nyelv és valláskülönbség nélkül egyenlő. Az 1868. évi XLIII. tc. 1. §-a értelmében pedig az egyesült Magyarország és Erdély összes honpolgárának az egyenjogúság biztosított polgári és politikai tekintetben is.¹³ A fenti jogszabályi rendelkezések ugyan nem szóltak a polgárok nemi értelemben vett egyenlőségéről, azonban *Márkus* ezen rendelkezésekből vezette le, hogy a nőket a férfiakkal egyenlően illeti a választójog.¹⁴

A női választójog kérdésével foglalkozó munkáiban *Márkus* arra vállalkozott, hogy a férfi szempontjából világítsa meg a témát. A Feministák Egyesületének tagjaként a legnagyobb társadalmi problémák egyikének tartotta a kérdést. Megalkuvás nélküli híve volt a nő választójoga biztosításának, a férfiakkal azonos feltételek mellett. Noha hivatali állása miatt 1910 előtt nem lépett fel nyilvánosan a kérdésben, a Feministák Egyesülete 1909. évi ülésén nyilvánosan beszédet mondott, támogatva a jog megadását. *Márkus* úgy gondolta, hogy hatályos jogunkban tételes jogi alapja volt annak, hogy a választójogot a nőkre is kiterjesszük, ugyanis a szerző munkássága idején, 1910 és 1912 között a nők választójoga nem került elismerésre Magyarországon. Ellenben az 1848. évi VIII. tc. a közterhek egyenlő viseléséről rendelkezett, az 1868. évi XLIII. tc. egyenjogúságot adott minden honpolgárnak politikai és polgári tekintetben, az 1868. évi XLIV. tc. kimondta, hogy az oszthatatlan egységes nemzetnek minden polgár egyenjogú tagja, az 1912. évi XXX. tc. pedig elrendelte az általános hadkötelezettséget. Ezen törvények mind azt támasztották alá, hogy minden választónak a szavazata egyenlő értékű. Arra is hivatkozott, hogy a jobbágyság felszabadítása sem csak egyes jobbágyokra terjedt ki, ezért a választójogot sem lehet csupán a férfiakra kiterjeszteni.

Az 1848. évi V. tc. nem szabályozta a női választójogot. Az 1. §-a értelmében mindazok részesültek benne, akik a megyékben és a szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában eddig is szavazhattak, vagyis a nemes özvegy nők meghatalmazott által folyhattak bele a választásba. Az 1874. évi XXIII. tc. a nők teljeskörűsítéséről szüntette meg *Werbőczy* Tripartitumának (1517) azon rendelkezését (I.11.), hogy a férfiak 24, a nők 16 éves korukban lettek

¹² MÁRKUS, Házi fegyelem 98–101.

¹³ MÁRKUS, Magyar közjog 198–202.

¹⁴ MÁRKUS, A választójog 3–27.

teljeskorúak, azonban a leányok addig, amíg férjhez nem mentek, mindig másnak a gyámsága és a hatalma alatt álltak. Az 1874. évi XXIII. tc. terjesztette ki a nők magánjogi cselekvőképességét. A törvény 1. §-a szerint a hajadonok 24. életévük betöltésével teljeskorúakká váltak és minden, a teljeskorúsággal járó jog élvezetébe léptek. A kivételt a szabály alól a 2. § tartalmazta, amely szerint a nő – korára tekintet nélkül – férjhezmenetelével teljeskorúvá vált és e jogot akkor is megtarthatta, ha az 1. §-ban meghatározott életkor betöltése előtt özvegyiségre jutott, a férjétől a bíróság határozata alapján szétvált, vagy házasságát a bíróság felbontotta. Ennek jelentősége abban állt, hogy a törvény ugyanezt a rendelkezést férfiakra nem tartalmazta. Az 1874. évi választójogi reformtörvény ugyanekkor nem ismerte el a női választójogot.¹⁵ A 19-20. század fordulóján és az I. világháború éveiben megjelentek azok a politikai pártok, amelyek a nők egyenjogúságát a programjukba tették, így a szociáldemokrata párt a férfiakkal egyenlő választójogért lépett fel. Az 1913. évi XIV. tc. azonban továbbra is kizárta a nőket a választójogból. Meg kell jegyezni, hogy a törvény szerint nem zajlott választás Magyarországon.

A női választójog első jogszabályi rendezése az első néptörvényben történt.¹⁶ Az 1925. évi XXVI. tc. szerint – amely alapján három alkalommal folyt országgyűlési választás – a nők esetében nem volt jogkiterjesztés. Az 1938. évi XIX. tc. fenntartotta a női szavazati jogot, de nem adott a nőknek több jogot. A férfiakkal egyenlő választójogot hazánkban is csak az 1945. évi VIII. tv. alapján szereztek meg.¹⁷

Márkus 1912-ben azt javasolta, hogy a női választójog feltételei a következők legyenek: a magyar állampolgárság (1879. évi L. tc. 8. §, 17. §, 15. § szerint), életkor-érettség, amely a 24. életév betöltése, azaz azonosan a férfiakkal (ezzel szemben a szerző írásakor a hatályos jog szerint az életkor-érettség meghatározására férfiak esetén a 20. életkor került, amelyet a szerző túl kevésnek tartott), a teljes magánjogi és közjogi cselekvőképesség (a Btk. 56. §-a alapján), az írni-olvasni tudás mint legkisebb műveltségi cenzus és bármely összegű egyenes adó fizetése. Véleménye szerint nagy méltánytalanság lett volna a műveltségi cenzus körében megkövetelni a magyarul írni-olvasni tudást, ugyanis 1867 és 1907 között a törvényhozás és a kormány nem fogta fel a komolyságát a magyar nyelv oktatása szükségességének. Az 1879. évi XVIII. tc. végrehajtását elhanyagolták és a népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. végrehajtása sem valósult meg teljes körűen.¹⁸ Ugyan az 1907. évi elemi iskolai törvény már megkövetelte a magyar nyelv oktatását, azonban ez idő tájt ténylegesen az egyes nemzetiségek lakta területen a tanítók és a legifjabb nemzedék egy része sem tudott magyarul.

Márkus a választójog megadása körében az állami adó fizetését mint feltételt, azért tartotta szükségesnek, mert így tudott volna a választó a maga gazdasági teljesítményével közvetlenül hozzájárulni az állam szükségleteinek fedezéséhez. Mentésül volna az adófizetési kötelezettség mint feltétel alól az, aki hadkötelezettségét személyesen és valóságosan teljesítette, vagy magasabb értelmi cenzussal bírt, mint a polgári vagy azzal egyenértékű szakiskola elvégzése, illetve ennél magasabb iskolai végzettség.

¹⁵ SZEGVÁRI, A nők választójoga 51–70.

¹⁶ SZEGVÁRI, A nők választójoga 95–123.

¹⁷ SZEGVÁRI, Nők választójoga 138–168. Lásd bővebben CSÁSZÁR, Nőmozgalmak 124–125.

¹⁸ Lásd bővebben CSÁSZÁR, Eötvös 49–66.

Márkus hangsúlyozta, hogy 1906-ban az ország lakosságának – Horvát-Szlavónország nélkül, amely autonóm választóköri volt – a nagyobbik fele nő volt. A férfiak száma 8,372.819 fő, míg a nők 8,465.436 fő volt. Tehát a népesség nagyobbik fele csak akként tudott a politikai folyamatokra hatni, hogy a férfiak képviselték. Ez a helyzet nem volt tartható, hiszen döntő befolyása a politikára csak a választóknak lehetett.¹⁹ A Feministák Egyesületének 1909. évben tartott ülésén mondott beszédét annak szentelte, hogy az akkortájt a *Daily Mail* hasábjain megjelent „*Lord Curzon's fifteen reasons against the grant of Women Suffrage*” című cikknek a női választójog megadása ellen buzdító érveit cáfolja. A cikk írója *Lord Curzon of Kedleston* volt, egy olyan angol liga vezetője, amely a nő választójoga ellen alakult (*Mean's League for Opposing Woman Suffrage*). *Márkus* dicséretesnek tartotta, hogy a szerző nem foglalkozott olyan érvekkel, mint a női test gyengesége vagy a nő szellemi képességének az agyvelő állítólagos kisebb súlyára alapítása, amely nyilvánvalóan haladó nézetre vallott, ugyanakkor vitatkozott a cikkíró véleményével több pontban is.

Márkus egyetértett kortársával abban, hogy a nő legfontosabb hivatása az anyaság, sőt továbbment és azt állította, hogy a férjzett nők a legérdemesebbek arra, hogy az országgyűlési választás jogát gyakorolják. Ugyanakkor cáfolta azt, hogy a politikában történő részvétel kiragadná a nőt az ő legmagasabb hivatásából, az anyaságból. Kiemelte, hogy a nők jelenleg is vállalnak társadalmi szerepet, így pl. jótékonyági mozgalmakban vesznek részt, és választás is csak öt-hat évente van. Fontosnak tartotta, hogy a gyermekét nevelő nő tanult, tájékozott és erkölcsileg szilárd legyen. *Lord Curzon of Kedleston* szerint a választójog megszerzése az otthon összhangját fogja megtörni, ha a férj és a feleség politikai kérdésekben ellentétes nézeten lesznek. *Márkus* ezt a leggyengébb ellenérvek egyikének tartotta. Véleménye azt volt, hogy előfordulhat ilyen ellentét, mégis minél intelligensebbek lesznek ezek a házastársak, annál inkább meg fogják érteni, hogy tiszteletben kell tartani a másik meggyőződését.

A nők előképzettsége hiányát illető félelem kapcsán *Márkus* kiemelte, hogy a férfiak sem kapnak megfelelő politikai képzést. A felszínes iskolai közjogi tudás pedig nem elégséges arra, hogy az ország ügyeit valaki jól intézze. A férfiak 90 %-a részt vett minden előképzetség nélkül a választásban. Még ha a női nem túlnyomó többsége nem is óhajtotta a korszakban a politikai választójog megszerzését, ezt olyan abszolút közjognak tartotta, amely nem függhetett egyesek tetszésétől, ahogyan a rabszolgákat sem kérdezték meg a felszabadításuk előtt. Azok, akik bizonyos felekezeti és nemzeti szempontok miatt attól félnek, hogy a nők nagy számának esetleges behatolása a politikába bizonytalanná tehetné az aktuális politika eredményeit, figyelembe kell, hogy vegyék azt a demokratikus tételt, hogy egy politikai pártnak sincs kizárólagos joga többséghez jutni a választásokon. Amennyiben pedig a nők, megszerezvén a politikai jogokat, további, oktatási vagy munkajogokat kívánnak szerezni, felelősségérzetüket is növelni fogja. Egyébként azon pályákon, amelyek már megnyíltak a nők előtt, így a háztartás, mezőgazdaság, kereskedelem, vasúti köztisztviselő, postai alkalmazott, alacsonyabb tisztviselői állások, átlagosan úgy teljesítettek, mint a férfiak. Ugyanakkor *Márkus* is úgy tartotta még, hogy például a bírói székbe sok nő nem való, mert „*a temperamentum megfelelő biggadságával, megfelelő tárgyilagossággal*” nem bírnak, de ez sok férfira is igaz. Elvből kizárni őket erről a pályáról azonban igazságtalan lenne. Azt tartotta a

¹⁹ MÁRKUS, A választójog 35–37.

legfontosabbnak, hogy ne csak a lehetőségeik, hanem a kötelességeik is egyenlők legyenek a férfiakéval.²⁰

A prostitúció, a házasságon kívül anyává lett nő és az így született gyermek helyzete, a nő családjogi helyzete (amelyet bár a magyar nő tekintetében világszinten a legjobbnak tartott), a női munka anyagi megbecsülése, a női munka védelmének hiánya, az alkoholizmus, a közegészség, a nevelés mind olyan kérdések, amelyeket a férfiuralom nem oldott meg. Kiemelte, hogy több olyan államban, ahol már megkapták a nők a választójogot, pozitív tapasztalatok vannak, így jó hatást gyakorolt a családi életre, a nyilvános erkölcsökre, az együttműködésre és nem volt hátrányos a nemi erkölcsökre sem (Új Zéland 1908, Washington 1902).

3. Az özvegyi nyugdíj

A Jogtudományi Közlöny hasábjain *Márkus* részletesen foglalkozott a nyugdíjtörvény módosításával 1909-ben, és ebben a körben az özvegyi nyugdíj kérdésével.²¹ Az özvegyi nyugdíj összegét szégyenletesen és kétségbeejtően csekélynek tartotta, amely a legszerényebb megélhetést sem tette lehetővé. Ezért szükségesnek tartotta a nyugdíjtörvény 36. §-ának módosítását. Kiemelte, hogy az özvegy nő sokszor azért nem tudta jövedelmét munkavállalással kiegészíteni, mert a nők nevelésének mai elhibázott módja, amely nem is gondolt annak a lehetőségére, hogy a legjobb anyagi viszonyok közt nevelkedő leány is abba a kényszerítő helyzetbe juthat, hogy férjhezmenetele ellenére is, a maga és családja eltartásáról önmaga gondoskodjék, nem tette lehetővé. Példaként hozta fel a katonai tisztözvegyek 1907. évi XVI. tc. által megállapított és az osztrák állami tisztviselők özvegyeinek nyugdíja különbségét. Történt mindez úgy, hogy az utóbbit az 1896. május 14-iki osztrák törvény szabta meg, és rendelkezéseit az 1897. június 2. lf. elhatározás az Ausztriával közös tisztviselőinkre is kiterjesztette.²²

4. A házasságon kívül született gyermek jogállása

Márkus behatóan foglalkozott a házasságon kívül született gyermek jogállásával a Jogtudományi Közlöny hasábjain 1905-ben és 1907-ben, valamint az Ügyvédek lapjában 1908-ban megjelent írásaiban. Állásfoglalása tükrözte a nőkérdésről alkotott felfogását, amelyről az alábbiakban részletes képet kapunk.

4.1. A házasságon kívül született gyermek öröklési joga anyja után

A kir. Curia 1905. szeptember 27-én hozott 6059/1904. számú ítéletével kimondta, hogy „a bírói gyakorlat szerint az atya vagyonában törvényes leszármazók léte esetében is a törvénytelen gyermeket is megilleti az öröklési jog és ezen a címen a házasságon kívül született gyermeknek is, a törvényes gyermekek mellett, törvényes

²⁰ MÁRKUS, A nő mint köztisztviselő és bíró. 2.

²¹ MÁRKUS, A nyugdíjtörvény módosítása IV.

²² 1897. június 10. 26.641/3. sz. közös külügyminiszteri rendelet, a cs. és kir. külügyminisztérium évkönyvének 427. köv. 1.

osztályrészt juttatott”.²³ A kir. Curia 79. sz. teljes ülési polgári döntvénye kimondta, hogy „a végrendelet nélkül elhalt anya hagyatékára nézve a törvénytelen gyermeknek törvényes leszármazója léteztése esetében is van törvényes örökösödési joga”.²⁴ Márkus méltatta a Curia fenti határozatát, ugyanis hatályos hazai jogunk – véleménye szerint – a szülők vétkéért a gyermeket életfogytiglan büntetni rendelte. A Curia döntésével megerősített bírói gyakorlat nem volt új keletű, már 30 évvel korábban is született határozat arról, hogy „a házasságon kívül született gyermek anyja után akkor is örököl, ha annak törvényes leszármazója is marad”.²⁵ Hasonlóképpen döntött a Budapesti kir. Tábla 49.012/1883. sz. ítéletében²⁶ és a kir. Curia 1883. évi november 28-án 1926. számú határozatában.²⁷

A gyakorlat azonban azóta letért erről az egyedül igazságos, méltányos és emberséges útról, írta Márkus. Az ITSZ I. rész 9. §-ának ama szabályára támaszkodva, hogy a végrendelet nem létében az örökhagyónak minden vagyona a tőle leszármazó törvényes gyermekekre száll, téves gyakorlat alakult ki.²⁸ Voltak olyan nézetek, amely szerint az ITSZ törvényt pótló jogszabály és az a házasságon kívül született gyermek öröklési jogát meg nem állapította, azaz a Curia nem helyezheti magát a törvény fölé és nem dönthet mindennek ellenére úgy, hogy a törvényes gyermekekkel együtt, azok mellett is ad az anya után törvényes öröklési jogot a házasságon kívül született gyermeknek. Ezen szigorú értelmezés a házasságon kívül született gyermeknek és anyjának viszonyos törvényes öröklési jogát akkor is kizárta volna, ha a házasságon kívül született gyermeknek vagy anyjának törvényes öröklésre jogosult utóda nincs. Vagyis az ITSZ alapján minden olyan esetben, amikor a házasságon kívül született gyermek törvényes örökös vagy végrendelet hátrahagyása nélkül halt meg, az 1715. évi XXVI. tc. és az ITSZ I. rész 18. §-a értelmében a Szent Korona öröklésének kellett helyt fognia. A kir. Curia is osztozott 1824-ben a kir. kincstárnak *Katics Anna* elleni ügyében ezen állásponton,²⁹ ez a gyakorlat azonban szemben állt volna a Curia következetes ítélkezési gyakorlatával – vonta le a következtetést Márkus.³⁰

Szerinte a fent ismertetett és kialakult téves gyakorlat nem vezethető le az ITSZ-ből, ugyanis annak alkotói – a tárgyalások jegyzőkönyveiből kitűnően – a házasságon kívül született gyermekekre nem is gondoltak a szakaszok megszerkesztésekor. A törvényes gyermek, törvényes maradék kifejezés éppen csak ebben az egyetlen 9. §-ban fordult elő. Ellenben nem szerepelt ez a megkülönböztetés a szabályok más részeiben, ahol leszármazókról volt szó. Márpedig, ha az Országbírói Értekezlet tagjai tudatosan különbséget akartak volna tenni a házasságban és azon kívül született gyermekek közt, ezt a megkülönböztetést nem szorították volna a 9. §-ra, hanem kifejezetten megtették volna azt a törvényes öröklést (vagy az idézett törvény szavaival élve: a végrendelet nélküli öröklést) szabályozó összes szakaszokban. Ezért arra a következtetésre kell jutnunk, véli Márkus, hogy ott, ahol az ITSZ általánosságban csak leszármazókról beszélt, az összes lemenőket kell értenünk, tekintet nélkül származásuk törvényességére.

²³ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek öröklési joga 357–358.

²⁴ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. I. 1–2.

²⁵ 2497/1874. sz. Dt. r. f. XII. 122. 1.

²⁶ Felsőbíróóságaink elvi határozatai II. 2359.

²⁷ Felsőbíróóságaink elvi határozatai II. 2358.

²⁸ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek öröklési joga 357–358.

²⁹ FOGARASSY, Magyar Közpolg. 168. 1., 372. §

³⁰ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. I. 1–2.

Osztotta *Márkus Kern Tivadar* véleményét (öröklési jog 14. §.), aki szerint az Országbírói Értekezlet a házasságon kívül született gyermek öröklési jogának kérdésében hallgatólagosan fönntartotta az 1848 előtt fönállott jogunk álláspontját, amely azt csaknem teljesen kizárta az örökségből. Ily módon a kérdés megoldása a joggyakorlatra maradt, amely azt *Márkus* szerint egyrészt humanizmusból, másrészt az osztrák polgári törvénykönyv (OPTK) 754. §-ának hatása alatt („az anyára nézve a házasságon kívüli gyermekek, a szabadon előörökíthető vagyombani örökösödést illetőleg, a törvényes gyermekekkel egyenlő jogokkal bírnak”) kedvezően oldotta meg, később azonban gyakorlatunk letért erről a helyes ösvényről és az ITSZ idézett szabályára támaszkodva nem ismerte el a házasságon kívül született gyermeknek a törvényes gyermekkel konkuráló öröklési jogát az anya hagyatékában,³¹ hanem csak azt, hogy végrendelet és törvényes leszármazók hiányában örökölt – esetleg a felmenőkkel együtt – az oldalági örökösökkel szemben, akik az ITSZ 12. §-a alapján követelték az örökséget. Az anyai rokonokkal szemben tehát nem ismerte el a házasságon kívül született gyermek törvényes örökös jogát.

Márkus azt remélte, hogy a kir. Curia 1905. szeptember 27-én hozott ítélete nyomán legfőbb bíróságunk nem fog megmaradni ezen a rideg állásponton és visszatér az osztrák joggyakorlat példájához annál is inkább, mivel a magyar polgári törvénykönyv 1900. évi tervezete 343. §-ában kimondta, hogy a törvénytelen gyermek anyjának és anyja rokonainak épp oly rokona, mintha törvényes származású volna. Ebből pedig természetesen következett, hogy a törvénytelen gyermek anyjának és anyja rokonainak örököse. *Márkus* hangsúlyozta, hogy azonos állásponton volt a német BGB is (1705. § és 1924. §).³²

Márkus szerint sajnálatos, hogy a Curia ítéleteinek többsége a 79. számú döntvénnyel ellenkező értelemben határozott.³³ Ezeknek az ítéleteknek az indokolása szerint a bírói gyakorlat a törvénytelen gyermekek öröklésére nézve csak azt állapította meg jogszokásul, hogy a házasságon kívül született törvénytelen gyermek örökösödik végrendelet nélkül elhunyt anyja vagyonában akkor, midőn az anya nem hagyott hátra házasságból származott törvényes gyermeket. Ez a gyakorlat nem is ütközött az ITSZ 10. és 12. §§-ba, amelyek leszármazók hiányában szabályozták a felmenők és az oldalági öröklését anélkül, hogy a leszármazók törvényességét hangsúlyozták volna, és a törvénytelen gyermeket a felmenőkkel és az oldalágiakkal szemben kizárnák az anyai örökségből. De nem így van ez az ITSZ leszármazók öröklését szabályozó 9. §-ában, amely világosan rendelte, hogy végrendelet nem léteben az örökhagyónak minden vagyona a tőle leszármazó törvényes gyermekekre száll. Ezen rendeletével a „törvény” – hangsúlyozván a hagyaték összességét és a leszármazó törvényességét – kizárta a törvénytelen gyermeket a törvényes gyermek javára az anyai örökségből is és a fennálló tételes törvénnyel ellenkező gyakorlat és jogszokás pedig nem keletkezik.³⁴ *Márkus* a 79. számú polgári döntvényben foglaltakkal értett

³¹ Curia 1884. január 9. 3941/83. sz., 1885. október 6. 1181. sz., 1888. május 1. 10,369. sz., lásd Felsőbíróóságaink elvi határozatai II. 226–227. 1., 1892. évi április 21. 6000/91. sz., u. o. 229. 1., 1898. szeptember 7. 1473. sz., lásd Felsőbíróóságaink elvi határozatai X. 174.1., 1902 március 13. 3067/901. sz., lásd Felsőbíróóságaink elvi határozatai XIII. 298. 1.

³² MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek öröklési joga 357–358.

³³ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. II. 12–14.

³⁴ Legfelsőbb Bíróság, 1884. január 9. 3941/1883. sz., azonos határozatok: 8964/93, 1474/98, 5937/98, 1980/900, 4650/900, 1208/901, 7472/901, 6267/903, 3698/903.

egyét. Álláspontja szerint az ITSZ ereje nem volt azonos a törvény erejével, és nem zárta ki a Curia jogfejlesztő tevékenységét, sőt szükségessé tette azt.³⁵

4.2. A házasságon kívül született gyermek tartáshoz való joga

Márkus rá kívánt mutatni arra, hogy bíróságaink egy része nem járt el méltányosan a házasságon kívül született gyermek tartási jogát tekintve és nem vette figyelembe a kérdés társadalmi jelentőségét.³⁶ Vizsgálata idején a kir. Curia tehermentesítése céljából a házasságon kívül született gyermek tartási jogára vonatkozó perek a főbíróság hatásköréből a tizenegy ítélőtábla hatáskörébe kerültek. Ezek közül a marosvásárhelyi és – a korábban Zaránd megyéhez és Kővár vidékéhez tartozó néhány község kivételével – a kolozsvári táblabíróságok egészen, a temesvári táblabíróság jó részben, a debreceni és budapesti tábla pedig kis részben az OPTK rendelkezéseit volt köteles alkalmazni a tartási perekben. *Márkus* szerint ez azt a veszélyt hordozta magában, hogy ezekben az ügyekben a kir. Curia felülvizsgálati bíraskodása által nagy nehezen létesített jogegység csakhamar felbomlik és újból a legkülönbözőbb jogi felfogással találkozhatunk.³⁷

Hangsúlyozta, hogy alsóbb bíróságaink némelyike továbbra is nevenségesen alacsonyan állapította meg a tartásdíj összegét, átlagosan 10-12 Koronában, de találkozott 5-6 Korona körüli összegekkel is. Erre abból a téves felfogásból került sor, hogy a házasságon kívül született gyermek eltartásának kötelessége elsősorban az anyára hárult. Ez a felfogás azonban elemi jogtételbe ütközött, ugyanis az OPTK 167. §-a világos volt e tekintetben és azok a törvénykönyvek, amelyek a gyermeknek vagy anyjának kereseti jogot adtak a házasságon kívüli atyával szemben, ugyancsak az apát mondták elsősorban tartásra kötelesnek (BGB 1709. §). A magyar polgári törvénykönyv 1900. évi tervezetének 348. §-a is ezeket javasolta törvénybe iktatni, jelesen úgy szövegezte, hogy „A törvénytelen gyermeket természetes atyja eltartani köteles. Kötelezettsége megelőzi az anyáét és az anyai ágbeli rokonéét”. *Márkus* úgy vélte, hogy a tartásdíj csekély összege szemben áll az OPTK 166. §-ában rögzített szabállyal, amely szerint a gyermek a szülője vagyonához mért „ápolást, nevelést és ellátást” követelhetett. A magyar polgári törvénykönyv 1900. évi tervezete – ami a századforduló éveiben már világosan befolyásolta a bírói joggyakorlat alakulását³⁸ – álláspontja szerint a gyermeket eltartás címén mindaz megillette, amely az illő megélhetéséhez kellett, nem pedig csak a szükséges tartás, valamint az is, amibe neveltetésének és kiképeztetésének költsége került (349. §). Az uralkodó jogi fölfogás szerint a házasságon kívül született gyermek tartását a természetes atya vagyoni és kereseti viszonyai figyelembevételével, az anya társadalmi állásához mérten kellett megszabni (350. §), ahogy ezt a BGB 1708. §-a is rendelkezett. Ezt *Márkus* célzatosan egyoldalúnak tartotta, ugyanis az anya az esetek túlnyomó többségében a szegényebb társadalmi osztályokból került ki. Véleménye szerint a törvényhozás a férfit védte, ezért a cseléd gyermeke, legyen az apja bármilyen tekintélyes állású ember, nem is álmodhatott arról, hogy valaha jobb sorsra juthat.

Hangsúlyozta azt, hogy a magyar bírót semmiféle törvényes szabály nem gátolta abban, hogy emberies fölfogást vigyen a joggyakorlatunkba. Sőt, az a körülmény, hogy az ország oly nagy

³⁵ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. II. 12–14.

³⁶ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. IV. 315–317.

³⁷ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. III. 35–36.

³⁸ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog 431.

területén hatályos OPTK 166. §-ában azt rendelte, hogy a házasságon kívül született gyermek a szüleitől követelhet „*vagyonukhoz mért*” ápolást, nevelést és ellátást, lehetővé is tette ezt az ítélező bírák számára. Ilyen előremutató példa volt a kir. Curiának 1906. I. G. 293. számú ítélete, amely alapján az atyát, aki vezérkari őrnagy volt, a házasságon kívül született gyermeke 22 éves koráig a középiskolai oktatása költségeinek viselésére is kötelezte annak ellenére, hogy a gyermek anyja egy haszonbérő leánya volt.

A tartás időtartamát is rendkívül méltánytalanul szabták meg a bíróságaink *Márkus* véleménye szerint, a Curia pedig – a vizsgálat idején – már 13 év óta nem hozott érdemi határozatot ebben a kérdésben. A fellebbezési bíróságaink szerint a leánygyermek 12, a fiúgyermek legfeljebb 14 éves korában annyira keresőképes volt, hogy apjának tartásdíjára már nem szorult. Úgy gondolta, hogy nem hoztak volna hasonló döntést a bíróságok a házasságban született gyermek tekintetében, vagyis a 12 vagy 14 éves házasságban született gyermek apját nem mentették volna fel a tartás kötelezettsége alól azzal az indokkal, hogy az ilyen korú gyermek már önálló keresetre képes.³⁹ Kiemelte, hogy az osztrák bírósági gyakorlat már évtizedek óta azon az állásponton volt, hogy a tartás megszabásánál inkább a gyermek, mint az apa érdeke a figyelembe veendő szempont.⁴⁰ Azt is kimondta az osztrák bíróság, hogy a gyermek serdültségének bekövetkezése nem szünteti meg a tartási kötelezettséget,⁴¹ hanem a nevelés befejezése után beáll az ellátás követelésének joga avégből, hogy a gyermek mentes maradjon az anyagi fenntartás gondjaitól, valamint a mesterségre való taníttatás az osztrák joggyakorlatban nem merítette ki az ellátás kötelezettségét.⁴²

A kialakult hazai bírói gyakorlattal az is ellentétben állt *Márkus* véleménye szerint, hogy a 12. vagy 14. életévet még a mi törvényeink sem tekintették az önálló keresőképesség korbeli határának. A gyámságról szóló 1877. évi XX. tc. 26. §-a szerint az atyai hatalom alatt álló kiskorúak, ha 16. életévüket meghaladták és az életpálya választásánál atyjokkal egyet nem értettek, előterjesztést tehettek a gyámhatóságnál. Az 1900. évi magyar javaslat 350. §-a szerint (amely egyezett a BGB 1708. §-ával), a gyermek 16 éves koráig nyújtotta az apa a tartást. Amennyiben azonban a gyermek még e kor elértével is rászorult a tartásra, az atya kötelezettsége a gyermek teljeskorúvá válásáig tartott. *Márkus* úgy vélte, hogy a hazai joggyakorlat volt a legkevésbé méltányos ebben a kérdésben.⁴³

Azt is méltatlannak tartotta *Márkus*, hogy a kialakult gyakorlat a múltra nézve csak akkor állapította meg a tartásdíjat, ha az anyát tőle nem függő körülmények gátolták a keresetnek kellő időben történt megindításában annak érdekében, hogy az atyát az évek múltán az egy összegben követelt díjak vagyoniilag tönkre ne tegyék. Továbbá azzal sem értett egyet, hogy a szülés költségét a joggyakorlat csak csábítás vagy erőszak esetén ítélte meg az anya részére. Az osztrák gyakorlat nem ismerte ezt a megszorítást. Az 1900. évi magyar javaslat – a BGB 1715. §-át követve – 356. §-ában úgy rendelkezett, hogy „*az atya köteles az anyának a szülés költségét és a szülést követő hat hétre életfenntartásának költségét, esetleg a terhesség és szülés következtében felmerült kiadásait megtéríteni. Az anya a rendesnél nem nagyobb, ilyenmő költségeket követelheti, tekintet nélkül arra, hogy volt-e és mennyi volt a tényleges*

³⁹ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. IV. 315–317.

⁴⁰ Osztrák legfőbb törvényszék 1860. december 18. 10.927. sz. Unger Glaser gyűjt. 1248.

⁴¹ U. o. 1884. szeptember 11. 10.264. sz., 1891. január 25. 13.799. sz., Unger Glaser gyűjt. 10.155. és 13.587. sz.

⁴² U. o. 1871. december 21. Unger Glaser gyűjt. 11.137.

⁴³ U. o. 1884. július 3. 7461. sz. gyűjt. 10.100. sz.

kiadása”. A 358. §. szerint pedig az anya ezeket a követeléseket három éven belül akkor is érvényesíthette, ha a gyermek halva született, vagy a gyermek születése előtt az atya meghalt. *Márkus* álláspontja szerint kívánatos lett volna, hogy joggyakorlatunk ilyen irányba induljon el a szülési költség megszabásánál is.⁴⁴

4.3. A házasságtörésben nemzett gyermekek törvényesítése⁴⁵

Az OPTK 67. §-a érvénytelennek mondta ki azok házasságát, akik egymással házasságtörést követtek el, azonban ugyanez a kódex nem zárta ki a házasságtörés útján nemzett gyermekek törvényesítését. *Márkus* szerint semmiféle elfogadható érv nem hozható fel az elismerés tilalma mellett, ugyanis megtörténhet, hogy az utólagos házasság útján való törvényesítés az érdekeltek hibája nélkül (pl. az anya halála következtében) lehetetlen. Egyébként is, ha az érdekeltek jóvátehetik a házasságtöréssel elkövetett vétküket olyképpen, hogy egymással házasságot köthetnek, akkor semmiféle erkölcsi szempont sem szólhat amellett, hogy csakis az ártatlan gyermek bűnhődjék élte fogytáig.

Helytelennek tartotta az 1900. évi magyar javaslat 2002. §-nak rendelkezését, amely szerint „*az utólagos házasság által való törvényesítés joghatálya kiterjed a gyermek ivadékaira akkor is, ha a gyermek a házasság megkötése előtt meghalt*”. Az indokolás szerint „*basonló szabályozást tartalmaznak a külföldi törvényhozások közül a német (1722.), olasz (196.), a Code civil (332.)*.” Azonban a tervezet helytelenül hivatkozott a fenti példákra, különösen mert a tervezet 212. §-a szerint „*halála után a gyermek nem törvényesíthető akkor sem, ha ivadékai vannak*”, tehát a magyar javaslat homlokegyenest ellentétesen rendelkezett az olasz, a francia és különösen a svájci joggal, ahol „*a korábban elhalt gyermekek törvényesítése ivadékaik érdekében is helyt foghatot*” (Code civil 332. cikk).

Márkus rámutatott arra is, hogy amikor azt a különbséget akarták a korszak jogászai kidomborítani, amely a házasságon kívül született gyermek apasága tekintetében egyfelől a francia, másfelől a többi kontinentális jogrendszer között fennállt, akkor rendszerint a Code civilnek 340. cikkéből idézték annak híressé vált első mondatát, amely szerint „*az apaság kutatása tilos*”. A különbség nem is annyira éles azonban. Sem nálunk, sem Ausztriában, sem a Német Birodalomban, sem Svájcban nem volt megengedve az apaság kutatása oly célból, hogy a bíróság valakit a házasságon kívül született gyermek apjának nyilvánítson. Nálunk sem volt kereset egyébre, mint arra, hogy a bíróság azt a férfit, akiről megállapította, hogy a gyermek apja, annak 12 vagy legfőbb 14 éves koráig tartásra szorítsa. Tehát az ítélet csak azt mondhatta ki, hogy az alperes férfiú a felperes nő házasságon kívül született gyermekének az apja és a bíróság az alperest nevetségeseen rövid időtartamra, még nevetségesebben megszabott pénzbeli tartás szolgáltatására kötelezte. Azt nem mondta ki, hogy az alperes, mint a gyermeknek bebizonyult apja, köteles azzal szemben az apasággal járó összes kötelelességeket teljesíteni.⁴⁶

⁴⁴ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. V. 337–339.

⁴⁵ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek a legújabb jogfejlődésben III. 2.

⁴⁶ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek a legújabb jogfejlődésben IV. 2–3.

5. Következtetések

Márkus Dezső ismertett munkái alapján egyértelmű, hogy a női (következetes) jogegyenlősítés támogatója volt úgy, hogy annak egyes területeit tekintve saját korának felfogását jócskán meghaladta. A jogegyenlőség feltétlen híveként pártolta a választójog nőkre történő kiterjesztését a férfiakkal azonos feltételek mellett. Épp ilyen hevesen ellenezte a gazda fegyelmi joga gyakorlását a cseléd felett. A házasságon kívül született gyermek jogállásának vizsgálata kapcsán méltatlannak tartotta, hogy a korabeli jogi normák nem becsülték megfelelően az emberi életet, hiszen a házasságon kívül született gyermek után fizetendő tartásdíjat úgy fogták fel, mint a férfi részéről az élvezetekért fizetett összeget. Az így született gyermek egész élete tele volt azonban testi, lelki, erkölcsi nyomorúsággal. A bíró ugyan nem tehetta jóvá a társadalom és a törvényhozás mulasztásait ezen a téren, mégis módjában állt azoknak hatását enyhíteni, amely *Márkus* véleménye szerint egyben a kötelessége is volt.

Márkus összehasonlító jogi módszerrel dolgozott. Tudományos igényességgel vizsgálta a fenti témák esetében a külföldi törvényhozások eredményeit. A célja az volt, hogy a készülő magyar polgári kódex végleges szövegének kialakítását elősegítse úgy, hogy a társadalom esettjei kedvezőbb jogállást élvezhessenek, miközben a korabeli társadalom többségének elvi álláspontját is figyelembe veszi a jogalkotó. Azzal azonban tisztában volt, hogy az olyan gyökeres reformnak, amelyet ő az elesettek érdekében szükségesnek tartott, még nem érkezett el az ideje.⁴⁷

Felhasznált irodalom

CSÁSZÁR Kinga: A cselédség jogi helyzete a dualizmus-kori Magyarországon. Cselédügyek Somogyban és Baranyában. Jura 2013/2. 171–180.

CSÁSZÁR Kinga: Eötvös József és az intézményes nőnevelés Somogyban. In: Varga Norbert (szerk.): VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék. Szeged 2014, 49–66.

CSÁSZÁR Kinga: Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867 – 1918). Jura 2013/1. 117–128.

FOGARASSY János: Magyar Közpolg. törvénytudomány elemei, Kövy Sándor után. 6. kiadás. Budapest 1847

MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek a legújabb jogfejlődésben I. Ügyvédek lapja 1908/19. 5.

MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek a legújabb jogfejlődésben III. Ügyvédek lapja 1908/21. 2–3.

MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek a legújabb jogfejlődésben IV. Ügyvédek lapja 1908/23. 2–3.

⁴⁷ MÁRKUS, A házasságon kívül született gyermek a legújabb jogfejlődésben I. 5.

- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. I. Jogtudományi Közlöny 1907/1. 1–2.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. II. Jogtudományi Közlöny 1907/2. 12–14.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. III. Jogtudományi Közlöny 1907/5. 35–36.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. IV. Jogtudományi Közlöny 1907/39. 315–317.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. V. Jogtudományi Közlöny 1907/41. 337–339.
- MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek öröklési joga anyja után. Jogtudományi Közlöny 1905/44. 357–358.
- MÁRKUS Dezső: A nő mint köztisztviselő és bíró. Ügyvédek lapja 1910/30. 2.
- MÁRKUS Dezső: A nyugdíjtörvény módosítása IV. Jogtudományi közlöny 1909/32. 273–275.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): Felsőbíróóságaink elvi határozatai. Budapest 1891 – 1912
- MÁRKUS Dezső: Házi fegyelem gyakorlása. A nő és a társadalom. A Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete Hivatalos közlönye. 1907/6. 98–101.
- MÁRKUS Dezső: Magyar közjog. A hatályban lévő tételes jogforrások alapján. Budapest 1910
- MÁRKUS Dezső: A nő választójoga. Dr. Márkus Dezső beszéde a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége Választójogi Szakosztályának ülésén. 1910. április 28. napján. A Férfiliga a nő választójoga érdekében. Budapest 1910
- MÁRKUS Dezső: A választójog. A nő választójoga. Két tanulmány. Budapest 1912
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: A női választójog külföldön és hazánkban. Budapest 2001
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest 1981
- RÁCZ Gyula: A cselédtörvény javaslat bírálata. Budapest 1909
- SÁPI Vilmos: A mezőgazdasági cselédség magánjogi helyzete a dualizmus korában. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok II. A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései. Budapest 1968, 299–310.
- SZILI Ferenc: Cselédsors az uradalmas Somogyban a két világháború között. Kaposvár 1976
- T. MÉREY Klára: Adatok a déldunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején. Pécs 1957

DÉKÁNY Botond

hallgató

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.01.11

A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig

Schweitzer Gábor közjog- és tudománytörténeti tanulmánykötetéről¹

2017-ben *Schweitzer Gábor*, az MTA Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és az NKE Államtudományi és Közigazgatási Kara habilitált docense új kötetel lépett a tudományos közönség elé. A Publikon Kiadó gondozásában megjelent elegáns kötetben a szerző hét, részben már megjelent tanulmányát fűzte fel egy gondolati láncra, köztük a kellő koherenciát megteremtve.

A hét tanulmány könnyen közös nevezőre hozható: mindegyik a két világháború közötti Magyarország közjogi berendezkedésében fellelhető paradoxonokkal foglalkozik. A bevezető gondolatokat idézve „*az ország monarchikus államformája a királyi szék betöltetlensége miatt már önmagában is ellentmondásosnak tűntetett. Nemcsak a korabeli republikánus érzelmű ellenzéké nevezte Magyarországot nem kevés iróniával <királyi köztársaságnak>, hanem a közjogtudomány képviselői között is akadtak, akik az ország államformáját ténylegesen köztársaságnak tekintették. Az az ellentmondás is szembeűnő volt, ami a monarchikus államforma és az ideiglenesnek szánt közjogi intézmények között feszűlt, hiszen – Buzsa László, szegedi professzor egykorú megállapítása szerint – a monarchia és a provizórium fogalmi szempontból kizárják egymást: <A monarchia sobasem lehet provizórikus monarchia>. Magyarország a közjogi provizórium időszakában megőrizte az alkotmány íratlan jellegét, miközben a jogfolytonossági teória alapján a megváltozott körűlményekhez igyekezett hozzáigazítani az egzakt módon nehezen definiálható történeti alkotmány intézményeit. A második ellentmondást s szerző abban látja, hogy „miközben a magyar közjogot szűvesen tekintették a jogtudomány legnemesetibb ágának, annak oktatását időről időre csak helyettesítésel oldották meg a tudományegyetemek jogi fakultásain, azaz nem töltötték be a megűresedett katedrát, vagy útszervezés útján meg is szűntették a magyar közjogi tanszéket”.*

A kötet tagolása a szerző többirányú érdeklődéséhez igazodik. Egyrészt a két világháború közötti alkotmányjog-tudomány általános helyzetéről ad áttekintést, másrészt azt szemlélleti, miként reflektáltak az alkotmányjog-tudomány művelői a korszakot jellemző alkotmány-politikai kihívásokra és egyes alkotmányjogi intézmények drasztikus változásaira, harmadrészt pedig a politikai és polgári szabadságjogok területén bekövetkezett szemléleti és szabályozási változásokat vonultatja fel.

A kötet érdeme, hogy nem csak a szakértő olvasóközönség számára közvetít információkat, elemzéseket és látásmódot, hanem a joghallgatók számára is emészthető stílussal és módon tárgyalja a – túlnyomó részt árnyalt megvilágítást igénylő – témákat. Alapvetően a provizórium időszakának

¹ SCHWEITZER Gábor: A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig. Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok. Pécs 2017, 153 p.

közjogi megoldásait mutatja be és elemzi korabeli jogászok munkáira támaszkodva. Olvashatunk azonban a vizsgálatnak e fő tárgyán túl egyéni tudományos pályafutásról a korszakban, a köztársaság megteremtéséről a provizórium bukása után és találunk egy elemzést hatályos Alaptörvényünkről is. Kiderül, hogy a szerző a korszakra vonatkozó, részben már a második világháború utáni koalíciós években született oktatási és tudományos célzatú értékelések bemutatására abban az esetben vállalkozott, amikor egy-egy szerző a saját korábbi álláspontjával is szembesítette önmagát.

A közjogi provizóriumról szóló első tanulmány elején áttekintést kapunk a szerzőtől a korszak közjogi illetve alkotmányjogi nézeteiről, az ezt alakító intézményi háttérről (az egyetemekről, jogakadémiákról, folyóiratokról) valamint a személyi háttérről (az ekkor publikáló szerzőkről). Erről az alapról indulva bontja ki előttünk a jogfolytonosság alaki illetve anyagi feltételeire vonatkozó korabeli tudományos vitát. Bepillantást enged az államforma értelmezésében felmerülő ellentmondásokba és a közjog oktatását övező kérdésekbe. Az alkotmányjog alakulását is megismerhetjük a tudományos megközelítésekről és kutatási módokról, a történeti iskola és az újító dogmatikai szemlélet szembekerüléséről szóló részből. Érdekes a korabeli jogászság viszonyulása az ún. új közjogi irányhoz és izgalmas olvasmányt jelentenek az alkotmány fejlődéséről vagy fejlesztéséről szóló dilemmák. E tanulmány lezárásaként mérleget von a szerző, mint a korábban, úgy most is korabeli jogászok nézeteire támaszkodva.

A *Magyary Zoltán* pályafutását bemutató tanulmány felettébb tanulságos, különösen kezdő jogászok számára, ám mint azt a szerző összegzi: „*az 1923 és 1930 közötti időszak (...) egyaránt hozott sikereket és kudarokat*”.

A kötet harmadik tanulmánya a polgári és politikai szabadságjogok szabályozásával foglalkozik a *Horthy*-korszakban. A korszak nemzeti konzervatív illetve keresztény nemzeti kormányai a korábban jellemző politikai liberalizmussal szakítottak és a történeti alkotmány részét képező, ám abban tételesen fel nem sorolt szabadságjogok könnyen áldozatul eshettek törvénynek, melyek elfogadásához a közérdekre való hivatkozással sikerült megszerezni a szükséges parlamenti szavazatokat. A szerző tárgyalja a szabadságjogokkal kapcsolatos elméleti kérdéseket, majd tételesen sorra veszi a polgári, majd a politikai szabadságjogok valamint az állampolgári köteleességek alakulását.

Az alkotmányjog-tudomány képviselőinek az ún. zsidótörvényekre adott reflexiót (1938 – 1943) feldolgozó tanulmány bevezetőjében a szerző a szabadelvű gondolkodás végnapjaira irányítja a figyelmet. A jogkorlátozó, jogfosztó intézkedések előzményét mutatja be *Darányi Kálmán* miniszterelnök szegedi beszédéről szóló részben, majd két fejezetet szentel a zsidótörvények opponálóinak, legitimálóinak és interpretálóinak fejtegetéseire. A jogegyenlőség és jogkorlátozás témakörében a törvényhozásban elhangzott vitákról is értesülünk. Befejezésként a szerző világosan állást foglal a témában és a zsidótörvényeket a történeti alkotmánnyal ellentétesnek minősíti, valamint *Molnár Kálmán* véleményét idézi miszerint „*a zsidótörvények (...) a maga egészében robbantották fel a jogrendet*”.

A „*Búcsú a magyar zsidó bírától*” című tanulmányban az 1939. évi IV. törvénycikkről és annak következményeiről olvashatunk. Itt a zsidóellenes intézkedéseknek egy újabb oldalát ismerhetjük meg, az igazságszolgáltatás függetlenségének megkérdőjelezését és felszámolását, majd a rendelkezések közvetlen és közvetett következményeibe nyerünk bepillantást.

„*A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig*” című és egyben címadó tanulmány a köztársasági államformát deklaráló és a köztársasági elnöki tisztséget megalkotó, egyúttal az alapvető emberi jogokat a magyar alkotmányjog történetében elsőként összefoglaló 1946. évi I. tc. visszhangját mutatja be a korabeli közjogi irodalomban. A korszakra vonatkozó, részben már a második világháború utáni koalíciós években született oktatási és tudományos célzatú értékelések esetében a szerző remek módszert alkalmaz: egy-egy szerző korábbi álláspontjával veti össze a későbbit, görbe tükröt tartva a korszellem diktálta nézeteknek. Kezdi ezt a törvénycikket tárgyaló szerzők és műveik rövid ismertetésével, majd folytatja annak jogforrási besorolásával és a történelmi vagy történeti alkotmányhoz való viszonyával.

A kötet utolsó tanulmánya Magyarország 2012. január 1-jétől hatályos Alaptörvényét tárgyalja annak közjogtörténeti összefüggéseiben. Rámutat historizáló elemeire, szól a történeti alkotmányról és annak felfüggesztéséről, az alaptörvény, a sarkalatos törvény fogalmáról és a Szent Korona fogalmának meglehetősen furcsa módon történő beemeléséről az Alaptörvénybe.

Bár minimális átfedések az egyes tanulmányok között a vizsgálati tárgyak szoros összefüggése miatt előfordulnak, a tudománnyal csak most ismerkedő joghallgató olvasó végső konklúziója az, hogy érdemes volt e tanulmányokat összefűzni, hiszen így egyben többet adnak, mint külön-külön: értékfelfogást közvetítenek és gondolkodásra ösztönöznek.